

Josip Temunović

Bilježnica za povijest
bunjevačkih i šokačkih Hrvata

Hrvatsko akademsko društvo

NIU Hrvatska riječ

Josip Temunović

**Bilježnica za povijest
bunjevačkih i šokačkih Hrvata**

Subotica 2009.

PREDGOVOR

U kulturnoj povijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata u Bačkoj rijetko je bilo, od strane mjesnih učenih prvaka, pokušaja da se vlastito narodnosno trajanje tijekom povijesti prikaže na jedan sintetski i obuhvatan način. Prvi takav uradak stigao je relativno kasno – 1930. Petar je Pekić u Zagrebu objavio svoju *Povijest Hrvata u Vojvodini* u izdanju *Matice Hrvatske*. Neposredno prije Drugog svjetskog rata Matija Evetović završio je rukopis kapitalnog djela *Kulturna povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata*, u kojemu je do tada najcjelovitije obrađeno kulturno nasljeđe bačkih Hrvata, no ono do sada nije objavljeno. Uslijedili su, zatim, prinosi Ivana Kujundžića: izrada prve bibliografije i evidentiranje relevantnih izvora za povijest, koje je objelodanio u tri knjige – *Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* (Subotica, 1946.), *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata* (Zagreb, 1968.) i na koncu *Bunjevačko-šokačka bibliografija – Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* (Zagreb, 1969.). Vrijedno je i djelo Ante Sekulića, ali tek o jednom segmentu nasljeđa, i to o povijesti književnosti – *Književnost bačkih Hrvata* (Zagreb, 1970.). Isti je 1986. objelodanio „bunjevačku summu“ – *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*, do tada najobuhvatniju studiju o povijesti, kulturi i etnografskom nasljeđu bunjevačkih Hrvata, a 1991. i njezino drugo prošireno izdanje, koje se odnosilo i na bačke Šokce, izašlo je pod naslovom *Bački Hrvati* (obje u ediciji akademijina Zbornika za narodni život i običaje). Bilo je još nekoliko djela, osobito Ante

Sekulića, u kojima su obrađeni, istina daleko manji, dijelovi mjesne hrvatske povijesti. Očito, povijest je ovih „grana“ hrvatskog naroda još uvijek relativno slabo istražena – mali je broj područja društvenog i kulturnog života bunjevačkih i šokačkih Hrvata koji je, sukladno znanstvenim uzusima, u cijelosti obrađen, a rezultati podastrijeti ovdašnjoj javnosti.

Jedan od razloga takvoga stanja nalazi se u činjenici što tijekom cjelokupne povijesti trajanja na ovim prostorima Hrvati, vjerojatno zbog nepovoljnih društvenih i političkih prilika, nikada nisu uspjeli segment znanosti i visokoga školstva institucionalno izgraditi. Drugi je razlog u odsustvu kvalificiranih ljudi koji bi tako što mogli iznijeti – za studijem društvenih i humanističkih znanosti Bunjevci i Šokci odavno „ne stoje baš udobro“. Mali, pak, broj onih koji su završavali ove studije, ostajali su u Zagrebu, pa je u Bačkoj kronično nedostajalo takvoga kadra. Treće, znanstveni centri iz Zagreba i drugih kulturnih središta iz Hrvatske nisu uvijek imali dovoljno sluha za vlastiti rub i njegove potrebe glede istraživanja povijesnog nasljeđa i memoriranja u suvremenosti. Zanimljivo je napomenuti da su u isto vrijeme beogradski i novosadski znanstveni krugovi češće očitovali ovaj interes, koji je mahom bio ideologijski snažno motiviran i s jasnim političkim implikacijama, osobito u posljednje stoljeće i pol.

Brojne su posljedice takvih, očito, ne baš povoljnih prilika na planu recepcije vlastite povijesti u ovdašnjih Hrvata, zatim njene prezentacije i uopće prisustva u javnosti – dostupni podaci i napisi o tomu su, naime, relativno skromni! Jedna, pak, od najnegativnijih posljedica jeste ta da je još i danas naše znanje o nama samima preskromno i s tim povezano pitanje naravi naše nacionalne svijesti. Čini

se kako ovaj problem vrlo dobro oslikava činjenica da nacionalna svijest Hrvata u Bačkoj spada među najslabije razvijene kod Hrvata uopće. Navest ćemo, u tome kontekstu, argument da skoro polovica Bunjevaca čak ni u elementarnome nema izgrađenu suvremenu nacionalnu svijest, a oni koji je pak imaju, nemaju uvijek dovoljno spoznaja o tomu što to sve ima značiti, što treba biti njezin sadržaj i kako je danas primjenjivati u svakodnevicu. Druga je negativna posljedica gore opisanih prilika kontinuirano nepostojanje napisa u sadašnjosti koji se bave poviješću ovdašnjih Hrvata – u Bačkoj ih skoro nema, a nevelik broj knjiga koje se objavljuju u Hrvatskoj na ovu tematiku skoro je nemoguće nabaviti onima o čijoj se povijesti piše, a ako je gdjekad to i moguće, njihova cijena biva razlogom da si je može nabaviti relativno mali broj ovdašnjih čitatelja.

Sve navedeno bilo je jasno i svećeniku Josipu Temunoviću (Žednik, 7. III. 1938. – Subotica, 22. XII. 2006.). Često je u razgovorima i svojim javnim nastupima ukazivao na problem slabe istraženosti i neimanja napisa o našoj povijesti. I nije se mirio s takvim stanjem – u tom je smislu ne samo poticao i ohrabrivao mlađe ljude da se drže knjige i da se bave istraživanjima naše povijesti već je i sam, u domeni vlastitih mogućnosti, poduzimao korake u tomu pravcu. Njegove knjige, povijesne monografije o zadužbini biskupa Lajče Budanovića i o Subotičkoj matici, najbolje su svjedočanstvo toga. U njima je obradio, uz prikaz relevantne građe, ove kulturne ustanove koje je utemeljio biskup Lajčo Budanović, a o kojima se do tada gotovo ništa nije znalo. Također, bio je glavni zagovaratelj i jedan od organizatora znanstvenog skupa o biskupu Lajči Budanoviću (održan u Subotici 14.-15. X. 2004.), veoma važnoj

osobi za mjesnu hrvatsku povijest, koju je, kako je govorio, „prekrio veo zaborava, pavši u sjenu Ivana Antunovića“.

No, Josip je Temunović bio duboko svjestan i još jedne potrebe: potrebe za popularnim, ali zato znanstveno utemeljenim, i obuhvatnim prikazom povijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata u Bačkoj. Rezultat toga njegova uvjerenja jeste i feljton što ga je priredio za tjednik *Hrvatska riječ*, koji je objavljen u drugoj polovici 2003. i u prvoj polovici 2004. godine u trideset nastavaka (*Hrvatska riječ*, br. 35-64.). U pisanju se ravnao načelom da ova povijest ne treba toliko biti prikazana na način pukog nizanja povijesnih podataka i činjenica u kontinuitetu, koliko je za ovdašnjeg Hrvata važno ukazati na povijesne procese, događaje, fenomene i njihove posljedice, i to ponajviše one i onakve koji u bitnome određuju naš aktualni trenutak, sa svim problemima i izazovima, kojih nije mali broj. U tom smislu, ovaj Temunovićev kompendij povijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata ima natruhe filozofijskoga u pristupu – ovdje se smjelije vrjednuju povijesne činjenice i tumači njihov smisao. Držeći se načela kako „ne treba samo navoditi i prikazivati činjenice“, nastojao je ukazati na momente iz pretpovijesti (npr. doseljavanja Slavena na Balkan ili dio o Ilirima), tumačiti genezu pojava (primjerice, plemstvo u Hrvata) i ukazati na njihovu važnost i značenje (npr. panslavizam), opisati i vrjednovati složenije događaje (primjerice. stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) i procese (npr. franjevački preporod). Pri tomu ih je uvijek, bez obzira na prostornu i vremensku udaljenost, kontekstualno prilagođavao Hrvatima u Bačkoj. Dakako, ovakav je metodološki pristup bilo puno teže realizirati budući da nije bio povjesničar po struci, ali je on, osim velike

erudicije, imao i naglašen osjećaj za aktualni trenutak narodnosne zajednice. U tom smislu, ova se kratka povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata – koja se završava s početkom Drugog svjetskog rata, razlikuje od svih prijašnjih.

Imajući rečeno u vidu, prijatelji i poštovatelji Josipa Temunovića odlučili su njegove napise objaviti u obliku samostalne publikacije. To činimo u uvjerenju da je ovo štivo ne samo vrijedno nego i da postoji potreba za tako nečim među njegovim sunarodnjacima. Priređivači bi voljeli ukoliko bi se to potvrdilo „dolaskom“ ove publikacije u što većem broju do onih kojima je namijenjena, a još više ukoliko bi nekoga potaknula da krene putem koji sličí autorovu: tragati za istinama povijesnog trajanja bunjevačkih i šokačkih Hrvata u Bačkoj! Pripomenut ćemo da smo u priređivanju rukopisa za tisak nastojali tek minimalno intervenirati u osnovni tekst – ispraviti materijalne pogreške koje su se potkrale, ujednačiti navođenja, pisanja imena... – kako bi sačuvali autorov „duh“ i stil pisanja. Također, držali smo se i redosljednosti objavljivanja, a urednik si je dao slobode strukturirati rukopis i dati prigodne naslove cjelinama.

Priređivači

**BILJEŽNICA ZA POVIJEST
BUNJEVAČKIH I ŠOKAČKIH HRVATA**

Umjesto uvoda – dokazivati, poučavati ili objašnjavati

Ivan Kujundžić u uvodu svoje Bunjevačko-šokačke bibliografije (Rad JAZU, knjiga 355, Zagreb, 1969.) piše:

„Pomnivi čitalac dugi niz godina jedinog bunjevačkog lista *Neven*, pa i *Subotičkih novina*, koje su izlazile pod uredništvom Blaška Rajića i Miška Prčića, uočit će jednu stvar koja će mu izgledati neobičnom.

Neshvatljivo je, naime, da *Neven* od svojih najstarijih brojeva pa do svoga posljednjega sveska mnogo, jako mnogo mjesta daje polemici o pitanju narodnosti Bunjevaca i Šokaca i o njihovu jeziku. *Neven* je ili tumačio da su Bunjevci i Šokci Hrvati, ili je to njihovo hrvatstvo branio od onih koji su ga – zvani i nezvani – napadali i osporavali. Isto su činile *Subotičke novine*.

Čemu je bilo potrebno to tumačiti ili braniti? Sama činjenica što se to tumačilo, isticalo i branilo govori da je bilo i potrebno. A potrebno je bilo zato što smo mi bili zaboravili svoju povijest, svoju prošlost. I na nas su se odnosile riječi hrvatskog pjesnika Pavla Štoosa iz pjesme *Kip domovine vu početku leta 1831*, kojima je izrazio svoju tugu: ‘Vre i svoj jezik zabit Horvati hote ter drugi narod postati...’

Mi smo zaboravili svoje ljude, svoje najveće sinove, a počeli smo zaboravljati i svoj jezik u želji da postanemo drugi narod. U tome smo išli tako daleko, da je jedan od najuglednijih Bunjevaca poslije Prvog svjetskog rata, Mijo Mandić, u svom predavanju

održanom također pred najistaknutijim predstavnicima Bunjevaca i Šokaca, o književnosti istih Bunjevaca mimoišao cijelu našu najstariju književnost kao da je nije ni bilo!“

Danas se potežu neka, već odavno znanstveno razjašnjena pitanja i stvaraju nove konstrukcije. I pored toga, smatramo da danas nije potrebno ništa više dokazivati o nacionalnoj pripadnosti Bunjevaca i Šokaca. To jednostavno nema smisla. No, potrebno je poučavati i objašnjavati. Naime, pola stoljeća je to bila zabranjena ili neželjena tema. Niz generacija je prošao kroz škole u kojima su marksizam, NOR, ofenzive, bratstvo-jedinstvo i slično, bili puno važniji od naših korijena, povijesti i kulture. Religija je bila opijum, a nacija buržoaska tečevina. Danas je opet u modi građanin, kao da smo u vremenu francuske revolucije, ili mondijalizma i globalizacije. Stoga je, smatramo, potrebno dobronamjerne poučavati i sve te pojave pojašnjavati u jednom širem kontekstu.

U razvoju svakog naroda, ili dijela jednog naroda, postoji prošlost, sadašnjost i budućnost. O samim počecima naroda obično se vrlo malo zna. Razlog tomu je daleka prošlost, nedostatak materijalne i duhovne kulture, malo arheoloških nalaza, a još manje spomenika i pisanih dokumenata. Prvi tragovi svakog naroda imaju i svoju pretpovijest, a ona je oskudna u opipljivim i mjerljivim dokazima. O narodu, ili dijelu naroda, saznaje se više tek onda kada jedan narod stupi na „svjetsku pozornicu“. Hrvati su stigli na tu „pozornicu“ prihvaćanjem kršćanske vjere i političkim organiziranjem u osobi vlastitog kralja. Da bismo što bolje mogli razumjeti postanak i trajanje hrvatskog naroda, potrebno je nešto reći – što je, i tko je, prije njih bio na toj „pozornici“. Kada sve to sagledamo, moći ćemo nešto više reći i o Bunjercima i Šokcima.

O pradomovini Hrvata samo ukratko. Svú pozornost usmjerit ćemo na prostor i vrijeme u kojem su Hrvati trajali nakon Velike seobe naroda. Zanima nas, naravno, seoba Slavena, a naročito Južnih Slavena. Svi su oni imali svoju pradomovinu negdje drugdje prije naznačene seobe. Hrvati su bili na prostoru oko današnjeg Krakova u Poljskoj pod imenom Bijeli Hrvati – u Bijeloj Hrvatskoj. Tamo su živjeli prije seobe, sa susjednim slavenskim plemenima. Prihvaćamo te osnovne podatke kao činjenice, ne otvarajući pitanja koliko ih je bilo, koliki teritorij su imali, kakvo im je bilo društveno uređenje i religija. Zanimaju nas ona hrvatska plemena, odnosno pleme, koji su dospjeli na istočnu obalu Jadrana, na Balkan i u dijelove Panonije.

Najstariji narod na gore rečenim prostorima su Iliri. Potom su tu Grci, pa Rimljani, a tek onda Slaveni – Hrvati i Srbi. U osvajačkim pohodima pohodili su te prostore Huni, Goti i Avari.

Nešto više treba reći o Ilirima, Dalmatima (Delmatima) i Slavenima. To traže tehnički termini – ilirski, slavenski i dalmatinski jezik, koji su ujedno i sinonimi za hrvatski jezik. Poznato je, naime, da je na tim područjima, kroz stoljeća, latinski jezik bio službeni jezik. U dokumentima i knjigama na latinskom jeziku nalazimo *lingua illyrica* (ilirski jezik), *lingua slavica* (slavenski jezik), *lingua dalmatica* (dalmatinski jezik). Sve se to mora znati i razumjeti, da bi se izbjegle nejasnoće i nesporazumi oko imena naroda i jezika Hrvata.

Proučavanju povijesti jednog naroda, ili pojava i događaja istog naroda, može se prići na tri načina. Prvi je znanstveni način. On se služi znanstvenom metodom, koja ima svoja stroga pravila i svoj cilj. Prvo se obavi analiza činjenica, pojava i procesa, pa tek

onda dolazi sinteza, a onda se donose zaključci, koji su znanstveni rezultat prijašnjih radnji, a ne zaključci *a priori*. Drugi način je emotivno-običajni. On se drži predaja, mitskih predložaka, legenda i svagdašnjeg govora. Ne zanima ga etnogeneza kao znanstvena metoda. Treći način je ideološko-politički. Tu je važna ideologija, utjecaji moćnika, svakodnevna politika i osobna korist, stvarna, zamišljena ili moguća. Ni tu od znanstvenosti nema ništa. Držat ću se, dakako, prvoga načina u svom radu, ali bez znanstvene akribije, jer to traži dostupni medij i žanr.

**I. PRETPOVIJEST, IDEOLOGIJE I
POVIJEST DRŽAVNOSTI**

Ilirska plemena – vladari zapadnog Balkana

Opravdano je govoriti o ilirskim plemenima, a tek onda o Ilirima kao kompaktnom i organiziranom narodu, bar u nekim područjima. O njima moramo reći nešto više, jer o njihovu nastanku, trajanju i rasprostranjenosti, kao i o jeziku, u znanosti postoji više različitih mišljenja. Za naše prilike i neprilike, treba govoriti o Ilirima, jer postoje predrasude i samovoljne konstrukcije koje nemaju nikakve veze sa znanstvenim istraživanjima i stavovima. Olako se misli, i tvrdi, da su Iliri najstariji narod, dobro znani i organizirani, kao na primjer Grci ili Rimljani. Isti misle da među ilirskim plemenima treba tražiti podrijetlo Bunjevaca, da bi se dokazalo i pokazalo da su Bunjevci najstariji narod.

Znanstveni je stav da su Iliri indoeuropska etnička skupina koja je u staro doba nastanjivala uglavnom zapadno područje Balkana. Hekatej iz Mileta (oko 500. godine prije Krista) smatra da su Iliri već na istočnoj jadranskoj obali. Oko 150 godina kasnije, Pseudo-Skilaks nabraja imena nekih ilirskih plemena i utvrđuje njihova naselja na obalnom pojasu, otprilike od rijeke Krke do Vlore u Albaniji.

Prvotno su se samo pripadnici ilirskih plemena u okolici Epira nazivali Ilirima, a kasnije se ime proširilo i na druga plemena. Vjerojatno su to oni koje Plinije imenuje kao Ilire u „užem smislu“. Kasnije susrećemo Histre i Liburne na sjeverozapadnom dijelu istočne obale Jadrana. Skoro u isto vrijeme susrećemo ih i u unutrašnjosti, između Drave i Dunava. Njihovo ime je i u vezi s mitologijom. Ona ih spominje u vezi s Ilirijem, sinom Kadma i Harmonije. Antički pisci

Herodijan, Livije, Plinije i Strabon pišu i o njihovom fizičkom izgledu i načinu života. Neki misle da su bili i u Italiji pod imenom Japigi, Daunijci, Kalabri i Mesapijci. Neki misle da su Iliri autohtoni narod na Balkanu.

Zabilježena su nam i najznačajnija imena ilirskih plemena na istočnoj obali Jadrana. Pored Histra i Liburna, spominju se još i Dalmati, Daorsi, Ardijejci i Plereji. U unutrašnjosti nailazimo na mnoga plemena Ilira, kao što su Norci u Sloveniji, ili Diokleji u Crnoj Gori. O jeziku Ilira se također vrlo malo zna. Znanost smatra da nisu imali svoga pisma, nego da su kasnije poprimili grčko i latinsko.

Kako u znanosti nema suglasja oko mnogih pitanja u svezi s Ilirima, iznosimo jedno mišljenje koje ima vrijednost znanstvenog promišljanja. Aleksandar Stipčević u svome djelu *Iliri, povijest, život, kultura*, (Zagreb, 1974) iznosi sljedeće:

„Sarajevski arheolog Alojz Benac, koji se pitanjem etnogeneze Ilira u posljednje vrijeme najviše bavio, u svom je referatu, što ga je pročitao u Sarajevu 1964. godine na Simpoziju o teritorijalnom kronološkom razgraničenju Ilira pod naslovom *Prediliri, Protoiliri i Prailiri*, pristupio problemu etnogeneze Ilira na način koji je na današnjem stupnju arheološke znanosti najispravniji: analizirati arheološke podatke i identificirati etničke, ili bar kulturne elemente koji su u raznim dijelovima zapadnog Balkana sudjelovali u procesu stvaranja onih plemena što su živjela na onim područjima koja su se u antičko doba držala ilirskim.

Prema Alojzu Bencu, etnička osnova iz koje će se kasnije razviti Protoiliri (a iz tih opet Iliri) stvorena je još početkom metalnog doba, kada se na područje Balkana doseljavaju stepski narodi s Istoka. To je doba

velikih gibanja na širokim euroazijskim prostorima, gibanja koja su na Balkan dovela prve Indoeuroljane. Njihovim dolaskom završava kameno doba na Balkanu i počinje etnogenetski proces koji će s vremenom dovesti do ilirizacije zapadnog Balkanskog poluotoka.“

Znanost je tek nešto razjasnila i pojasnila kada su u pitanju antički Iliri. Nemoguće je napraviti sveobuhvatni analitički prikaz velikog broja pojava i procesa. Prevelika je povijesna udaljenost, šuma pojmova i toponima, a malo arheoloških i kulturoloških podataka. No, još jedan podatak treba spomenuti, a to je glasinačka nekropola u Bosni. U njoj je otkriveno više od 20 tisuća grobnica. One vjerno ilustriraju oblike kulturnog razvoja Ilira. Tako saznajemo da su Iliri imali vlastitu manufakturu nakita. Većim dijelom taj nakit ima originalne lokalne oblike, ali ima i uvezenih iz drugih kulturnih zona, naročito iz Grčke.

Teško je, skoro nemoguće, nabrojiti sva imena plemena za koja se, s pravom ili ne, smatra da su ilirska. Također je veoma teško precizno ustanoviti teritorij na kojem su obitali. Sigurno je da su bili na cijeloj istočnoj obali Jadrana, od Istre do Albanije. Za neke se zna da su bili i u Grčkoj i Italiji. Također, nije jasan etnički sastav Ilira, odnosno njihovih različitih plemena. Strabon izričito navodi da su oni Japodi pomiješani s Keltima. Bilo je sigurno više takovih miješanja i s nekim drugim etničkim grupama. Neki tvrde da su Iliri autohton narod na Balkanu. Većina albanskih povjesničara tvrdi da su i Albanci potomci starih Ilira. S obzirom na mnoštvo i kompleksnost tih pitanja, vrijeme i prostor nam ne dopuštaju da se njima bavimo.

U trećem stoljeću prije Krista uspjeli su Ardijejci pod svoju vlast podvrgnuti neka ilirska plemena i tako

su stvorili svoju prvu državu. Država se prostirala od rijeke Krke do današnje Albanije, a prvi kralj im je bio Agron. Bavili su se i gusarenjem u Jadranskom moru, ometali su Rimljane u plovidbi i pljačkali ih. To je razbjesnilo Rimljane, te zapodjenuše rat s njima i pobijediše ih oko 229. godine prije Krista. Ostala im je samo nekakva skraćena država pod kraljicom Teutom. Protezala se od Dubrovnika do Lesha.

Izgleda da dugi niz godina nije bilo mira između Ilira i Rimljana. Rimljani su 167. godine prije Krista zaratili s ilirskim kraljem Gencijem, pobijedili ga i njegovu državu podvrgli svojoj vlasti. Od tada Rimljani preuzimaju inicijativu i vode česte i dugotrajne ratove protiv Ilira. Sada je već sasvim jasno da Rimljani žele uništiti ili posve pokoriti Ilire. Zaredali su ratovi protiv Dalmata 156. godine prije Krista, pa 135. godine stare ere protiv Ardijejaca i Plereja, zatim 129. protiv Histra i Japoda, od 78. do 76. godine ponovno protiv Dalmata i drugih ilirskih plemena. Rimljani osvajaju sve više ilirskih područja. Od 6. do 9. godine nove ere u Batonskom ratu pokoriše i posljednja ilirska plemena. Od tada počinje njihova romanizacija, prvo u gradovima, vojnim centrima i putnim utvrdama, a kasnije i u ostalim područjima. Iliri se asimiliraju. Postaju službenici u državnim službama i vojsci, pa čak i rimski carevi. Smatra se da su carevi Aurelijan, Prob i Dioklecijan bili ilirskog podrijetla.

Iliri su se asimilirali. Uspomenu na sebe ostavili su u mnogim imenima, toponimima, provincijama, institucijama i nekim jezicima. Rimsku provinciju Ilirik zatekli su Slaveni u svojim seobama. Neki bizantski pisci u XV. stoljeću nazivaju Slavene Ilirima, a naročito dugo Hrvate. U XVII. i XVIII. stoljeću govori se i o „ilirskoj narodnosti“ u okviru Ugarske.

U Beču je osnovana *Ilirska dvorska komisija*, koja je kasnije preimenovana u *Ilirsku dvorsku deputaciju*, a nakon njezinog ukidanja osnovana je *Ilirska dvorska kancelarija*.

Napoleon 1809. godine stvara Ilirske provincije, Austrija 1816. godine stvara Kraljevinu Iliriju. U XIX. stoljeću nastao je u Hrvatskoj narodni pokret nazvan *Ilirski preporod*. Ilirski jezik u spisima na latinskom jeziku bit će istoznačnica (sinonim) za hrvatski jezik i bunjevački i šokački govor, sve do naših dana.

Balkanski poluotok nastanjen Ilirima Rimljani su zvali *Illyricum* (Ilirik). Oni su pod svoju vlast postupno podvrgnuli cijeli Balkanski poluotok. Pod njihovu vlast dospijeva i *Regnum Illyricum* (Ilirsko kraljevstvo), kralja Genacija 167. godine prije Krista. Pobjedom u Panonskom ustanku, ili Batonskom ratu, Rimljani administrativno uređuju cijeli poluotok. Ilirik se dijeli na dvije provincije: *Pannonia superior* i *Provincia Illyricum* (kasnije *Dalmatia*). Kasnije će cijeli Ilirik podijeliti na dijeceze *Illyricum orientale* i *Illyricum occidentale*. Slaveni će tu zateći tri rimske provincije: *Dalmatia*, *Praevalitana* i *Epirus nova*. Za našu temu je važan naziv Dalmacija i dalmatinski. Sve do kraja XIX. stoljeća dokumenti segedinske i subotičke Bunjevce nazivaju Dalmatincima, a njihov jezik *lingua dalmatica* (dalmatinski jezik). Treba napomenuti da ti stari rimski nazivi nemaju veze s Bunjevcima, nego s Hrvatima iz Dalmacije.

Za vrijeme Napoleona i francuske vladavine Ilirik dobiva i francusko ime: *Les Provinces Illyriennes* (Ilirske provincije). Ta teritorijalna podjela i uprava Francuza trajat će od 1809. do 1814. godine. Kroz

to vrijeme bit će uređena prema *Code Napoléon* (Napoleonov zakon). To područje ima svoju vladu, neku vrstu lokalne samouprave. Ta uprava donosi mnoge reforme i naprednija je. Podupire se prosvjeta na „ilirskom jeziku“ i njeguje se „ilirski“ nacionalni osjećaj.

Maršal Marmont, koji je dokinuo Dubrovačku republiku, pokreće 1810. godine u Ljubljani novine: *Telegraphe officiel des provinces Illyriennes*, koje izlaze samo na francuskom i njemačkom jeziku. Pokušaj ozbiljnijih reformi u prosvjeti, ekonomiji, kulturi i politici nije uspio. No, neke reforme su prihvaćene i bile su poticaj napretku u svim područjima života. Djelovale su i na buđenje nacionalne svijesti kod Hrvata, iako su se rabili izrazi ilirski jezik i ilirska nacija.

Padom Napoleona povlači se i francuska uprava s ovih područja. Dolazi Austrija, okupira ta područja, učvršćuje svoju vlast i osniva *Königreich Illyrien* (Kraljevina Ilirija). Osniva dvije gubernije, jednu sa sjedištem u Trstu, a drugu u Ljubljani. U tršćansku guberniju ušla je Goriška s Gradiškom, Pazinska grofovija i Hrvatsko primorje s Rijekom te cijela civilna Hrvatska s Karlovcem. Koruška i Kranjska sačinjavaju drugu guberniju sa sjedištem u Ljubljani.

Raspadom gubernija stvaraju se „krunske zemlje“ 1849. godine. Ovaj naziv sačuvat će se sve do 1918. godine u tituli austrijskih vladara. U velikom austrijskom grbu nalazio se do 1918. i grb Kraljevine Ilirije. I Austrija rabi pojmove Ilirija, *Ilirska dvorska kancelarija*, ilirski jezik i ilirski narod. No, pored svega i unatoč svemu, upravo će se u Beču začeti i u Hrvatsku prenijeti jak hrvatski narodni pokret pod nazivom *Ilirski preporod*. O njemu više kasnije.

Ovdje treba spomenuti i jedno veoma važno povijesno djelo koje u naslovu sadrži ilirsko ime. Riječ je o djelu *Illyricum sacrum*. Autor djela je Daniele Farlati (1690.–1773.). Bio je isusovac i povjesničar. Sa svojim redovničkim subratom, Filippom Riceputijem, oko 20 godina je prikupljao građu za crkvenu povijest Balkana. Riceputi je umro 1742. godine, te je Farlati nastavio taj rad sâm. Prvi svezak toga djela tiskao je u Veneciji 1751. godine. Za života je tiskao četiri sveska. Poslije njegove smrti rad je nastavio Jacopo Coleti i osmi svezak tiskao 1819. Djelo sadrži obimnu i važnu povijesnu građu za Crkvu i narode na Balkanu.

Rimljani – novi gospodari Balkana

Puna tri stoljeća Rimljani su vojevali protiv Ilira, dok ih nisu pokorili. Uslijedila je asimilacija, pa i raseljavanje. Trebalo je Rimljanima mnogo vremena, snage, ratovanja, pa i umijeća, da pokore moćne Ilire na velikom teritoriju.

Taj teritorij se prostirao od Grčke do Istre i duboko u unutrašnjost Balkana. Prelazio je i na drugu stranu Jadrana. Stoga su neki latinski pisci Jadransko more zvali Ilirsko more. Na mjesto ilirske dominacije došla je rimska, još moćnija i trajnija od ilirske. Ilirsko pleme Dalmati dalo je ime rimskoj provinciji Dalmaciji, a Rimljani su naš hrvatski jezik, po svom latinskom, nazvali *lingua dalmatica* – dalmatinski jezik. I to ima veze s našom temom. Moramo im posvetiti dužnu pažnju.

Rimljani, rimsko carstvo, rimska filozofija, rimsko pravo i rimske legije imaju svoje ime po svom prvom, a ubrzo i glavnom, gradu Rimu. Uz njega je, kao i za sve velike stvari, vezana legenda prožeta mitom kao stvaralačkom snagom. Priča je jednostavna i uobličena u maskotu Rima. Vučica doji dva dječaka.

U vihoru nekog plemenskog sukoba našli su se, kao bebe, u nekoj šumi. Vučica ih hrani, a pastir Faustul i njegova žena Aka Larencija ih pronalaze i othranjuju. U igri su dva brata: Romul i Rem. Mitologija ih vidi kao sinove boga Marsa i božice Reje Silvije. Kada su odrasli, saznali su da ih je u šumi na rijeci Tiberu ostavio Amulije, stric njihove majke. Ubiše ga. Zajedno osnovaše Rim i njime vladaše. U nekoj srdžbi Romul ubija Rema i sam vlada Rimom.

Godina postanka Rima je 753. prije Krista, a često se označava kraticom A.U.C., što znači: *ab urbe condita* – od osnutka grada. Romul, po kojem Rim dobiva ime, proširuje grad, ratuje, sklapa saveze i utemeljuje državu, koja će prerasti u veliko Rimsko carstvo. Od prvog stoljeća prije Krista Romul će se naći na popisu rimskih božanstava. Sam grad će se širiti teritorijalno i obogaćivati sadržajno. Doći će vrijeme kad će se jednostavno reći Grad, a značit će Rim. Već će se rimski carevi obraćati *urbi et orbi* – gradu i svijetu, što pape čine i danas. Papinstvo će uz Rim vezati i sintagmu: *Roma locuta, causa finita* – Rim je govorio, stvar je završena. Na koncu, dobit će i najlaskaviju titulu: *Roma aeterna* – vječni Rim.

Od legendarnog Romula, fiktivne 753. godine prije Krista, i malog seoskog naselja nastat će grad-država, a od njega veliko Rimsko carstvo, ili *Imperium Romanum* – Rimski imperij. Prvo će ovladati cijelim Apeninskim poluotokom, pa će se kroz nekoliko stoljeća širiti na sve strane. Za vladanja cara Trajana (98.–117.) doseći će najveću rasprostranjenost. Rimljani će vladati cijelim prostorom od Hispanije do Armenije i od Britanije do Egipta. Pod svojom vlašću imat će, osim Italije i kolonija i municipija u provincijama, pokorena tributarna područja (*civitates stipendiariae*), područja koja su s Rimljanima sklopila savez (*civitates foederatae*) i slobodna (*civitates liberae*).

U tom šarenilu teritorija, plemena i naroda, nastajat će i različiti oblici vladavine: od plemenske demokracije do carske diktature i tiranije. U legendarnom razdoblju vladaju etrušćanski kraljevi. Po izgonu zadnjega Tarkvinija Superba 510. godine prije Krista, rimskom republikom upravljaju dva konzula, a politička vlast je u rukama patricija. Daljnji oblici

vladavine mogu se pratiti s povijesnom preciznošću. Mnogi carevi će se pamtiti zbog svojih (ne)djela, kao na primjer: Cezar, Trajan, Hadrijan, Dioklecijan, Konstantin itd.

Imali su Rimljani veliku slavu, ali i svoje slabosti, krize i padove, da bi se već krajem drugog stoljeća jasno raspoznavali znakovi procesa raspadanja. Uz velike podvige, patilo je carstvo od dugih, iscrpljujućih ratova, epidemija, dvorskih i dinastičkih spletki i raskalašenosti. Nisu svi bili zadovoljni onim što se događa u Rimu. Tacit će ogorčen zapisati u *Analima*:

„*Romam cuncta undique atrocita aut pudenda confluunt celebranturque* – U Rim se zgrće odasvud sve gadno i sramotno i prihvaća se.“

No, prava opasnost će doći od susjednih naroda. Pritiskat će Rimski limes Vikinzi, Gali, Germani, Normani i Slaveni. Rimske legije, rimski limes i rimski šančevi neće izdržati taj pritisak. Osjetivši to, rimski carevi pomiču svoju prijestolnicu prema Istoku: Salona, Sirmium, Viminacium, i, konačno, Bizantion. Zapadni dio carstva je pred rasulom. Konstantin Veliki se za stalno nastanjuje u malo mjesto na obalama Crnoga mora, gdje će uskoro nastati veliki i bogat grad Istočnog rimskog carstva. Sudbina ili ironija je htjela da posljednji car Zapadnog rimskog carstva bude istog imena kao i prvi – Romulus Augustulus (475.–476.). Po majci je bio podrijetlom iz Pule, a zarobio ga je i odveo u ropstvo Odoakar 476. godine. Istočno carstvo će se razvijati i nadživjeti Zapadno za skoro tisuću godina. I njegovi će se carevi zvati carevi Romeja.

Za Ilire smo rekli da nisu ostavili iza sebe mnogo znakova svoje prisutnosti. No, to se ne može reći za Rimljane. Njihovi znakovi se vide još uvijek i

nad zemljom i pod zemljom na cijelom nekadašnjem teritoriju. Pokorenim narodima davali su znatnu slobodu, ali su svuda ugradili i znakove svoje vlasti i moći. Ostavili su rimsko pravo, koje se još i danas, u nekim segmentima, primjenjuje u suvremenim državama. Svuda su podizali velebne zgrade, ceste, terme, akvadukte, kazališta, borilišta i hramove. Njihova mnogobožачka religija ostavila je mnoštvo hramova i kultova različitim božanstvima, koja su bila hijerarhijski poredana. Na koncu su podigli i Panteon – hram svim bogovima. Sve je to napušteno pred naletom kršćanstva, koje je priznato *Milanskim ediktom* 313. godine kao *religio licita*, a nešto kasnije i kao *religio legitima*. Dakle, prvo dopuštena, pa zakonita i jedina.

Od tada poganstvo naglo propada, bar u vidljivoj sferi. Njihov latinski jezik će preživjeti sve nedaće. Kroz niz stoljeća će biti službeni jezik Katoličke crkve i svih europskih država, sve do polovice XIX. stoljeća. U nekim poslovima Crkve i nekim segmentima društva još se danas koristi. U tom jeziku su i sinonimi za hrvatski jezik: *lingua slavica*, *lingua iliryca*, *lingua glagolitica* i *lingua dalmatica*.

Dolazak Slavena na Balkan

U ogromnu Rimsku imperiju prodirali su povremeno različiti narodi, najčešće preko srednjeg Dunava, da bi opustošili određeni teritorij, pokupili plijen, a zatim se povukli, ili utopili u to područje. Bio je to slučaj s Hunima, Gotima, Avarima i drugima. Nije sasvim jasno jesu li imali namjeru tamo ostati, ili je to bio samo pljačkaški pohod. Avari su u VII. stoljeću, izgleda, imali namjeru tamo ostati.

Međutim, dogodilo se nešto neočekivano. Protiv njih su se pobunili njihovi dojučerašnji saveznici Slaveni. Neke su pobili, neke potjerali nazad, a neke asimilirali. Ostavši sami, odlučili su prodrijeti sve dalje na Balkan i tu za stalno ostati. To su im omogućili njihovi novi saveznici – istočno rimski carevi, jer su im Slaveni pomogli otarasiti se neželjenih gostiju. Ratovali su pod Carigradom 614. i kod Solina 622. godine. Kasnije su prodirali mirno, bez nekih većih sukoba, što ne znači i problema, jer je postojala opasnost da ih drugi podjarne ili asimiliraju.

O podrijetlu i rasprostranjenosti Slavena u najstarija vremena znamo samo ponešto na osnovi mitova i legendi, kao i kod drugih naroda. Prve opipljive dokaze dat će nam arheologija. Prve pisane dokumente o njima daju nam stranci, prema svom jeziku i s motrišta svoje kulture. Isprva su to zapisi vojskovođa, a tek kasnije i pisaca-povjesničara. Stoga su različita mišljenja i o sâmom imenu i narodu Slavena. O tim starim Slavenima imamo zajednički naziv antički Slaveni, pra, ili, proto Slaveni. U ta davna vremena oni nemaju zajedničke države. Postoje samo

nekakvi savezi, premda je nejasno kada su nastali i koliko su trajali. Zasigurno se zna da pripadaju skupini indoeuropskih naroda. Dugo vremena su pogani, ali se o njihovoj religiji i božanstvima više nagađa nego zna. Ovo je sve važno naglasiti, jer neki „tvorci“ naroda u njima pronalaze i bunjevačko pleme, koje je, navodno, evoluiralo u bunjevački narod, pa i naciju – najstariju.

Pradomovina Slavena se nalazila na području sjeverno od Karpata i južno od Baltičkog mora, između Odre i Dnjepra, Pripjeta i Zapadnog Buga. To je vrlo velik prostor, a granice nikada nisu sasvim poznate i stalno se mijenjaju. Općenito se Slaveni dijele na zapadne, istočne i južne. Od tih plemena, ili, skupina plemena, oblikovat će se, znatno kasnije, današnji slavenski narodi. U VI. stoljeću spominju se Veneti kao preci zapadnih Slavena, Anti kao preci istočnih Slavena i Sloveni kao preci južnih Slavena. I Slaveni će postati „povijesni“ tek primanjem kršćanstva. No, ne jedan narod, nego više naroda, svaki sa svojim jezikom, poviješću i kulturom.

Slavenskim jezicima danas govori oko 230 milijuna ljudi u oko 15 kodificiranih književnih jezika. Rasprostranjenost slavenskih jezika nalazi se na potezu Baltik-Jadran do krajnjeg sjeveroistoka Azije. Slavenski jezici se dijele na tri skupine. Južna skupina obuhvaća izumrli staroslavenski jezik, bugarski, makedonski, hrvatski, srpski, crnogorski i slovenski. U istočnoj skupini su: ruski, ukrajinski i bjeloruski. Zapadnu skupinu sačinjavaju: češki, slovački, lužičkosrpski i poljski. Južnu skupinu od zapadne i istočne dijeli njemačko-mađarsko-rumunjska jezična barijera. Unatoč velikoj teritorijalnoj rasprostranjenosti, slavenski jezici su po morfologiji, sintaksi i leksiku vrlo slični. Ta srodnost je puno veća nego u germanskim i romanskim jezicima.

Najstarija slavenska – staroslavenska – književnost pisana je originalnom glagoljicom i ćirilicom načinjenom prema grčkom alfabetu. Ćirilica je mijenjala oblike i grafiju, ostala je u upotrebi kod onih naroda koji su bili pod istočno-crkvenom jurisdikcijom: Rusi, Ukrajinci, Bjelorusi, Bugari, Makedonci i Srbi. Ostali slavenski narodi služe se latinicom s različitim grafijama. Treba istaknuti da su Srbi imali *slavenoserbski* jezik kao umjetni književni jezik na početku XVIII. stoljeća. U istom stoljeću u Vojvodini se rabi ruskocrkveni i ruskoslavenski jezik. Taj jezik se udaljio od narodnog govora, pa je Vukova reforma išla za povratkom narodnog govora i uzela štokavski narodni govor za književni jezik. Hrvati su pak imali staroslavenski (starohrvatski) i uspjeli su ga sačuvati i u liturgiji.

Slaveni nisu ostavili za sobom monumentalnih građevina poput Rimljana, ni toponima poput Ilira, ali su ostavili mnoštvo pojmova i odrednica na kulturološkom planu. Mnoštvo je radnji započeto i nikada dovršeno. Zbog naglašene sličnosti slavenskih jezika nicali su različite teorije, pa čak i utopije. Evo samo nekih: panslavizam, slavizam, austroslavizam, jugoslavizam i jugoslavenstvo. Stvarani su na tim osnovama savezi, kongresi i različiti oblici uzajamnosti i prijateljstva. No, ništa od toga nije dugoročno zaživjelo, jer je svatko pod istim pojmovima imao različite sadržaje, nacionalne i ideološke planove. Zbog toga je, inače među bliskim narodima, dolazilo do sukoba, ratova i udaljavanja od željenih ideala. Ni danas stvari još nisu posve razjašnjene. Postoje nostalgije za prošlim, izgubljenim ili neostvarenim planovima. To još uvijek opterećuje međunarodne odnose, zastrašuje i zbunjuje ljude, što sve skupa onemogućava miran

život, ekonomski i kulturni razvitak pojedinaca, skupina i naroda.

Rimljani su u svom latinskom jeziku memorirali i Slavene. Prve zapise i opise Slavena dobivamo od rimskih vojskovođa, povjesničara i pisaca. Prvi izvještaji su šturi, vojnički kratki i sažeti. Veliko područje izvan Rimskog limesa s istočne strane Dunava je *terra deserta, Barbaricum, in Barbarico*. Ime im je *Sclavi, Slavi, gens slavica, plebs slavicus*, a jezik *lingua slava, lingua slavica*. Ime i naroda i jezika Slavena na latinskom jeziku sačuvat će se sve do naših dana. U tom moru Slavena nalaze se i Hrvati. Iz konteksta se saznaje da je *lingua slavica* istoznačnica za hrvatski jezik.

Bunjevaca i Šokaca nigdje nema. Nema ih u mnogobrojnim ilirskim plemenima, ni među kolonima rimskih pokrajina, ni među mnogobrojnim slavenskim narodima i plemenima. Nema ih kao posebnog naroda, ni njih ni njihova jezika. Oni jesu Slaveni u općem značenju i kriju se u jednom od slavenskih naroda. Treba ih tražiti u skupini Južnih Slavena. Srbi ih vide u svojoj kući, kao Srbe katoličke vjere, ali to je prošlost i promašena teorija ničim dokazana. Drugi južnoslavenski narodi ih ne nalaze u svojoj kući. Enciklopedije i znanstvene publikacije i oni sami sebe, dominantno vide kao Hrvate, kao granu, pleme sa svojim posebnostima, ali među Hrvatima.

Panslavizam – sveslavenska uzajamnost

Ovaj pojam je često rabljen u nastojanju da se pojedine osobe iz kulturnog i političkog života, naročito među Slavenima, omalovaže i diskreditiraju. To je bilo skoro pravilo kada su u pitanju bili hrvatski rodoljubi, koji su nastojali osigurati ona kulturna i politička prava koja su uživali i drugi narodi. Hrvatskim djelatnicima u kulturi i politici taj su epitet davali stranci, koji nisu željeli njihovu kulturnu i političku samostalnost.

Tako su za mađarsku političku i crkvenu elitu panslavisti bili i Josip Juraj Strossmayer i Ivan Antunović i mnogi drugi. Za Talijane su to bili hrvatski djelatnici u Dalmaciji i Istri, a za Austrijance i cijeli *Ilirski preporod*. Za sve njih je panslavizam bio jednak šovinizmu, pa ga je stoga trebalo zabranjivati i suzbijati svim sredstvima. Mađari su se posebno, čak neurotično, plašili panslavizma, jer su bili svjesni, prema vlastitim povjesničarima, da su se naselili „u moru Slavena“. No, povijesni razvoj te ideje je nešto drugačiji.

Panslavizam je politički stav, doktrina, koja polazi od toga da su svi Slaveni jedna etnička cjelina u odnosu na druge etničke cjeline kao što su Germani, Romani i Anglosasi. Iz toga je proizlazio stav da svi Slaveni trebaju poraditi zajednički na objedinjavanju na političkom i kulturnom planu, pa i stvaranju zajedničke države. Zametak te ideje nalazi se već u Nestorovoj kronici iz XII. stoljeća. Kasnije će tu ideju naglašavati i širiti Vinko Pribojević (1525.), Mavro Orbini (1601.) i, naročito, Juraj Križanić (1618.–1683.), o kojem kasnije nešto više. Tu ideju

podupiru i neki stranci, kao Johann Gottfried von Herder (1744.–1803.), koji je bio Prus. U XIX. stoljeću Jan Kollár snažno naglašava panslavističku ideju na kulturnom planu, koja bi, prema njegovu mišljenju, trebala dovesti i do političkog jedinstva svih Slavena, stvaranjem zajedničke države. I *Ilirski pokret* će sadržavati ove ideje preko utjecaja Herdera, Kollára i Ljudevita Gaja.

Najveći pobornik, zanesenjak, čak utopist panslavizma, bio je Hrvat i katolički svećenik Juraj Križanić. Rodio se 1618. godine u Obrhu kraj Kupe. Svršio je isusovačku gimnaziju u Ljubljani, filozofiju u Grazu, a teologiju u Bologni i Rimu, gdje je i doktorirao. Radi na crkvenom jedinstvu među Slavenima, naročito među Rusima. U *Collegium Graecum* u Rimu proučava crkveni raskol i rusku povijest. U Hrvatsku se vraća 1642. godine. Do 1646. je župnik u Nedelišću i Varaždinu. Iste godine preko Beča i Varšave po prvi puta putuje u Moskvu. U Moskvi je boravio više od dva mjeseca, a zatim se vraća u Poljsku i putuje po Europi. Godine 1650. je na putu u Carigrad. Ponovno odlazi u Rim 1652. godine, stupa u *Zavod sv. Jeronima* gdje se bavi spisateljskim radom. Drugo putovanje u Moskvu poduzima ljeti 1658. Tamo se predstavio kao Srbin, misleći da će bolje proći. Osumnjičen je kao špijun Rima i carskim ukazom poslan u Sibir, u grad Tobolsk, 1661. godine. Tamo je proveo punih 15 godina. Godine 1677. napušta Rusiju. Odlazi u Vilnus, gdje stupa u dominikanski red i uzima ime fra Augustin. Od tada je stalno sumnjiv crkvenim višim vlastima u Rimu kao Slaven i rusofil. Poginuo je za opsade Beča 1683. godine, u vojsci Jana Sobjeskog.

Križanićev ogroman književni i znanstveni opus možemo podijeliti na četiri dijela: politički,

glazbeni, kontroverze između istočne i zapadne Crkve, i jezikoslovni. U prvi dio spada najvažnije političko djelo *Politika ili razgovori o vladateljstvu*. U drugom dijelu je najvažniji glazbeni rad *Glazbeni problemi (Quaestiones de musica)* i *Asserta musicalia nova*. U trećem dijelu je najvažnije opsežno, ali nedovršeno djelo *Sveukupna knjižnica raskolnika (Bibliotheca schismaticorum universa)*. U jezikoslovlju su mu najvažniji radovi o zajedničkom jeziku i gramatici svih Slavena. Iz ruskog, češkog i hrvatskog jezika dao je predložak za sveslavenski jezik i gramatiku.

Križanić je zbog svega toga zanimljiv. Mnogi će ga nasljedovati i citirati, a među njima je i naš preporoditelj Ivan Antunović. On će u bespućima slavenstva i jugoslavenstva tražiti bunjevačko i šokačko gnijezdo, ali ga neće naći, pa će reći da se volimo zvati Hrvatima. Prihvatit će Gajevu jezičnu reformu i njome, iako nevjesto, pisati, što će činiti i svi njegovi nasljednici na polju jezika i kulture Hrvata – Bunjevaca i Šokaca.

Ideja panslavizma nije dala nikakve rezultate, pa su je nasljednici reducirali na austroslavizam. Karel Havliček će 1848. godine u Češkoj dati novu koncepciju, po kojoj bi se uzajamno povezali svi Slaveni u Habsburškoj monarhiji. Ideja je polazila od činjenice da u toj monarhiji većinu čine Slaveni, pa bi oni trebali imati i politički, gospodarstveni i kulturni primat u monarhiji. Havličeka je snažno podupirao i František Palacký. Godine 1848. u Pragu je održan *Prvi sveslavenski kongres*. Na njemu su bili zastupnici svih slavenskih naroda, osim Rusa. Od Rusa je bio prisutan, privatno, Mihail Aleksandrovič Bakunjin. On je predlagao savez Slavena bez Rusije. Na sâmom Kongresu, koji je vođen u duhu austroslavizma, izbile

su već latentne suprotnosti među pojedinim slavenskim narodima. Nisu bili na istom političkom valu Česi i Poljaci, Rusi i Poljaci, Srbi i Bugari. Izbijanjem revolucije u Pragu, Kongres je rasturen, a uspio je samo izdati rezoluciju o samoopredjeljenju naroda i prosvjed o ugnjetavanju slavenskih naroda u Poljskoj, Pruskoj, Turskoj i Mađarskoj. Matica ilirska pokrenut će sazivanje *Drugog sveslavenskog kongresa* 1851. godine u Zagrebu, ali će to spriječiti Rusi i Austrijanci.

Ideje i planovi panslavizma, slavizma i austroslavizma nisu dali željene rezultate iz više razloga. Nositelji tih ideja su više gledali na sličnosti slavenskih naroda, a posve su zanemarili i postojeće razlike. Postojale su uočljive razlike na političkom, vjerskom, kulturnom i gospodarstvenom polju. Dobre ideje nisu davale rezultate i zbog toga što su ih moćnici sprječavali, ili koristili u svoje političke ciljeve. I carska Rusija će prihvatiti te ideje u svrhu širenja svoga imperija. Staljin će ih prihvaćati za vrijeme rata, kada 1941. godine u Moskvi osniva *Sveslavenski komitet*, koji će 1947. prerasti u *Slavenski komitet SSSR-a*. Na konferencijama u Teheranu 1943. i Jalti 1945. godine Staljin nastupa kao zaštitnik svih Slavena. Tako su Slaveni uvijek imali i dosta neprijatelja i zaštitnika.

Južni Slaveni

Naseljavanje Slavena na Balkanski poluotok bio je dug i, relativno, miran proces. Taj proces je dovršen početkom VII. stoljeća. Tada i počinje stvaranje više slavenskih država. Stariji povjesničari ih nazivaju *Sclaviniana*. To su bile veće ili manje državice, zapravo kneževine s knezom na čelu. Snaga i umijeće pojedinih knezova okupit će više srodnih plemena u jednu državu.

Tako je počeo proces stvaranja samostalnih država. Taj proces će znatno otežavati moćniji susjedi, kao što su bili Franci, Bizant, Venecija, a kasnije i Mađari. Prvo će se ujediniti Hrvati i stvoriti moćnu državu za vrijeme kralja Tomislava (900.–928.) i Petra Krešimira (1058.–1074.). Makedonci će stvoriti veliku državu za vrijeme cara Samuila (976.–1014.). Srbi će početkom XIII. stoljeća stvoriti državu, koja će doseći svoj vrhunac za cara Dušana iz obitelji Nemanjića polovicom XIV. stoljeća. Za kralja Tvrtka pri kraju XIV. stoljeća Bosna postiže svoj vrhunac.

Ima nekoliko razloga za nastajanje više slavenskih država, ali sada već svaka pod svojim narodnim imenom, jezikom i kulturom, bez obzira na to kolike su i kakve razlike postojale među njima. Naime, nisu sva slavenska plemena došla na Balkanski poluotok zajedno i istodobno. Hrvati su na Jadranu već u prvoj polovici VII. stoljeća, pa su tamo i prvi stvorili najprije kneževinu, pa onda i kraljevinu. Srbi dolaze nešto kasnije u istočni dio Balkana, a Makedonci na jug i tu stvaraju svoje države. Svi oni dolaze kao pogani. Njihovo pokrštavanje i primanje kršćanstva

pomaže im oko stvaranja i priznavanja vlastitih država. Oni će pripadati zapadnom ili istočnom kršćanstvu, već prema tome odakle su dolazili misionari koji su ih pokrštavali. U to prvo vrijeme još nema Istočnog raskola, ali postoje dva vodeća patrijarhata, Rim i Carigrad. Oni su već u VII. stoljeću podijelili jurisdikcijsko područje na Zapad i Istok. Granica je išla od Soluna na Drinu, pa Drinom prema sjeveru. Tako su se Slovenci i Hrvati našli u Zapadnom patrijarhatu – rimskom, a Srbi i Makedonci i Bugari u Istočnom. Odatle su primali misionare i tijekom povijesti pripali jednoj ili drugoj Crkvi.

U IX. su stoljeću svi Slaveni dobili svoje misionare – Ćirila i Metoda, koji su ih već pokrštene samo poučavali i učvršćivali u vjeri. Preveli su na slavenski liturgijske knjige i tako udarili temelje pismenosti i kulture. Njihov misionarski rad neće biti duga vijeka, ali će na polju kulture ostaviti traga sve do naših dana. Za njihovu djelatnost veže se i pojava dvaju pisama – glagoljice i ćirilice. Oba pisma su bila prilagođena glasovnim potrebama slavenskih jezika. Ćirilica je nastala na predlošku grčkog alfabeta, a veže se za Ćirila kao autora.

S glagoljicom je malo veći problem, kako s obzirom na autora, tako i s obzirom na predložak iz kojeg je nastala. I ona se veže uz Ćirila, ali je toliko savršena da joj nema ništa zajedničkog ni s jednim poznatim pismom toga doba. Neki su njenog autora vidjeli u Jeronimu iz Stridona, ali to je napuštena teorija. No, ni danas još nije posve jasno kada je i od koga nastala. Zasluga svete braće je i u tome što su uvodili slavenski jezik u liturgiju, kao ravnopravan jezik židovskom, grčkom i latinskom. To za Istočnu crkvu nije bio problem, ali je za Zapadnu pravi kuriozum,

jer je tamo posvema dominirao latinski jezik. Jedino su Hrvati uspjeli sačuvati i svoje staro pismo glagoljicu i svoj staroslavenski-starohrvatski jezik i u liturgiji sve do naših dana.

Trajnost srednjovjekovnih slavenskih država na Balkanu je također različita po duljini i kvaliteti. Hrvatska će već 1102. ući u personalnu uniju s Mađarima. Tako će dva kraljevstva, hrvatsko i mađarsko, imati zajedničkog kralja, pa i cara, sve do propasti Austrougarske Monarhije 1918. godine. Bugarska, Srbija, Makedonija i Bosna će polako potpadati pod osmansku dominaciju do konačnog osvajanja, i pod njom će ostati kroz nekoliko stoljeća. Na udaru Turske naći će se i Hrvatska i Mađarska. Većim dijelom će biti pokorene. Hrvatskoj će ostati samo „ostaci ostataka“, a Mađarskoj samo mali dio, a i taj će biti vazalno vezan za Tursku.

Tako će nekada moćne slavenske države na Balkanu samo životariti i jedva uspjati sačuvati goli opstanak. Na političkom, vjerskom, kulturnom i gospodarskom planu bilježit će stalno opadanje i nazadovanje. No, iz te muke proizaći će i želja za oslobođenjem od turske dominacije. Pokraj mnogobrojnih pobuna i ratova, rodit će se i zamisao i želja o slavenskom zajedništvu svih Južnih Slavena.

Prodiranje turske moći i dominacije prema Zapadu bit će konačno zaustavljeno pod Bečom 1683. godine. Od tada će Bečki dvor biti glavni akter svih operacija i planova u svezi potiskivanja Turskog carstva iz Europe. To će biti dugi i iscrpljujući ratovi, ali će Turci bivati stalno potiskivani. Karlovačkim mirom 1699. godine Beč će pod svoju dominaciju povratiti skoro cijelu Hrvatsku i Mađarsku. Pod turskom upravom i dalje će ostati Srbi, Makedonci i Bugari.

Tako će se Slaveni Balkana naći u dvije carevine. Hrvati, Slovenci i Srbi u Mađarskoj pod bečkom, a ostali pod turskom. To će onima u bečkoj carevini omogućiti mirniji život i polako oporavljanje na svim poljima. Iz ta dva carstva Slaveni će sanjati i planirati i različite oblike južnoslavenske uzajamnosti. To će im omogućiti stvaranje zajedničke države 1918. godine, ali će se tu kriti i kamen spoticanja i nerazumijevanja, sukoba i ratova, sve do konačnog razlaza.

Ujedinjenje Južnih Slavena – Kraljevina SHS

Svi panslavenski, slavenski, austroslavenski i jugoslavenski pokreti i ideje bit će motivirani nezadovoljstvom postojećeg stanja unutar onih država u kojima su se Slaveni, stjecajem povijesnih okolnosti, našli. Juraj Križanić je studirao u Grazu i Rimu i dobro je poznao planove i nastojanja germanske i romanske grupe naroda. Kao Slaven-Hrvat poznao je i stvarno stanje slavenske grupe naroda. Imao je viziju i želju da se svi Slaveni ujedine, pa će tek onda biti ravnopravni, ako ne i jači, od spomenutih dviju grupa naroda. Potrošio je cijeli svoj život i ogroman znanstveni i pastoralni rad na objedinjavanju Slavena. Vidio je ujedinjene Slavene kao najmoćniju državu svijeta. No, njegovu viziju nisu niti razumjeli, niti podržali ni Slaveni, naročito ne neslavenski narodi.

Sličnu sudbinu je doživio i austroslavizam i njegovi djelatnici. U Monarhiji su činili veliki broj. Bili su unutar germansko-mađarsko-rumunjske barijere, pa im je to znatno otežavalo suradnju, usklađivanje, pa i ujedinjenje. U Monarhiji su se našli: Hrvati, Slovenci, Ukrajinci, Srbi, Slovaci, Česi i, ponekad i Poljaci. Velike carevine, Austrija i Rusija i Turska, nisu imale nikakvog razumijevanja za njihove potrebe. Uvijek su ih koristili, i iskoristili, za svoje političke i ine ciljeve. Rusija je htjela sve Slavene u svojoj carevini, što je značilo potiranje posebnosti i asimilaciju. To isto su radile i Austrija i Mađarska. Na tome se nastojalo čak i onda, kada su te države već proklamirale demokratska načela o ravnopravnosti naroda i pravu na samoupravu i samoopredjeljenje. Nemanje sluha za slavenske

narode Monarhiju će dovesti do raspada, a Slaveni će pokušati novu viziju ili utopiju – jugoslavizam.

Izbijanjem Prvog svjetskog rata 1914. godine pojačat će se aktivnosti Južnih Slavena oko ujedinjenja svih u jednu zajedničku državu. To će biti mukotrpan i dug proces. Otežavajuća okolnost je bila i u tome što su Hrvati i Slovenci, pa i Srbi i Hrvati – Bunjevci i Šokci u Južnoj Ugarskoj, bili u sklopu Monarhije. Bivali su mobilizirani u vojne postrojbe Monarhije i morali su se boriti protiv Srbije, koja je prva bila uvučena u ratne sukobe, nakon atentata na prijestolonasljednika Ferdinanda u Sarajevu. Simpatije svih Južnih Slavena u zemljama zahvaćenim ratom, pa i onih u iseljeništvu, bile su na strani Srbije. Oživljavaju se pokreti i udruge, koje su već otprije postojale, a radile su na objedinjavanju Južnih Slavena. Poznato je koliko je Strossmayer radio na slozi i objedinjavanju Južnih Slavena. Na inicijativu Frana Supila, Pere Čingrije i Anta Trumbića hrvatski narodni zastupnici u Rijeci 1905. godine donose Riječku rezoluciju, koja naglašava potrebu suradnje Srba i Hrvata. Zadarskom rezolucijom prihvaća se Riječka rezolucija, pa je već 1905. stvorena Hrvatsko-Srpska koalicija. Hrvatski političari toga vremena bili su sigurni da će oslobođenje i osamostaljenje Hrvata pomoći ujedinjenju svih Južnih Slavena. Hrvati u Americi napad na Srbiju smatraju svojom narodnom stvari i organiziraju potporu. Organizacija *Hrvatska straža* u Južnoj Americi, 3. kolovoza 1914. godine poziva Hrvate i ostale Južne Slavene da priteknu u pomoć Srbiji. U Rimu Ivan Meštrović i Anto Trumbić osnivaju *Hrvatski odbor*, iz kojega će nastati *Jugoslavenski odbor*, koji prosvjeduje protiv napada na Srbiju, jer to smatra napadajem i na hrvatski narod. Srbija u svom manifestu od 29. srpnja 1914. godine, u

kojem objavljuje da je napadnuta, računa i na Hrvate i Srbe u Monarhiji. Kralj Nikola u svojoj proklamaciji Crnogorcima poziva na jedinstvo Južnih Slavena. Srpska vlada, 6. prosinca 1914. godine, postavlja kao svoj ratni cilj oslobađanje Srba, Hrvata i Slovenaca od austrougarske vlasti. No, uz sva ta silna oduševljenja i nastojanja oko ujedinjenja, ubrzo će doći i do značajnih neslaganja. To će osobito doći do izražaja u *Jugoslavenskom odboru*, koji je osnovan 30. travnja 1915. godine, sa sjedištem u Londonu. Nikola Pašić je imao drugačije mišljenje i želju da Srbija proširi svoje teritorije. Stoga nije želio da nekakav odbor predstavlja Srbe i Hrvate u Monarhiji. Supilo je saznao da sile Antante žele dio hrvatskog teritorija ustupiti Italiji. Tada je počela živa aktivnost da se to spriječi, ali uzalud. Potpisan je tajni Londonski ugovor, kojim se dijelovi Hrvatske prepuštaju Italiji. Mišljenje Nikole Pašića, kao zastupnika srpske vlade i *Jugoslavenskog odbora*, naći će približno zajedničko rješenje u *Krfskoj deklaraciji* 1917. godine.

Predstavnici Hrvata, Srba i Slovenaca s područja Austrougarske osnovali su 6. listopada 1918. godine *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba* (Narodno vijeće). Grof Gyula Andrássy 28. listopada 1918. preko svoga ministra traži separatni mir s Amerikom. Dan nakon toga sastaje se Hrvatski državni sabor i donosi sljedeću odluku: „Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te Kraljevine Ugarske i Carevine Austrijske s druge strane, razrješavaju se“. Dakle, Hrvatski sabor je sebe smatrao i bio jedino legitimno tijelo za ovakve odluke. Ujedinjenje Vojvodine sa Srbijom, a preko nje i s ostalim Južnim Slavenima, proglasila je Narodna

skupština u Novom Sadu 25. studenog 1918. godine. Crnogorci su na skupštini u Podgorici 26. studenog 1918. godine s prijestolja svrgnuli dinastiju Petrovića i proglasili ujedinjenje sa Srbijom i ostalim južno-slavenskim narodima. U Beogradu su članovi Narodnog vijeća 28. studenog 1918. godine razgovarali s predstavnicima srpske vlade o Adresi Narodnog vijeća regentu Aleksandru i njegova odgovora na tu Adresu. U tim razgovorima nisu se spominjale najznačajnije odluke Narodnog vijeća od 24. studenog 1918. godine, od kojih je najvažnija bila: „Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, s većinom od dvije trećine glasova.“ Potpredsjednik Narodnog vijeća Ante Pavelić (zubar) je 1. prosinca 1918. godine uputio Adresu regentu Aleksandru u kojoj se poziva na odluke Narodnog vijeća od 24. studenog 1918. kojom se Slovenci, Hrvati i Srbi ujedinjuju sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu. Regent Aleksandar je odgovorio: „U ime Njegova Veličanstva Kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.“ Tako je nastala Kraljevina SHS.

Bunjevci i Šokci u Kraljevini SHS

Kraljevina SHS nastala je kraljevskim ukazom – proglasom 1. prosinca 1918. godine. Zapravo, bolje je reći da je izvršen *coup d'état* – državni udar. Istina, ovaj državni udar nije klasični, koji ima za cilj svrgavanje nekakve vlade ili obaranje države, nego je izvršen u cilju stvaranje nove države. Ova tvrdnja se temelji na činjenici da s novom državom nitko nije bio zadovoljan, osim Srba, ali ni oni svi nisu bili zadovoljni.

I ovdje se dogodio isti slučaj kao i u pokušajima stvaranja svih slavenskih zajednica ili država. Naime, akteri svih tih nastojanja su se lako složili oko okvira, ali ne i sadržaja. Filozofi bi rekli – oko forme, ali ne i biti. Pod istim okvirom smišljeni su i traženi veoma različiti sadržaji.

Pašićeva centralistička vlada nije se pridržavala nikakvih dogovora i obećanja danih u prethodnim razgovorima i dogovorima. Odustalo se od zaključaka Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. godine, Narodnog vijeća od 25. studenog 1918. godine, kao i od utanačenja Krfske i Ženevske deklaracije. U općoj konfuziji nakon sloma Monarhije stvarana su privremena tijela vlasti u Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Podgorici i Novom Sadu. To su bila operativna tijela i nisu imala onu pravnu moć kao Sabor, Ustav i zakoni. U tome je postojao prostor za manipulacije, a on je i iskorišten u svim slučajevima, gdje je to Pašiću odgovaralo. Jaša Tomić je na taj način uspio provesti ujedinjenje Vojvodine s Kraljevinom Srbijom. Crnogorska omladina je uz pomoć agenata iz Srbije isto to učinila s Crnom Gorom, a protiv volje većine

Crnogoraca. Bît nesporazuma, ustvari različitih gledanja, je u tome što je Srbija htjela hegemonističku i unitarističku kraljevinu, a većina ostalih je bila za konfederaciju ili republiku. Stjepan Radić je prvi reagirao. Prigovorio je hrvatskim političarima u svom maniru, da su ušli u SHS kao „guske u maglu“.

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je označena kao kraljevina jednog naroda s tri imena. Na to je odmah reagirao i Jaša Tomić i rekao da će to biti trajni kamen spoticanja i nesloge u novoj državi. Crnogorci i Makedonci su „izbrisani“, a o bosanskim Muslimanima nije bilo ni govora. Bunjevce i Šokce također nitko nije ni spomenuo, ali to i nije bilo potrebno, jer su se oni masovno pojavili pod svojim nacionalnim simbolom – hrvatskom trobojnicom.

Bunjevci i Šokci su budno pratili događaje tijekom Prvog svjetskog rata. Čim je bilo jasno da je Monarhija na izdisaju, počele su i njihove konkretne akcije. U svim većim gradovima, a i po selima, stvarani su narodni odbori i Narodna milicija poradi očuvanja javnog reda i mira. Sve je počelo u Subotici, a proširilo se po cijeloj Baranji i Bačkoj. U većini slučajeva nastupali su zajedno sa Srbima, bez obzira na to tko je bio u većini.

Mađarska je 8. studenog 1918. godine potpisala primirje s predstavnikom Antante na Balkanu, sa zapovjednikom Franchetom d'Espereyem u Beogradu. Bački Bunjevci se odmah uključuju u konkretne akcije. Iz Subotice u Zagreb odlazi izaslanstvo Bunjevaca na zasjedanje Hrvatskog sabora. U Zagreb su otišli Blaško Rajić, Mirko Ivković Ivandekić i Stipan Vojnić Tunić. Rajić se ubrzo vraća u Suboticu, a druga dvojica ostaju u Zagrebu kao članovi Narodnog vijeća.

Po povratku u Suboticu Blaško Rajić se sastaje sa srpskim prvacima, braćom, Vladislavom i Jovanom Manojlovićem. S njima se dogovorio da sav rad u nastalim gibanjima povjeri Pučkoj kasini. Određeno je da se za javni red brine Bunjevačko-srpska narodna garda.

Najznačajniji skup zbio se 10. studenog 1918. godine, kada se ispred *Hotela Hungaria* skupilo mnoštvo od deset tisuća ljudi. Svi su krenuli ulicama Subotice pod velikim hrvatskim barjakom. Hrvati su nosili hrvatske, a Srbi srpske trobojnice. Za veliki broj hrvatskih barjaka pobrinule su se Bunjevke. U kući Jose Malagurskog nastala je prava mala radionica barjaka. U njoj su u potaji radile Mara Malagurski i njezina sestra Kata Prčić, Olga Stanković i druge. Radile su danju i noću. Neovisno o njima šile su barjake, također potajno, i Amalija Malagurski, Manda Malagurski i Lozika Vidaković. Šile su hrvatske, srpske i savezničke barjake. Nikom nije ni palo na pamet šivati nekakve bunjevačke, šokačke ili jugoslavenske barjake. U to vrijeme u Subotici je živjelo oko pedeset tisuća Bunjevaca i oko šest tisuća Srba. Sve su radili zajednički i složno, ali svatko pod svojim nacionalnim simbolima. Bunjevci i Šokci, svrstavši se pod hrvatski barjak, jasno su dali do znanja tko su i što su. Nisu tražili ni od vlade, ni od stranaka, ni od ministara da ih prizna. Bunjevci i Šokci su sami sašili i nosili svoj hrvatski barjak i njime se ponosili. To je mnoge zateklo i iznenadilo. Stoga će *Neven* u svom broju od 17. studenog 1918. godine napisati:

„Kakovo je to komešanje u srid grada Subotice? Kakav se to žagor čuje iz gomile naroda? Događa se nešto neobično, nešto nepojmljivo. Gle, tamo u sridini gomile vidi se veliki barjak. Ali kakove su to boje?

Spavam li ili šta je? Crveno, bijelo, plavo. Gledam bolje, jer svojim očima ne virujem. Ta odista je tako: hrvatski barjak se vije u ruci jednog oduševljenog oficira. A narod? Narod se kupi oko tog barjaka i kreće se prema dvorani bivšeg *Hotela Hungaria*. Tamo je sazvala Pučka kasina Narodnu skupštinu, koja ima da riješi sudbinu svoga naroda. Zar Pučka kasina još nije mrtva, pitaju mnogi u čudu. Ta, naši neprijatelji su za njih godinama o njoj tek tako govorili, kao o kakvom starom i bolesnom čoviku, koji još neće dugo.“

I u drugim gradovima Bačke osnivana su narodna vijeća. U Somboru je osnovano *Bunjevačko narodno vijeće*. U njemu su bili: Ivan Paštrović, Josip Strilić, Ivan Parčetić i Josip Temunović. Pod vodstvom Jovana Laloševića osnovano je i *Bunjevačko-srpsko vijeće*. I u Baji je osnovano *Bunjevačko srpsko narodno vijeće* u kojem su bili Antun i Josip Lovretić, Đuka i Beno Trskić, Juraj Tomanović, Aleksandar Paštrović i Milutin Georgijević.

Drugi veliki događaj za Subotičane bio je dolazak srpske vojske u Suboticu 13. studenog 1918. godine. Bio je to oduševljeni doček svih Bunjevaca i Srba okupljenih na kolodvoru i drugim mjestima. Dočekani su kao braća i priređen je veliki banket u njihovu čast. Držani su patetični govori sa suzama u očima. Na tornju „Varoške kuće“ dočekao ih je i veliki hrvatski barjak, kojega je nepoznata ruka iste noći odatle sklonila. Time je oskrvnut i simbol grada – toranj, i simbol bunjevačkog nacionalnog identiteta – hrvatski barjak. Stoga, tom barjaku i narodu Hrvata, čiji smo mi uvijek bili integralni dio, moramo posvetiti više pažnje.

II. CRTICE IZ POVIJESTI HRVATA

Dolazak na Jadran

I Hrvati, kao i mnogi drugi narodi, imaju u svojim temeljima mit, legendu i priču. Mit, kao stvaralački naboj, zajednički im je s ostalim Slavenima. Nastao je u praskozorje postanka. Legenda i priča ih već odvaja od ostalih slavenskih plemena, a kasnije, i naroda. Legenda je jednostavna i jezgrovita. Petero braće: Klukas, Lobel, Kosenc, Muhlo i Hrvat; dvije sestre: Tuga i Buga. Poruka priče je jasna. Bilo je više hrvatskih plemena, ali je, tijekom vremena, prevladalo pleme Hrvat, pa odatle i ime za hrvatski narod.

Hrvatsko ime imala su još dva slavenska naroda, ali se ono vremenom izgubilo, zaboravilo. Tako su se nazivali Bijeli Hrvati u Poljskoj od kojih, prema nekim znanstvenicima, vode podrijetlo i današnjih Hrvati. Sjedište Bijele Hrvatske bilo je u Krakovu. Sjećanje na njih doprlo je sve do naših dana. Pisac Władysław Kazimierz Wójcicki 1836. godine objavljuje djelo *Piesni ludu Bialo-Chrobatow*. Hrvati se još spominju i u sjeveroistočnom dijelu Češke. Tragovi imena Hrvat nalaze se, u davnini, i u mnogim lokalnim nazivima, što znači da su se manje skupine hrvatskih plemena miješale s ostalim slavenskim plemenima.

Pored mita i legende, Hrvati već zarana imaju i ostatke materijalne kulture u tipu graditeljstva starohrvatske bazilike i kamene ornamentike u hrvatskom tropletu. Prvi pisani spomen Hrvata potječe iz 852. godine, za vladavine hrvatskog kneza Trpimira (845.–864.). Sâm sebe zove *Trpimirus, dux Chroatorum* – Trpimir, knez Hrvata. Svoju državu naziva *regnum Chroatorum* – kraljevstvo Hrvata. Treba napomenuti

da se u ta stara vremena još miješaju nazivi hrvatski i slavenski. Tako se za kneza Domagoja (864.–876.) veli: „*Sclavorum pessimus dux* – najgori slavenski knez“. No, ubrzo će se za hrvatske knezove i kraljeve upotrebljavati samo – knez ili kralj Hrvata. Također će se, kada Hrvati dobiju svoga biskupa i on nazivati *episcopus Chroatorum* – biskup Hrvata.

Hrvati su došli u novu domovinu tijekom VII. stoljeća. Bilo je to stoljeće velikih ratnih sukoba Bizantskog Carstva s Perzijancima s jedne strane i s Avarima i Slavenima s druge strane. Bizantski car Heraklije (610.–641.) nije mogao ratovati na obje strane. Stoga je sklopio savez s Avarima i Slavenima, da bi se mogao posvetiti ratu s Perzijancima. To je učinio tek kada su Avari i Slaveni, a među njima i Hrvati, već opustošili veliki dio njegovih pokrajina, banuli pred Carigrad, a Dalmaciju opljačkali i pokorili. Salona, glavni grad Dalmacije, pala je 614. godine, a poslije i cijela Dalmacija. Tada su se Slaveni (Hrvati) obračunali s Avarima i ostali gospodari Dalmacije.

O tim velikim ratnim sukobima pisao je car Konstantin Porfirogenet u X. stoljeću, a splitski arhiđakon Toma u XIII. stoljeću. Dok car vidi propast Dalmacije, pa i Salone, u nadmoći Avara i Slavena, dotle arhiđakon to pripisuje pokvarenosti građana Solina. On veli:

„U gradu bijaše sve nesložno; načelnik gradski ne bijaše pametan ni mudar muž, u gradu nije bilo pravice, nego je zavládalo samosilje, s kojega su osobito slabiji stradali. Straha Božjeg bijaše nestalo, a i pobožnosti, a mjesto toga otela maha mržnja, otimačina i drugi grijesi. Vjera je bila izvrgnuta smijehu, svećenstvo se nije poštivalo, a crkva u svojim pravima stezala. Gradski načelnik nije radio za

opći boljitak, nego je djelovao u prilog samo svojim prijateljima, a na štetu protivnicima; u gradu bilo je puno gospodara, a malo se tko pokoravao; gradske dohotke grabili su odličniji građani, a sve terete plaćali su i snašali samo ubogi. Naročito je u gradu zavladala velika raspuštenost. Ugađalo se najprostijim strastima: žene, mladići i starci, sve je to bilo iskvareno i puteno. Jezikom, bili su svi junaci, no, kad im se bilo ogledati s neprijateljem, svi su bili bojažljive kukavice.“

U Rimu je postao papom Ivan IV. (640.–642.), rodom iz Dalmacije. On nije kukao i optuživao nove pridošlice, nego im je uputio svoga svećenika, opata Martina. Martin je imao zadaću otkupiti kosti mučenika za progona kršćana i upoznati pridošlice, otkupiti zarobljenike i početi obraćati poganske Hrvate. Tim činom je započela dugotrajna i uspješna diplomatska i pastoralna aktivnost rimskih biskupa (papa) s Hrvatima. O tome svjedoči i već spomenuti Porfirogenet u svom djelu *De administrando imperio*:

„A car Heraklije, poslavši poslanike, dovede iz Rima vjerovjesnike i učinivši među njima nadbiskupa, biskupa, svećenika i đakona, dade pokrstiti Hrvate.“

Nadalje pripovijeda, da ovi pokršteni Hrvati ne žele ni s kim ratovati izvan svoje zemlje, nego da će se samo braniti, ako ih netko napadne. To je aluzija na ugovor koji su Hrvati sklopili s papom Agatonom oko 679. godine. Ako djelo opata Martina možemo promatrati kao početak pokrštavanja Hrvata, to ne znači da su se svi Hrvati odjednom i kolektivno pokrstili. Proces pokrštavanja Hrvata trajao je bar dva stoljeća. Iz kratkotrajne vladavine kneza Zdeslava, koji se priklonio Bizantu, saznajemo po Porfirogenetu, da u to vrijeme (878.) još nisu pokršteni svi Hrvati. Naime, knez Zdeslav moli u ime Hrvata da mu

pošalju vjerovjesnike da pokrste one Hrvate, koji još nisu kršteni. Ističe se da su u to vrijeme pokršteni i Neretljani, koji su najduže izdržali u poganstvu, pa će se njihovo područje još dugo zvati *terra pagania* – poganska zemlja. Već sljedeće godine knez Branimir će zbaciti Zdeslava, vratiti se pod upravu pape, obećati mu vjernost i odanost. Tim činom kneza Branimira Hrvati su se za stalno opredijelili za zapadno kršćanstvo (katolicizam) i zapadnu kulturu.

Stvaranje hrvatske države

Teško je precizno pratiti stvaranje hrvatskog kraljevstva, odnosno države. Poteškoće su veće što smo više u prošlosti. Prva poteškoća je u tome što o Hrvatima isprva pišu stranci, najčešće bizantski i rimski povjesničari i političari. Svatko od njih ima svoj kut promatranja i zapažanja, ali i svoje interese. To se jasno razabire iz uvoda Porfirogenetovog djela *De administrando imperio*, gdje on svome sinu objašnjava zašto piše to povijesno djelo. U prologu on piše:

„Najprije ću ti pripovijedati čime može koji narod Rimljanima koristiti, a čime škoditi; isto tako u kakvom se odnošaju nalaze neki narodi među sobom i od kojeg naroda mogu biti u ratu napadnuti i podjarmljeni; zatim o njihovoj nezasitnoj lakomosti i o njihovim nezakonitim prohtjevima. Iza toga o razlikama među drugim narodima, o njihovu podrijetlu, načinu života, o položaju i prilikama zemlje gdje stanuju, te o njezinoj veličini i površini, kao i o vezama što su ih, u koje doba, imali različiti narodi s Rimljanima.“

U početku se Hrvati organiziraju po načelima koja su donijeli iz pradomovine. Ta načela se ne razlikuju od načina organiziranja ostalih slavenskih naroda. U pradomovini nisu imali veće zajedničke države, nego su živjeli u plemenima. Sa susjedima su imali dobre ili loše odnose, već prema veličini i ponašanju pojedinih plemena. Sami su, na demokratski način, birali svoje vođe i poglavare. Još nisu zasnivali dinastije. Stupali su često u labavi savez s ostalim slavenskim plemenima. Imali su zajednički jezik kojim su se međusobno lako

sporazumijevali, ako ne sa svim Slavenima, ali svakako sa susjednim plemenima. Bila im je zajednička i religija i kultura svakodnevnog života. Neki rimski pisci hvale njihovu gostoljubivost, ali se čude njihovoj „demokraciji“.

Došavši u novu domovinu u Ilirik, u Dalmaciju, našli su se u sasvim novim okolnostima. Ušli su u područje Rima i Carigrada. Tu su zatekli novi način organiziranja života, društva i države. Susreli su se i s novom religijom – kršćanstvom, koje je već tada imalo dva jaka centra: Rim i Carigrad. U to vrijeme još nema crkvenog raskola, ali su napetosti već postojale i stalno se produbljivale. U Rimu je glavnu riječ imao papa, a u Carigradu car. Oba ova centra su bila zainteresirana za nove pridošlice, za Hrvate, a nešto kasnije i za Srbe. Hrvati su još neko vrijeme živjeli po svojim običajima, po svom načinu organiziranja, i po svojoj poganskoj religiji. No, polako i neprimjetno, počeli su poprimati običaje velikih i moćnih susjeda. Ubrzo su shvatili da ne mogu duže opstati ako se ne prilagode jednom ili drugom carstvu. Hrvati su se počeli prilagođavati zapadnom načinu života. Iz Rima primaju vjerovjesnike i polako se pokrštavaju. Po uzoru Zapada počinju organizirati i svoju državu, crkveni, kulturni i svakodnevni život.

Priklonivši se zapadnom načinu organiziranja Hrvati nisu riješili sve svoje probleme. Glavni problem je bio isprepletenost državne i crkvene jurisdikcije. Po dolasku u novu domovinu Hrvati nisu nastanili dalmatinske gradove, nego su živjeli u njihovu zaleđu. Nad tim gradovima i pripadnim otocima državnu jurisdikciju je imao Carigrad, a crkvenu Rim. Proći će još dosta vremena dok Hrvati ne prodru u romanske gradove i asimiliraju Rimljane. I onda će još neki

hrvatski vladari biti vazalno vezani za Carigrad. Doduše, to će često biti samo simbolično, već prema moći i diplomatskom umijeću pojedinih hrvatskih vladara. Carigrad se nije lako odricao svojih posjeda na istočnoj obali Jadrana, a imao je vlast i na nekim područjima Italije, pa i u samoj Veneciji. No, ubrzo će se i Venecija pojaviti kao ozbiljan konkurent i tražiti i postići vlast nad dalmatinskim gradovima i otocima. To će još više zakomplicirati život hrvatskim vladarima.

Drugi veliki problem za Hrvate je bio kako sačuvati narodni, hrvatski jezik u bogoslužju i društvenom životu. Hrvati su imali svoje pismo – glagoljicu, i svoj starohrvatski jezik, a našli su se u okruženju romanskih gradova i njihovog življa, koji su rabili samo latinski jezik. Našli su se i na području crkvene jurisdikcije Rima, koji je priznavao samo latinski jezik, a u liturgiji isključivo. Hrvati će voditi upornu borbu za svoga hrvatskog biskupa (*episcopus Chroatorum*) i za upotrebu svog hrvatskog jezika u liturgiji. Hrvatskog biskupa će dobiti i imati samo kratko vrijeme, ali će svoje hrvatsko pismo i jezik uspjeti sačuvati sve do naših dana.

Na području koje su Hrvati naselili ispočetka su bila dva državno-politička subjekta: Hrvatska i bizantski temat Dalmacija. Pojam Dalmacije se odnosio na gradove Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor i na otočke gradove Krk, Rab i Osor, te još neke manje značajne. Na kopnu u njihovu zaleđu nalazila se Hrvatska, koja se protezala do rijeke Cetine na jugu, na istoku je ulazila u Bosnu, a na sjeveru joj je pripadala Lika i Krbava, pa dalje sve do istarskog temata. U gradovima su stanovali Rimljani, koji su bili drugog etničkog podrijetla i služili su se latinskim jezikom. Potpadali su pod državnu vlast Bizanta.

Crkvenu upravu nad njima imao je Rim (pape), premda su se neki povremeno odvajali od Rima i priznavali carigradskog patrijarha. Da nevolja bude još veća, za te gradove i područja na istočnoj obali Jadrana, zbog velikog značaja tih područja, otimala su se sve velike sile toga doba. Tim područjima vladao je Bizant, ali su se za njih borili i Franci, Arapi, Mađari, Normani i Venecija. Zbog svoga značenja u zaleđu tih gradova Hrvatska je imala povoljan položaj, ali i velike poteškoće, stoga će joj trebati puno vremena i umijeća da ih pripoji sebi.

Tomislav – kralj Hrvata

Tomislav (910.–928.) je ispočetka samo knez Hrvatske. One Hrvatske koja se nalazila u zaleđu dalmatinskih gradova. Knezom je postao u veoma teško i nezgodno vrijeme. Pored toga što je morao srediti svoje odnose s bizantskim carem i papom, njegovoj državi su ozbiljno prijetili Bugari i Mađari, koji tek stigoše u Europu. Hrvati su s papom imali dobro uređene odnose već za vrijeme kneza Branimira, pa je i Tomislav želio zadržati te dobre odnose s papom. Morao je činiti i poteze koji se baš nisu sviđali Hrvatima, a naročito ne hrvatskom biskupu i svećenstvu. U pitanju je bio hrvatski jezik i pismo u liturgiji. Romanski gradovi u Dalmaciji čvrsto su se držali latinskog jezika, koji su htjeli nametnuti i Hrvatima. Pored toga, ti gradovi su priznavali vlast bizantskog cara. Tomislav je shvatio od kolikog su značenja dobro utvrđeni gradovi na moru, pa ih je pod svaku cijenu želio imati za sebe. S papom je relativno lako našao rješenje, prihvativši dijelom latinski jezik, ali je zadržao i starohrvatski. No, dobiti dalmatinske gradove pod svoju vlast bilo je malo teže, jer su oni veoma mnogo značili Carigradu, a za njih su se otimali i mnogi drugi.

Bizantski car Konstantin VII. imao je velike probleme s bugarskim knezom Simeonom (893.–927.), koji je žestoko napadao bizantske teritorije, pa i sam Carigrad. Sâm grad nije zauzeo, ali je porazio bizantsku vojsku na rijeci Aheloju 20. kolovoza 917. godine. Nakon te pobjede prozva se „car Bugara i samodržac Grcima“. Konstantin je tražio saveznike protiv Bugara i stupio je u kontakt s Tomislavom. Da

bi pridobio Tomislava naredi da se svi latinski gradovi u Dalmaciji, poimence Split, Zadar, Trogir, Osor, Rab i Krk, dadu pod okrilje kneza Tomislava. Car ga je imenovao i svojim konzulom. Postali su prijatelji. Sada i latinski gradovi prihvatiše Tomislava. Čak je i carigradski patrijarh prepustio jurisdikciju nad tim gradovima papi, radi izmirenja. Tomislav je, sa svoje strane, ugađao Latinima, čime se donekle zamjerio Hrvatima. Taktika je uspjela. On se od tada ponosno zove knez Hrvatske i Dalmacije. Dalmatinski gradovi su opet plaćali danak knezu Hrvatske.

Mađari su se pojavili u srednjoj Europi već za kneza Branimira. Hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić o njima piše:

„Mađari, narod ugrofinskog podrijetla, biše prisiljeni od neprijatelja svojih da se isele iz svoje domovine na najdaljem istoku, te bijahu dugo u Europi zajedno sa Hazarima, kojima su pomagali u bojevima. Hazari nastavahu tada u tadašnjoj južnoj Rusiji, naokolo rijeke Dona. Poslije se Mađari odvojiše od svojih saveznika Hazara i pomakoše se k zapadu, te pođoše sa svojom prtljagom u prostrane stepe između Dnjepra i ušća Dunavskoga. Oni bijahu tada poput svih nomada podijeljeni na porodice, rodove i plemena. Isprvice bijaše ih sedam plemena, poslije pridruži im se kao osmo jedno pleme Hazara, po imenu Kabari. Kao prvi knez Mađara, kojemu je vlast već dobrano omeđena, spominje se Arpad, sin Almošev. U njegovu plemenu ostade kneževska vlast nasljedna. Mađari bijahu bogati, osobito roгатom stokom i konjima; povrh toga pribavljahu lovom i otimačinom sve što im je bilo potrebno za život. Već za cara Teofila (829.–842.) vidimo ih kako udaraju na susjedne narode; godine 862. prodriješe sve do međa istočno-

franačkoga kraljevstva, te ih franački ljetopisi tada prvi put spominju. Za kralja Arnulfa upozna ih Europa, te su stoga mnogi i mislili da su se tada prvi put u Europi pojavili. Godine 892. već se sukobiše s Moravskom, koja je poslije i stradala od navala njihovih.“

Mađari su u to vrijeme tražili svoj životni prostor, pa su ratovali sa svim okolnim narodima. Pokorili su prvu slavensku državu Moravsku, duboko su prodrli u franački teritorij, napadali su bizantske pokrajine ili saveznike, pa su tako došli u sukob i s Hrvatima. Tomislav je ratovao s Mađarima u Slavoniji, pobjeđivao ih je, prisvajao nove teritorije, pa je tako ovladao i posavskom Hrvatskom. U miru s papom, dobrim i prijateljskim odnosima s bizantskim carem, porazivši Bugare i Mađare, Tomislav je dobio kraljevsku krunu. Okrunjen je za kralja 925. godine. Po nekim povjesničarima bilo je to na Duvanjskom polju, ali svakako, ne tako romantično kako to neki kroničari, uz dosta mašte, pripovijedaju.

Tomislav je objedinio sve hrvatske zemlje, pa i neke dijelove susjednih država, i stvorio ugledno kraljevstvo onoga vremena. Na njega se moralo računati ili kao prijatelja ili kao opasnog neprijatelja. Njegov suvremenik, bizantski car Konstantin Porfirogenet, piše da je „Hrvatska mogla dići šezdeset tisuća konjanika i sto tisuća pješaka; da je imala osamdeset velikih brodova, na svakom do četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakom deset do dvadeset momaka“. Možda je i ovo malo pretjerano u maniri onoga vremena, ali kada se već tako piše, morao je biti moćan.

U to vrijeme Hrvati već imaju dinastiju, pa će iz nje izlaziti jači ili slabiji kraljevi, ali svi će nastojati kraljevstvo sačuvati, učvrstiti i proširiti. Sklapat će se

savezi, prijateljske i rodbinske veze. Bit će i unutarnjih borbi i vanjskih ratova. Najviše će ratovati s Mađarima, jer su se oni htjeli domoći mora i utvrđenih dalmatinski gradova. Mađari taj cilj ne žele postići samo ratovima, nego i rodbinskim vezama. Smrću posljednjeg hrvatskog kralja Petra Svačića, Hrvati će sporazumno ući u personalnu uniju s mađarskom dinastijom Arpadovića 1102. godine. Od tada, pa sve do 1918. godine, Hrvati će biti pod istom krunom svetog Stjepana s Mađarima, ali će sačuvati svoje kraljevstvo i bar neke njegove oznake, kao što su ban i sabor. Čak će se kralj, ispočetka, ili bar ponekad, morati posebno kruniti kao hrvatski kralj.

Pacta conventa 1102.

Povjesničari se spore oko naravi i sadržaja ovoga ugovora. Vode se i rasprave oko koristi ili štete takovog ugovora za Hrvate. No, općenito se prihvaća da je dvanaest rodova hrvatskog plemstva sklopilo takav ugovor s mađarskim kraljem. Time je Hrvatska kraljevom osobom bila vezana za Ugarsku, ali je sačuvala svoju državno-političku samostalnost, izraženu u zasebnoj krunidbi za hrvatskog kralja, zasebnom saboru, u osobi bana ili hercega kao kraljeva namjesnika, u zasebnom porezu, novcu i vojsci. Takovi ugovori su bili u praksi toga vremena.

To je početak stvaranja feudalnog društva. U to vrijeme još ne postoji današnji pojam naroda i nacije. Postojao je samo politički narod u organiziranom plemstvu i kleru, a pučanstvo, kmetovi, seljaci, nisu ulazili u taj sastav. Nije postojao ni današnji pojam države, pogotovu ne nacionalne. Onda se nije pitalo iz kog si naroda ili države, već iz kog si kraljevstva i kojeg staleža.

Bilo je više razloga zašto su pojedini narodi ili kraljevstva ulazili u takove nagodbe, saveze i ugovore. Hrvati su izgubili svoga posljednjeg kralja iz vlastite dinastije, pa su morali, po ondašnjem običaju, potražiti drugu kraljevsku kuću, koja je bila s njihovom u srodstvu, a to je bila Ugarska.

Od nekadašnje moći hrvatskog kraljevstva, kao na primjer za kralja Tomislava ili Petra Krešimira, ostalo je vrlo malo. Oslabljenom kraljevstvu prijetile su okolne sile ili kraljevstva. Unutarnje borbe među plemstvom su učestale, a Bizant, pape i Venecija su

imali jasno izražene interese i namjere ozbiljno se uplesti u hrvatska pitanja. U takovim prilikama morao se tražiti zaštitnik ili saveznik na koga se može u svako doba ozbiljno računati. Hrvati su se odlučili za Mađare. Teško je, iz ove povijesne distance, prosuditi je li bilo i drugih rješenja. Također je nemoguće sa sigurnošću reći tko je od toga imao više koristi ili štete.

Feudalno društvo je staleško društvo, koje je stvorilo svoje norme ponašanja u politici i svagdašnjem životu. Stoga nam povijest onoga vremena bilježi uglavnom ono što se događalo u plemstvu, a malo nam je zapisano o životu kmetova, seljaka i pučana. Ugarsko-hrvatski kraljevi redovito su se ženili strankinjama. Tim putem su se stvarale rodbinske veze s drugim kraljevskim kućama, a to je pružalo šansu da se ovlada i tim kraljevstvima. Tako su se djeca kraljevskih kuća, dječaci i djevojčice od pet, pa čak i od jedne godine, zaručivala u najranijoj mladosti. Sklapani su političko-interesni brakovi. Toga su se držali i svi plemići, pa je bila prava rijetkost, čak sablazan, da koji plemić oženi seljanku, ili bilo koga iz nižeg staleža. Takove ženidbe su bile interes, ali i dvosjekli mač, jer se iz istog razloga moglo izgubiti kraljevstvo ili veliki posjedi. Stoga će mađarsko-hrvatsku krunu, nakon smrti posljednjeg Arpadovića (1301.), nositi kraljevi iz drugih kraljevskih kuća: Anžuvinci, Luksemburžani, Jagelovići i Habsburzi.

Feudalno društvo je bilo oličeno u osobi kralja, visokog plemstva i klera. Kralj je imao svoj dvor, svoje dvorjane koje je sam birao i svoja prava. Politički je bio gospodar svega kraljevstva, a ekonomska moć je bila podijeljena između njega i plemstva, kao i sudska vlast. Tako ustrojeno društvo nosilo je u sebi i određene napetosti, koje su često bile uzrokom netrpeljivosti i

građanskih ratova. I vojna moć je bila podijeljena. Kralj je imao svoju vojsku, a plemići svoju. Tri tenzije su bile najčešće: borba za prijestol, borba kralja s velikašima i pobune kmetova protiv plemstva.

Zbog mnogobrojnih ženidbenih veza nije uvijek bilo jasno tko ima pravo na krunu. Ispočetka običajno pravo, a kasnije i pisano, određivalo je nasljednika kralja. U pravilu, bio je to najstariji sin kraljev, ali to se nije uvijek poštivalo. Ako kralj nije ostavio muško potomstvo, u obzir je dolazio najbliži i najstariji kraljev rođak. Žene, bar u početku, nisu imale to pravo. Zbog svega toga događalo se da pretendenta ima više. Nastajale su ogorčene borbe. Svatko je branio svoga šticićenika. Nisu se birala sredstva u tim okršajima. Bilo je trovanja, sakaćenja, zatvaranja i proganjanja protivnog kandidata. Nastajali su višegodišnji građanski ratovi. Plemstvo je često bilo podijeljeno između dva ili više kandidata. U sukob se često miješao i papa i izricao presude, koje se nisu uvijek uvažavale. Miješali su se u te sukobe i primasi, biskupi, opati i poglavari moćnih redova. Događalo se više krunjenja, na različitim mjestima, od različitih biskupa, premda je mjerodavan bio ostrogonski nadbiskup-primas. U to su se miješali, dakako, i susjedni kraljevi, osobito oni koji su bili rodbinski vezani, ili su kod sebe imali nekog kraljevića kao taoca. Ponekad su ti građanski ratovi za krunu koštali ogromno bogatstvo, a sirotinju dovodili do potpune bijede i gladi, a ovo do zaraznih bolesti i epidemija, koje su desetkovale pučanstvo.

Velike unutarnje neredne i sukobe izazivali su i sukobi između kralja i plemstva. Kralj nije uvijek bio i najmoćniji i najbogatiji u svome kraljevstvu. Zbog različitih okolnosti pojedini plemići ili rodovi plemića stekli su ogromno bogatstvo i veliku političku moć.

Kralj je želio sve veću moć, a plemstvo je stalno tražilo sve veća prava. Zbog toga je dolazilo do nemilih sukoba i ratova, što je štetilo općem blagostanju.

Treća unutarnja napetost u kraljevstvu, koja je također dovođila do ratnih sukoba, bio je sukob feudalaca i kmetova. Položaj kmetova je općenito bio veoma težak. U oba gore spomenuta sukoba, kmetovi su uvijek najviše ispaštali. Stoga su česte bile pobune lokalnog ili općeg značenja.

Hrvatsko plemstvo

U dva kraljevstva, hrvatskom i ugarskom, feudalnog doba i staleškog uređenja, bile su mnoge stvari zajedničke. Osim osobe kralja zajedničko je bilo i plemstvo i viši kler. Oni su sačinjavali politički narod i svime upravljali. I jezik im je bio zajednički – latinski. Zahvaljujući baš latinskom jeziku saznajemo da su se ipak jasno razlikovali plemići i kler pojedinog kraljevstva, jer je kao odrednica dolazila Hungarus, Chrota, Gallus, Germanus itd. To je jasno dokazivalo tko je iz kog kraljevstva. To nije bila narodna ili nacionalna oznaka, bar ne uvijek, nego je više odgovaralo današnjem pojmu državljanstva.

U Hrvata su postojale dvije vrste plemstva: rodovsko i feudalno. Rodovsko su plemstvo sačinjavali punopravni članovi jednog od priznatih hrvatskih plemena. Iskonski ih je bilo 12, koje spominju *Pacta conventa* iz 1102. godine. Feudalno plemstvo je od kralja primalo feud i naslov plemića. To su obično bile darovnice za neke usluge ili zasluge za kralja. Zajedničko im je da i jedni i drugi imaju feud – posjede. Po veličini feuda i značenja titule, plemstvo se dijeli na više i niže. Isto je bilo i s klerom. Postoji viši i niži kler. Kasnije, u XVIII. stoljeću, pojavljuje se još jedna vrsta plemstva. To je armalno plemstvo. Dolazi od latinske riječi *arma* – grb. Obično je dobivano za ratne zasluge. Svi imaju ista prva i zovu se *nobiles* – plemeniti. Od hrvatskih plemenitaša navest ćemo značajnije po veličini, bogatstvu i zaslugama.

Jedna od najsnažnijih obitelji feudalaca – plemića je obitelj Šubić. Pojavljuje se već krajem X.

stoljeća. Sjedište joj je u Bribiru – Bribirskoj župi. U XI. i XII. stoljeću poznata su imena nekih od Šubića: Budec, Stresina, Mrmona i Miroslav. Njihovi potomci će u XIII. stoljeću postati najmoćniji knezovi u hrvatskom kraljevstvu. Posebno treba istaknuti Pavla i njegovu braću Jurja i Mladena. Oni će biti upleteni i u dinastičke borbe oko hrvatsko-ugarskog prijestola. Pavao će posredovati u dovođenju Karla Anžuvina na hrvatsko-ugarski prijestol. Oni će zadobiti vlasti nad dalmatinskim gradovima i bit će gospodari Bosne. Pavao Šubić će biti hrvatsko-dalmatinski ban od 1273. godine i gospodar Bosne od 1299. godine. Njegov sin Mladen II. je gospodar Bosne 1302. i gradski knez Zadra 1311. godine. Za njegova vladanja će moć Šubića znatno oslabjeti zbog sukoba s Mlečanima oko Zadra i sukoba sa srpskim kraljem Milutinom 1318/19. godine. Protiv njega će se urotiti i savez plemića na čelu s Nelepićima. Zamjerit će se i kralju Karlu I., koji će ga odvesti u Mađarsku 1332. godine. Od tada mu se gubi svaki trag.

Velike plemićke obitelji su se granale, pa je iz njih poteklo mnoštvo novih plemićkih obitelji. Dakako, nemoguće ih je sve nabrojati. Spomenimo samo neke značajnije: Kurjaković, Nelepić, Novaković, Gorjanski, Iločki, Keglević, Drašković, Dudić itd. Svi oni spadaju u feudalno plemstvo, jer su od kraljeva i banova dobivali velike posjede zbog svojih zasluga, a kasnije su proširivali svoja bogatstva, moć i utjecaj u raznim prilikama i vremenima. Aktivno su sudjelovali u društvenom i vojnom životu kraljevine Hrvatske, a, zbog rodbinskih veza i seoba u nove krajeve i na nove posjede, i u cjelokupnom životu hrvatsko-ugarskog kraljevstva. No, posebnu pozornost, zbog njihovih zasluga i dugoj prisutnosti u kulturi i svijesti Hrvata, treba spomenuti plemićke obitelji Zrinski i Frankopan.

Ove dvije hrvatske plemićke obitelji su najpoznatije po Uroti, koja se i zove po njihovim prezimenima. To je bila velikaška urota protiv germanizatorske težnje Habsburgovaca, zapravo protiv Bečkog dvora, odnosno cara Leopolda I. Ta je urota bila djelo hrvatsko-ugarskog plemstva, jer su u njoj sudjelovali i hrvatski i mađarski velikaši. Na čelu urote bio je hrvatski ban Nikola Zrinski s hrvatske strane, a s mađarske Ferenc Wesselényi. Nikola Zrinski je rođen 1508. godine, a poginuo je 1566. pri odbrani Sigeta. Ovaj Nikola nije bio urotnik. Vođa urotnika je bio gore spomenuti Nikola Zrinski, ali je i on prije urote nastradao u lovu 1664. godine. U uroti je sudjelovao i njegov brat Petar Zrinski, te Franjo Frankopan. Kada je urota otkrivena obojica su pošla u Beč ispričati se caru. Bili su uhićeni i osuđeni na smrt 30. travnja 1671. u Bečkom Novom Mjestu. Njihova imovina je oduzeta i dodijeljena drugima. Tim je skršena moć najjačih hrvatskih plemića toga vremena.

U feudalnoj Hrvatskoj, kao i Mađarskoj, plemići su na svojim imanjima obično gradili velike i raskošne dvorce. Sudjelovali su u kulturnom i zabavnom životu. Priređivani su balovi, lovovi i svečane zabave. Neki su se bavili i književnošću. Nikola Zrinski od Čakovca je na mađarskom jeziku objavio djelo *Adriai Tengernek Syrenaja* 1651. godine. A njegov brat Petar je objavio parafrazu toga djela 1660. godine pod nazivom *Adrianszkoga mora Syrena*. Još i danas su vidljivi, a mnogi i očuvani, plemićki dvorci po Slavoniji, Zagorju i cijeloj Hrvatskoj. Oni samo pokazuju koliko je plemića u tom vremenu bilo u Hrvatskoj i kolika je bila njihova moć i značenje u tadašnjem feudalnom društvu Hrvatske, pa i u cijeloj hrvatsko-ugarskoj kraljevini.

Hrvatski humanisti

Pojam humanizam ima više značenja, već prema tome s kojega se motrišta razmatra. U spoznajnom smislu, to je učenje da je „Čovjek mjera svih stvari“. U etici je učenje da svi društveni odnosi moraju počivati na uvažavanju ljudske prirode. Kao praksa kroz povijest temelji se na osjećaju jedinstva ljudskoga roda, kao *humanitas*, humanitet – čovječnost, a na području povijesti kulture humanizam je nastojanje da se upozna, objasni i nasljeđuje klasična grčka i rimska književnost. Riječ je o obnovi klasične kulture u cijelom njenom opsegu. Konačno, riječ je o kulturno-povijesnoj epohi od početka XIV. pa do kraja XV. stoljeća. Nas, dakako, zanima humanizam u dva potonja smisla.

Kolijevka humanizma i renesanse je Italija, odnosno, cijeli Mediteran. Odatle su se humanističke ideje i djela postupno širili po cijeloj Zapadnoj Europi. Prva je utjecaj tih ideja osjetila istočna obala Jadrana, odnosno, Hrvatska. Hrvati nisu bili samo konzumenti tih ideja, nego i stvaraoci od samih početaka. Oni su se školovali na učilištima Italije. Među prvima su prihvatili taj proces kulturnih događanja, pa su ih kasnije prenosili i drugima kao izgrađeni kulturni djelatnici. Jedan povjesničar hrvatske kulture toga vremena je zapisao:

„Od Kopra do Kotora gotovo svaki primorski grad bio je intelektualni i humanistički centar u kojem su se gajile pismenost, umjetnost i znanost. Kada bismo htjeli samo nabrojati sve ovdašnje istaknute humanističke ličnosti i prikazati njihova djela, trebalo bi toj temi posvetiti mnogo prostora.“

I kada bi bilo dovoljno prostora i vremena, ponekada je teško otkriti identitet osoba, jer se one često kriju pod humanističkim ili imenima krajeva iz kojih su potjecale. No, mnoge su tijekom vremena i istraživanja otkrivene. Danas ih sa sigurnošću možemo smjestiti u hrvatski kulturološki krug. Naznačit ćemo samo neke.

Herman Dalmatin (*Hermannus Dalmata*) oko sredine XII. stoljeća. Redovnik i učenjak putuje po Europi i Aziji. U Španjolskoj proučava arapski jezik i književnost. Zajedno s Englezom Robertom de Retinom preveo je Kuran na latinski. Prevodio je i tumačio arapska astronomska djela. Prvi je s arapskog na latinski preveo Ptolomejeve *Kanone* i *Planisferij*. Juraj Slavonac (*Georgius de Sclavonia*), katolički teolog. Rođen je oko 1360. u Brežicama, a umro je 1416. u francuskom gradu Tours. U Parizu upisuje *Artes liberales* 1378. godine. Doktorira iz teologije 1400. i postaje profesorom na Pariškom sveučilištu. Kao kanonik u Toursu zapisao je na staroslavenskom Očenaš, Zdravomarijo, Apostolsko i Nicejsko-carigradsko vjerovanje. Ostavio nam je i popis hrvatskih biskupija i krajeva u kojima se rabi staroslavenski jezik u liturgiji. Petar Pavao Vergerije rođen je u Koprju 1370. godine. Njemu se pripisuje najvažnije djelo humanističke pedagogije – *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae*. Jedan je od najistaknutiji humanista uopće. Juraj Šižgorić (*Georgius Sigozeus*) rođen je u Šibeniku 1420. godine. Prvi se u krugu hrvatskih kulturnih djelatnika javlja s knjigom pjesama (*Elegiarum et carminum libri III.*) tiskanoj u Veneciji 1477. godine. Za kulturnu povijest je najznačajnije njegovo djelo *De situ Illyriae et civitate Sibenici*. U tom djelu veliča Hrvate i svoj grad Šibenik. Ivan Kestenački (*Janus Pannonius*) rođen je 1434. u

selu Kestenci kod Aljmaša. On je nećak čuvenog humaniste Ivana Viteza iz Srednje kod Križevaca, koji je postigao veliku karijeru za Matije Korvina, postavši kardinal i Primas Ugarske. Ivan se školovao u Ferrari i Padovi. Vrstan je znalac grčkog i latinskog jezika. Izvrstan je pjesnik, a kasnije postaje i Pečuškim biskupom. Zbog urote protiv Matije Korvina bježi u Hrvatsku i umire u Medvedgradu kraj Zagreba 1472. godine. Ilija Crijević (*Aelius Lampridius Cervinus*) je iz Dubrovnika (1463.–1520.), humanist, pjesnik i leksikograf. U dvadeset prvoj godini života postaje članom Akademije na Kvirinalu u Rimu. Za svoju raspravu o *Vergilu* i enciklopedijski rječnik i ciklus ljubavnih pjesama ovjenčan je lovorovim vijencem kao *poeta laureatus*.

U dugi niz humanista ulaze i dva Šibenčanina, Antun Vrančić (*Antonius Verancius*, 1504.–1573.) i Faust Vrančić (1551.–1617.), sinovac Antuna Vrančića. Faust je čuven je po svom rječniku na pet jezika *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae*, među kojima je i hrvatski, i po svom djelu *Machinae novae*. Kao filozof piše o logici i etici. Benedikt Kotruljić (1400.–1468.) je dubrovački humanist i diplomat. Autor je prvog znanstvenog djela o trgovini i knjigovodstvu (*Della mercatura et del mercante perfetto* – O trgovini i savršenom trgovcu). Juraj Dragišić (*Georgius Argentinensis Salviatus*, oko 1450.–1520.). Još kao dječak s grupom izbjeglica iz Bosne dolazi u Dubrovnik. Školuje se u Dubrovniku, nizu talijanskih gradova, Parizu i Oxfordu. Član je Plethonove platonske akademije. Objavljuje veliki broj radova iz područja teologije, filozofije i logike. Držao se načela „*magis enim amica philosophis veritas quam homines* – filozofima je draža istina nego ljudi“. Frane

Petrić (*Franciscus Patricius*, 1529.–1597.). Rođen na Cresu. Profesor je u Ferrari i Rimu. Radikalan je platonist. Bavi se historijom, geometrijom, poetikom i retorikom.

Tako su Hrvati i Mađari imali ne samo zajedničkog kralja, nego i plemstvo i humaniste. Kretali su se po cijelom kraljevstvu, pa čak i po cijeloj Zapadnoj Europi. Bilo ih je na svim velikim učilištima Europe, bilo kao studenti, ili kao profesori. Svud su naučavali i širili humanističke i renesansne ideje.

Od Tatara do Turaka

Hrvati su od 1102. godine s Mađarima imali zajedničkog kralja, plemstvo, humaniste i crkvenu (katoličku) organizaciju. Međutim, pored tih pozitivnih stvari, imali su i zajedničke nevolje. Na unutarnjem planu su to bili sukobi, pravi ratovi za prijestol; sukobi plemstva s kraljem i pobune kmetova. Vanjske nevolje su bili svi ratovi sa susjedima. No, neke nevolje su imale razmjere prave katastrofe. Prva je bila tatarska najezda, a znatno kasnije turska osvajanja.

Tatari se drugim imenom nazivaju Mongoli. Spadaju u grupu nomadskih, stočarskih plemena. Živjeli su u pustinjama središnje Azije. Središte im je bilo u gradu od šatora, Karakorumu. Početkom XIII. stoljeća ujedinio ih je Temudžin, koji se nazvao Džingis-kan (vrhovni kan). Po ujedinjenju počinju s osvajačkim pohodima, prvo prema Kini, a kasnije prema Zapadu, prema Europi. Prešavši Don napali su Kumane, koji su priznavali rusku dominaciju, pa su se borili za njih, ali su bili poraženi od Tatara, te se veći dio odselio u Ugarsku. To je bio dovoljan razlog Batu-kanu da napadne Mađare. U to vrijeme je Bela IV. hrvatsko-ugarski kralj. U potjeri za njim Tatari će opustošiti i Ugarsku i Hrvatsku. Bela će s dvorom pobjeći preko Slavonije i Zagreba, sve do Klisa, Trogira, pa i do nekih jadranskih otoka. Vratit će se u svoje kraljevstvo tek po odustajanju Tatara od daljnjih osvajanja. Tatari su se zbog svojih unutarnjih problema vratili u svoju postojbinu.

Bela IV., crkveni prelati i plemstvo bili su zgranuti nad tolikim porazom i pustošenjem od

strane Tatara. Zabrinut je bio i papa. To im je svima bila opomena da svoje kraljevstvo moraju bolje osigurati od sličnih napada. Glavna greška kraljevstva je bila u tome što nisu imali dovoljan broj utvrđenih gradova, pa su bili laki plijen ovakvih pustošenja. Papa opominje crkvene prelate i plemstvo da utvrde svoje gradove bedemima od čvrstog materijala. U tu svrhu Bela u Ugarsku dovodi veliki broj Dalmatinaca, koji su imali utvrđene gradove i znali su kako ih treba graditi. Tako su Dalmatinci (katolički Hrvati), a ne Dalmati, dospjeli u Ugarsku, pa ih od toga vremena kroničari uporno spominju diljem Ugarske. Naročito ih spominju franjevačke samostanske kronike u Gyöngyösu, Segedinu i Subotici. Možda je to ključ razumijevanja upornog imena za subotičke Hrvate-Bunjevce kao Dalmatince.

Nakon tatarske pustoši počinje u zemljama krune sv. Stjepana svestrana obnova. Prvi zadatak je bio fortifikacija i urbanizacija. Dolazi i do boljeg uređenja unutar kraljevstva na svim poljima. Najbrži razvoj su doživjeli gradovi. Darovnice koje su dodjeljivali kraljevi sadržavale su obvezu izgraditi utvrđenja. Utvrđeni gradovi su dobivali naziv i privilegije slobodnih kraljevskih gradova (*libera regia civitas*). Manji posjedi i sela isto su dobivali povlastice i naziv *libera villa regia* – slobodno kraljevsko selo. Odatle i naziv za Suboticu – Sabatfolu, odnosno, Sobotka. Sva ta slobodna mjesta, gradovi i sela, bila su izuzeta od nadležnosti županija i velikaša. Tako su kraljevi dolazili do značajnih novčanih prihoda. Iz tih prihoda potiče se zdravstvo, pismenost i kultura općenito. Od tada se počinju jače širiti humanističke i renesansne ideje po cijelome kraljevstvu. Zapaženi kulturni napredak ostvaruje se za vladavine Lajosa Velikog i Matije Korvina. Otvaraju se

učilišta, akademije u Pragu, Budimu i Požunu. Sve to organiziraju humanisti, kojih ima na svim dvorovima. Oni pišu i skupljaju dragocjene rukopise, stvaraju prve arhive i biblioteke. Tako je nastala i čuvena biblioteka Corviniana u Budimu.

U tatarskom pustošenju nisu stradali samo dvorci i naselja, nego i crkve, samostani i njihova imovina. Uslijedila je i crkvena obnova. Biskupski gradovi se također utvrđuju. Obnavlja se crkveni i pastoralni rad u svim područjima. Dovode se novi redovi i podižu samostani. Oni najviše pridonose školstvu i obrazovanju. Podignuto je mnogo seoskih i župskih crkava. Uvelike je povećan broj svećenika i redovnika. Primjera radi, Kaločka nadbiskupija je imala prije Mohačke bitke oko 500 župa, za turske okupacije samo dvije, a 1711. godine tek desetak. Tako se razdoblje od Tatara do Turaka može smatrati najbogatijim.

Tatarski pohod je bio pljačkaški, napravio je veliku pustoš, ali je trajao kratko. Međutim, pojava Turaka u Europi, odnosno na Balkanu, sasvim je drugačije naravi. Oni su krenuli u osvajačke ratove s nakanom da sve što osvoje i zadrže za stalno. To im je kroz mnoga stoljeća i uspjelo. Ne želimo ulaziti u sve pojedinosti njihovih osvajanja. Naznačimo samo najvažnije za našu temu i naša područja. Prvi veliki poraz na Marici 1371. godine, Kosovo 1389., šapat Bosne 1463., Krbavsko polje 1493., Mohač 1526., prvo opsjedanje Beča 1529. i poraz kod Beča 1683. godine, kada i počinje opadanje turske moći u Europi, koje će biti okončano tek Prvim svjetskim ratom 1918. godine. Nemoguće je nabrojati sve nedaće i promjene na ovom području u razmaku od 500 godina. Skrećemo pozornost samo na jednu važnu posljedicu svega toga:

veliko pokretanje i seobe stanovnika Balkana od istoka prema zapadu i sjeveru.

Turska sila će pokoriti sve zemlje Balkana i dio srednje Europe. Donijet će novu upravu, novu kulturu i novu vjeru – islam. Pred tom silom će bježati kršćanski narodi Balkana u one dijelove i države koje još nisu okupirane. Oni koji ne pobjegnu, bit će građani drugog reda. Mnogi će se islamizirati i asimilirati. Oni koji ostanu vjerni svojoj vjeri, narodu i kulturi, bit će izvrgnuti mnogim nevoljama i patnjama.

U tom vrtlogu nemilih događanja počinje priča o Vlasima, Srbima, Hrvatima, Bošnjacima, Bosancima, Cincarima, Slavoncima, Dalmatincima i, dakako, Bunjevcima i Šokcima. O njihovoj vjeri i nevjeri; o njihovoj integraciji i asimilaciji; o njihovim življenju i preživljavanju sve do oslobođenja i otrežnjenja tko su i što su.

**III. CRTICE IZ POVIJESTI
BUNJEVACA I ŠOKACA**

Vlasi, Karavlasi, Morlaci

Do XIV. stoljeća u Hrvatskoj žive dvije skupine stanovništva: romanska i slavenska. Slavensko stanovništvo čine Hrvati pod dva imena: Hrvati (*Croatae*) i Slovinci (*Sclavi*). Potonji su nastanjeni u Slavoniji. Romansko stanovništvo je uglavnom nastanjeno u primorskim gradovima. Ono se polako raseljava ili pohrvaćuje. Godine 1247. Zadrani su morali obećati Mlecima kako se neće ženiti s Hrvatima, niti ih pripuštati u svoje gradove da borave među njima. Oko sto godina kasnije 1346. za vrijeme jedne od pobuna Zadrana, Mlečani će uputiti poruku da se smire *in lingua sclavonica et latina*. To znači da su već u to vrijeme u Zadru većinu činili Hrvati, pa im se moraju Mlečani obraćati i na hrvatskom jeziku.

Druga podjela stanovništva Hrvatske odnosila se na domorodce i pridošlice. Prvi se latinski zovu *terrigenae*, a drugi *hospites*. Prvi pojam dolazi od latinske riječi *terra*, što znači zemlja, i od *genitus*, što znači rođen. Dakle, rođen na zemlji – domorodac. A drugi latinski izraz znači gost ili pridošlica. Ove pridošlice se latinski označuju iz koje su zemlje došli: *Ungarus*, *Teutonicus*, *Gallicus*, *Italus* itd. Isprva te pridošlice dolaze pojedinačno ili u manjim skupinama, a kasnije imamo i većih doseljavanja. S Balkana u to vrijeme dolaze u većim skupinama Vlasi. Njih latinski izvori različito bilježe: *Vlachi*, *Olachi*, *Morlachi*, *Morolaci*, *Vallachi*, *Murlachi*, *Volachi*. O njima Vjekoslav Klaić piše: „Vlasi su podrijetlom Romani (srodnici današnjih Rumunja), te su u prvoj polovici srednjega vijeka prebivali na istočnoj i jugoistočnoj strani Balkanskog poluotoka. Naročito bijaše ih mnogo u Epiru, Aetoliji i Akarnaniji; najviše pak u Tesaliji koja bi po njima prozvana Velika Vlaška. Već u X. stoljeću spominju

se i u Makedoniji, pače u bugarskim zemljama; a u XII. stoljeću sele se i u srpske pokrajine, te prodiru poslije kroz Bosnu i Hum do Dubrovnika i Hrvatske, a napokon dolaze na otoke Rab i Krk, pa i u samu Istru“.

Ime Vlaha vuče svoje podrijetlo od jednog keltskog plemena koje su Rimljani zvali *Volcae*, a Germani *Walhos*. Kada su Južni Slaveni došli na Balkan sve zatečeno stanovništvo su nazivali Vlasima: kolonizirane Romane, romanizirane Ilire, Tračane itd. Kod Germana je to opće ime za Kelte. Kasnije se to ime upotrebljava za sve romanske narode. Slaveni su to ime preuzeli od Germana i od Bizanta. Od toga imena ostali su do danas neki pojmovi i nazivi mjesta: Vlašič, Lah, Laško, Vlaška ulica u Zagrebu i Laščina itd. Za razliku od Slavena, Vlasi su se bavili stočarstvom, a ne poljodjelstvom. To je i bio razlog njihovih seoba i kretanja na sve strane. Tražili su najbolje pašnjake za svoja velika stada ovaca. Poznat je vlaški sir (*caseus vlachescus*). Pokraj stočarenja bavili su se i prijevozom robe, a i trgovinom. Živjeli su u brdovitim predjelima radi bogatih pašnjaka, a zimi su se povlačili u niže predjele, gdje su uređivali svoja boravišta, koja su se nazivala katuni (katun od romanskog *cantone*). Taj naziv je u nekim predjelima sačuvan sve do danas. Ne znamo detaljno njihovo unutarne društveno uređenje, ali znamo da su imali svoje knezove (*comites*). Svoj odnos prema gospodarima zemlje u kojoj su obitavali bio je i pravno uređivan. Dušanov zakonik ih spominje, kao i Zakon cetinskih Vlaha. Često se u starim latinskim spisima spominju *statuta Valachorum*.

Vlasi su ulazili i u vojne formacije, davali su svoje čete kao pomoć pojedinim plemićima ili kraljevima. Prvi je u Hrvatskoj koristio njihove vojne usluge ban Mladen od plemena Šubića oko 1320. godine. U jednom sukobu kaže se kako je pobijedio

auxilio Vlacorum. Oko 1344. godine Vlasi su već u gorskim krajevima Like i Krbave. Tada je krbavski knez Grgur Kurjaković oteo svom nećaku Ivanu Nelipiću dva katuna Vlaha (*catunos duos Morlacorum*). Oni su nastanjeni na kraljevskim imanjima ili imanjima hrvatskih velikaša (Nelipića i Kurjakovića). Gdje ih je na okupu bilo više, imali su i svoju općinu (*universitas Valachorum*), te svoje knezove, vojvode i suce. Koncem XIV. stoljeća preplavit će Hrvatsku od Gvozda do Neretve.

Rasprostranjeni po zemljama Srbije, Bosne i Hrvatske, romanski Vlasi će brzo ući u proces integracije, pa će se prvo slavenizirati, kristijanizirati (pravoslavci i katolici) i posrbiti ili pohrvatiti, već prema tome pod čiji će utjecaj doći. Tako se već razlikuju Vlasi rimskog i grčkog obreda. Nalazimo među njima vlaške kaluđere i katoličke kapelane. Kroz niz stoljeća stopit će se s narodima na čiji su teritorij i utjecaj došli. Do naših dana ostat će samo manje oaze u Srbiji oko Morave i nazivi po njihovom imenu.

Ovo su samo skromne natuknice o Vlasima, o njihovim nazivima, rasprostranjenosti i trajanju; o njihovoj narodnoj svijesti, o vjeri i obredu; o njihovom (zlo)rabljenju u ideološke, političke i vjerske svrhe. Ispitati detaljno veliki kompleks Vlaha, traži puno više prostora. Ovo smatramo dostatnim samo za referencu na, ako ne i prvi, a svakako najvažniji zapis o Bunjevcima u Lici iz godine 1701. Tada senjski biskup Martin Brajković spominje da u Pazarištu narod sabire milodare za crkvu, pa to čine i katolički Vlasi, koji imaju još i naziv od starine, a taj je Bunjevci (*Catolici Valachi alias Bunievci*). To je prvi zapis u kojem se Bunjevci stavljaju u kontekst i kompleks Vlaha. Nije jasno jesu li Bunjevci sebe smatrali Vlasima, ili ih je netko drugi doveo u vezu s njima. Lički Bunjevci su, kao i svi drugi, Hrvati. Imaju svijest o svom nazivu Bunjevac, ali ne i Vlah.

Bosna – kolijevka Bunjevaca

Turskim osvajanjem Srbije, padom Smedereva 1459. godine, prekinut je gospodarski, društveni i politički kontinuitet Srbije. Nešto prije toga, godine 1453., sultan Mehmed II. osvojio je Carigrad. Tim je okončano Istočno rimsko carstvo, a Carigrad postaje središte nove Turske imperije. Odatle su kretale osmanske čete na sve strane i tako širile i veoma proširile Tursko carstvo.

U tim pohodima, nakon Srbije, na udaru je bila Bosna, koja je definitivno poražena 1463. godine. Dio kršćana, pravoslavni i katolici, bježi ispred turske sile iz Srbije i Bosne prema zapadu i sjeveru u kršćanske zemlje, da bi očuvao život i vjeru. Ostatak u Srbiji i Bosni traži *modus vivendi* s novim gospodarima. Turci, ustrašeni da će se pučanstvo na osvojenim područjima iseliti, daju stanovite privilegije prvo pravoslavnim, a zatim i katoličkim kršćanima. Dio tih kršćana prihvaća islam, dobiva privilegije jednake onima koje su imali Turci, a oni koji ostaju pri svome, svode se na običnu raju.

Bosna je bila pod jurisdikcijom rimskog patrijarha – pape. U njoj se pojavio neki čudan nauk, koji je u spisima istražitelja označen kao heretički, ali nositelji toga nauka sebe su smatrali krstjanima, a ne bogumilima ili patarenima. Sumnjičeni su jednako i od pravoslavni i od katolika. Pape šalju vizitatore, a kršćanski kraljevi poduzimaju ratne pohode, da bi suzbili ili obratili heretike i istodobno proširili svoju političku vlast. Tako se u Bosni, prije njenog konačnog pada, našla mješavina čeljadi – pravoslavni iz Srbije,

bosansko-humski krstjani i katolici. Krstjani brzo nestaju s društvene scene, što znači da su prihvatili islam i uklopili se u novo društvo. Etnički Vlasi su već prije turskog osvajanja Srbije i Bosne bili na tim područjima, pa su se uključivali u vojne i trgovačke formacije turskih gospodara. Treba imati u vidu da su Turci sve zatečene narode u Bosni označavali Vlasima. Iz takove Bosne idu iseljavanja i pomicanja svijui: Vlaha, već slaveniziranih i kristijaniziranih (pravoslavni i katolici), pravoslavnih Srba i Hrvata katolika, a među potonjima i Bunjevaca i Šokaca.

Tragajući za kolijevkom Bunjevaca Rikard Pavelić zapisuje:

„Bunjevci predstavljaju staro hrvatsko etničko jezgro smješteno na teritoriju današnje zapadne Bosne i zapadne Hercegovine.“

Ovu Pavelićevu tvrdnju potvrđuje i Mario Petrić, koji je u *Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* u Sarajevu, 1966. godine objavio studiju *Prilog za proučavanje porijekla Bunjevaca* u kojoj daje podatke za osamdeset obitelji Livna, od koji je 90 posto bunjevačkih Hrvata. On navodi:

„Preci svih Bunjevaca bili su najvećim dijelom iseljenici iz Zapadne Bosne i Zapadne Hercegovine.“

Pobijajući tendenciozne teze akademika Jovana Erdeljanovića dokazuje:

„Hrvatsko stanovništvo ovoga dijela Bosne (Livno, Duvno, Kupres, Rama) sadrži u osnovi veoma staro etničko jezgro. Bunjevački rodovi koji su i do danas sačuvani u ovom dijelu Bosne, ili pak oni koji su evidentirani u navedenim izvorima, pripadaju, ustvari, široj grupi hrvatskog ikavskog stanovništva čiji

se broj, velikim dijelom i danas, nalazi rasprostranjen na širokom području Zagorske Dalmacije. Njihovoj raširenosti u spomenutom području doprinijele su brojne seobe, počevši još od prodora Turaka u Bosnu, a i prije.“

Dominik Mandić je 1962. godine objavio knjigu *Chroati catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annis 1743 et 1768 exaratis* (Chicago-Roma). U pitanju su zapisi bosanskog vikarijata, bilježeni svake treće godine, a u njima se prvi put za to područje spominje prezime Bunievac. U Gornjem Glamočkom Polju otkriveno je prezime Mateus Bunievac-catholicus.

Ahmet Aličić je s turskog na hrvatski jezik preveo mnoštvo dokumenata iz XV. i XVI. stoljeća. Među tim dokumentima nalazimo i popis sela Mostarske nahije iz godine 1477. gdje je selo Buhovo (kod Lištice) označeno kao naselje plemena Krmpotića. Rikard Pavelić bilježi:

„Danas je pleme Krmpotića jedno od najrasprostranjenijih plemena među bunjevačkim Hrvatima, i nalazimo ga u Podunavlju i Potisju, Lici, Hrvatskom primorju, Gorskom Kotaru, pa i dalje izvan granica naše zemlje“.

On također misli da Bunjevačka plemena spadaju u najjača hrvatska plemena. Pretpostavlja se, kaže R. Pavelić, da samo u Zagrebu ima više od sto tisuća Bunjevaca. Zbirni popis (*defteri mucmel*) iz 1468. godine, svrstava se, uz zapise bosanskog vikarijata, u red najstarijih pisanih dokumenata u kojima se spominju rodovi i prezimena bunjevačkih Hrvata.

Ivan Murgić je lički Bunjevac. Službovao je kao časnik Vojne krajine na tlu Like i Krbave. Zapisao

nam je usmenu predaju ličkih Bunjevaca o našem podrijetlu. Napisao je *Uspomene na Gornju krajinu, s osobitim obzirom na Bunjevce* i objavio ih u *Vijencu* 1882. godine. U njima je zapisao:

„U nesretnu vremenu godine 1463. kada su Turci i janjičari Bosnu zauzeli i bosanskog kralja Tomaševića objesili, a preko 200 bosanskih plemića, koji se nisu htjeli posunećiti tj. poturčiti, smaknuli, bježali su toliki kršćani ne samo iz Bosne, nego i iz Hercegovine iz straha pred tim krvnikom dolje ka zapadu i prispjeli k Jadranskom moru. Među tim stanovnicima – izbjeglicama, bilo ih je mnogo s obala vode Bune koja se slijeva u Neretvu, oko Nevesinja, Blagaja, Stoca, Počitelja i drugih mjesta. Naravski da uzeše najbliži put do zemlje dalmatinske, koja je tada stajala pod vladom dužda od Mletaka, ponajviše preko Metkovića i Gabele. Kod njihova kretanja pridružiše im se mnogi stanovnici ostalih mjesta glasovite Hercegovine, osobito grada Livna“.

Bosna – kolijevka Šokaca

Druga subetnička skupina Hrvata u Bačkoj su Šokci. I njihova kolijevka je Bosna. Iz nje će kretati njihove seobe prema sjeveru u Posavinu i Podunavlje. Razlog zašto se sele je isti kao i za Bunjevce. Već početkom XV. stoljeća Turci ulaze u Bosnu i polako potiskuju, progone, tlače i protjeruju kršćanski živalj, a među njima i katoličke Hrvate – Šokce. Bosna je, dakle, zajedničko polazište i Bunjercima i Šokcima. Stoga je potrebno reći nekoliko riječi, orijentacije radi, i o Bosni.

Bosna se spominje već u X. stoljeću u Porfirogenetovom djelu *O upravljanju carstvom – zemlja Bosna*. U nekim starim spisima naziva se „zemlja“ Bosna. Taj deminutiv joj se s pravom pripisuje, jer je u to vrijeme zaista bila veoma malena. Prostirala se samo oko gornjeg dijela rijeke Bosne, oko današnjeg Sarajeva. Polako će se proširivati, pa ponovno, u različita vremena i sužavati. Ovdje je važno napomenuti da treba imati u vidu o kojem se vremenskom razdoblju radi kada se govori o mnogim zemljopisnim pojmovima i područjima. To ne vrijedi samo za Bosnu, nego i za Ilirik, Panoniju, Dalmaciju itd. Naime, nastaju mnogi nesporazumi u povijesnom tumačenju činjenica, ako se to ne uvažava. Primjerice, kada se govori o seobi Bunjevaca iz Bosne, mnogi dodaju i iz Hercegovine. Zaboravlja se da je Hercegovina potpadala pod Bosnu, a tek se kasnije osamostalila, pa se ujedinila u pojam Bosne i Hercegovine.

U vrijeme kada Hrvati, a nešto kasnije i Srbi, stvaraju svoje države, Bosna je čas pod upravom jedne

ili druge. Počeci stvaranja državnosti Bosne padaju u XII. stoljeće. Počela je kao polusamostalna Banovina pod Banom Borićem (1154.–1164.), ali je vazalno bila vezana za Ugarsku. Za bana Kulina (1180.–1203.), postaje samostalna država. U to vrijeme u Bosni se javljaju bogumili (krstjani), pa se Ugarska miješa u njene poslove. Šalje „križarske vojne“, kako bi suzbila „heretike“, a u stvari, kako bi Bosnu podvrgnula sebi. Koncem XIII. i početkom XIV. stoljeća Bosnom vlada velika hrvatska plemićka obitelj Šubić. Stjepan Kotromanić oslobađa se Šubića, proširuje svoje područje, ratuje sa srpskim carem Dušanom. Tvrtko I., prvi kralj Bosne, obračunavši se s vlastelom i okolnim vladarima, kruni se u Mileševu 1377. godine za kralja „Srbijem i Bosni“. Njegov velikaš Vlatko Vuković sudjeluje u kosovskom boju 1389. godine. Tvrtko osvaja dijelove Srbije i Hrvatske i kruni se i za kralja Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja. Njegovi nasljednici će već imati velikih neprilika s Turcima, sve do konačnog pada pod Turke 1463. godine. To je bila katastrofa za Bosnu, za njene stanovnike, za katoličke Hrvate – Bunjevce i Šokce.

Druga hrvatska katastrofa će se dogoditi 1493. godine na Krbavskom polju. Sve to, a i sve između toga, značajno će utjecati na seobu pučanstva u druge kršćanske države, pa tako i Bunjevaca i Šokaca. U kakvoj su se nevolji tada nalazili Hrvati, najbolje je zapisao u latinskim stihovima jedan od najvećih hrvatskih humanista Ivan Česmički (*Janus Panonnius*, 1434.–1472.):

„Nema nikog pod kapom nebeskom, tko misli priteći u pomoć mojoj stvari. Tko li će ovoj nevoljnoj hrvatskoj zemlji pomoći... Što Francuska spava ili Španjolska, ništa mi nije čudno: Naravno, ni jednoj ni

drugoj opasnost ne prijeti bliska. Niti pomisliti smijem da će mi nešto pomoći Englezi, koji su u zaklonu, daleki ih odvaja ocean. I sama Njemačka, zar je imalo pritekla u pomoć, iako je, o teško meni, s kraljevstvom spojena mojim... Francuska spava, Španjolska za Krista baš ne mari, Engleska propada od pobune velikaša. A susjedna Njemačka u besciljnom zborovanju vrijeme trati, Italija se i dalje svojom trgovinom bavi. Bilo da nam stigne velika pomoć il sitnica neka, Mi ćemo svom domu i vjeri ostati vjerni“.

Na ovo možemo samo reći – sa starim Latinima *nihil novum sub sole*, ništa novoga pod suncem.

Turci su Bosni pripajali sva osvojena područja u Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji. Sve su to uključili u Bosanski pašaluk, koji je obuhvaćao oko osamdeset tisuća četvornih kilometara. Iz svih okupiranih područja narod je bježao u sigurnije krajeve ili u druge zemlje. Za Šokce, kao i za Bunjevce, ne možemo točno utvrditi ni mjesto ni vrijeme svih iseljavanja. Počela su u XV. stoljeću i trajala su sve do velikog bečkog rata 1683. godine. U franjevačkim zapisima iz Bosne često se susreće slogan „žalosna i tužna vremena“. To se odnosi i na život i na iseljavanje Hrvata katolika iz Bosne. Godine 1542. donesen je novi zakonik za Bosanski sandžak, koji je bio veoma nepovoljan za katolike, a uzrokom je za sve češća i sve masovnija iseljavanja. Tako biskup Franjo Baličević, Pavao Papić i Jure Neretljanin ističu kako se broj obitelji, odnosno kuća znatno smanjio u Olovu, Sutjeskoj, Visokom, Kreševu, Fojnici i Sarajevu i u drugim mjestima.

Za vrijeme dok je biskup bio Marijan Maravić (1645.–1655.), iselilo se 2.000 obitelji iz Bosanskog Kraljevstva u Ugarsku. Jakov Tvrtković, gvardijan sutješkog samostana, bilježi seobe iz: Dubočice –

2.700 katolika, Velike – 2.300 katolika, Majevca – 1.500 katolika, Modriče – 6.500 katolika, Seočanice i Zablaca – 4.500 osoba, Kazmadanja – 5.300 osoba i iz Tuzle (1690.) – 3.000 katolika. Eugen Savojski je tjerao Turke sve do Sarajeva 1697., ali se morao vratiti. Prema fra Miji Batiniću, poveo je sa sobom 40.000 katolika s franjevcima preko Save. Fra Julijan Jelenić spominje 100.000 katolika prebjeglih u Slavoniju, a odatle nekih i u Bačku. Sva šokačka naselja u Bačkoj dobila su veliki broj novih stanovnika katolika iz Bosne.

Vrijeme velikih seoba

Utvrđili smo u prijašnjim napisima da je Bosna kolijevka i razlazište Bunjevaca i Šokaca. Nije jasno, međutim, koji su razlozi, kao i vremena njihova iseljavanja. Seobe i raseljavanja su opća pojava u svim dijelovima svijeta, ali su njihovi uzroci različiti i mnogovrsni. Ratnička plemena se kreću poradi plijena, pa se na pohodima utapaju u nova plemena ili ih asimiliraju. Stočari idu za boljim ispašama i dolaze u dodir s drugim skupinama i opet se događa isti proces. Česti su vjerski, nacionalni, ideološki i politički sukobi, koji su također uzrok raseljavanja ili asimilacije. Konačno, česti su i ekonomski razlozi za seobe da bi se osigurao bolji životni standard.

Na osnovi dostupnih dokumenata teško je precizno utvrditi glavni razlog tako ranih i tako čestih seoba iz Bosne. Vjerojatno su bili prisutni svi navedeni razlozi, u različitim razdobljima, a jedan nam se čini primarnim – crkveni (eklezijalni).

Velika seoba Slavena zahvaća i Bosnu u VII. stoljeću. Na njenom teritoriju stvaraju se mnoge *Sclaviniae*, kao i na ostalim područjima Balkana. To su male kneževine ili vojvodstva. Kasnije se udružuju ili stapaju sve do kraljevstva. Pokršćavanje žitelja Bosne spadalo je pod upravu Rima, pa odatle dolaze i misionari. No, kršćanstvo je bilo prisutno u Bosni i prije dolaska Slavena. U ranokršćansko doba znamo za dvije biskupije na području Bosne: Bistua Nova (*Bistua Vetus*), oko današnje Zenice, i biskupija Martari (*ecclesia Martariensis*). Obje su kao područne biskupije pripadale Sirmiumu ili Saloni. Pokršćavanjem Hrvata veliki dio Bosne pripada Splitskoj nadbiskupiji,

kao nekada Solinskoj. Te stare biskupije propadaju dolaskom Slavena, a tek njihovim pokrštaivanjem nastat će nove, katoličke. Prva takova se spominje u Bosni u drugoj polovici XI. stoljeća. Ona će pripadati metropolijama u Splitu, Baru i Dubrovniku, a kasnije i Kaloči.

Nevolje počinju, a vezi s tim i raseljavanja, kada se u Bosni, ili oko nje, nađu tri crkvene uprave: Katolička crkva, „Bosanska crkva“ i Pravoslavan crkva. Ta „Bosanska crkva“ optužena je u Rimu zbog krivovjerja. Tada nastaju trvenja između katolika i te crkve.

Ni do danas još nije riješeno pitanje nastanka, organizacije i učenja te crkve. Izgleda da je ona u sebi sadržavala tri modula crkvenosti: Ćirilo-Methodski, glagoljaški i katolički. Služila se staroslavenskim jezikom (ikavica) i pismom bosančica, imala je vlastitu hijerarhiju, a priznavala je i nadležnost Rima. Papa Inocent III. šalje u Bosnu svog legata Ivana Casamarisa (1203.) da ispita pravovjernost bosanskih kristijana. Oni su potpisali izjavu pravovjerja, ali se prilike nisu sredile. Napetosti između njih i katolika su sve veće. Zbog toga biskup Ponsa napušta Bosnu i seli se u Đakovo na posjed koji mu je dodijelio herceg Koloman 1239. godine. Tada počinju i prve seobe iz Bosne. Ako biskup nije mogao izdržati, pa se je morao skloniti na sigurno područje, nije teško zaključiti što je bilo s običnim katoličkim življem. Biskup je u Đakovo preselio i svoj dvor i dvorjanike, a vjerojatno i kmetove. Seobe, dakle, počinju prije Turaka, one nisu masovne, ali su stalne. Stoga je opravdano govoriti o stazama, kako neki pisci zabilježiše, a ne o putovima kojima je najstarije hrvatsko etničko jezgro selilo iz Bosne. To su bili Bunjevci i Šokci. Posve je izmišljena teorija da

su Bunjevci i Šokci, nastali u magli antičkih Slavena, selili iz Podunavlja u Bosnu i Hrvatsku, pa se onda po progonu turskom vraćali u zavičaj iz kojega su, tobože, i krenuli.

Pojavom Turaka u Europi, na Balkanu, nastaju mnogo veća i masovnija raseljavanja kršćanskog puka prema sjeveru i prema zapadu. Turska je za to vrijeme bila ogromna vojna sila, kojoj se nije imao tko uspješno usprotiviti. Srpsko carstvo se raspalo, pa su pojedini srpski knezovi i velmože sklapali vazalske pogodbe s Turcima. Kao vazali morali su i sami sudjelovati s Turcima u novim osvajanjima, pa i protiv svojih sunarodnjaka. Kršćanska Europa nije na vrijeme shvatila opasnost, nije se ujedinila i dala značajan otpor. Ispred nadmoćne turske sile bježe Vlasi, Cincari, Srbi, Hrvati iz Bosne i Hercegovine, a s njima i Bunjevci i Šokci. Šokci, uglavnom, odlaze na sjever preko Save, Bunjevci idu prema zapadu iz Bosne preko Hercegovine do Dalmacije, a kasnije i do Hrvatskog primorja i Like i Gorskog Kotara. Veća skupina Bunjevaca dolazi u Bačku oko 1610. godine. To je skupina koja se kod Klisa pobunila protiv Bega, pa bježi sve do Like, a odatle oko deset tisuća ljudi u Podunavlje. Tu ih zatiče i pastoralno brine o njima Šimun Matković. Na njegov poticaj u pohode u „krajeve pod Turcima“ dolazi Bartol Kašić u dva maha – 1612. i 1618. godine.

U Bačkoj postoje katolička sela i župa Bunjevci (prije župa Bačka) s oko osam tisuća katolika, što odgovara onom broju iz Like od oko deset tisuća, koji su otišli u Podunavlje 1610. godine. Druga veća skupina Bunjevaca dolazi u Bačku 1687. godine iz Sisara u Mađarskoj. Ta skupina je vjerojatno već prije prebjegla iz Bosne u Slavoniju. Dolaze pod kapetanima

Sučićem, Vidakovićem i Markovićem i traže od vojnih vlasti da mogu naseliti Suboticu, Segedin i Baju. Ima ih oko pet tisuća i voljni su se uključiti u obranu Austrijske carevine, što im i bi dopušteno. Tako među bačkim Bunjevcima imamo dvije skupine, jednu iz Dalmacije, a drugu iz Bosne. O tome govore i njihova prezimena.

Bački – Podunavski Bunjevci i Šokci

Već smo naglasili da je Bunjevaca bilo na različitim područjima Balkana. Bunjevci su u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Lici i Gorskom Kotaru i, konačno, u Bačkoj – u Podunavlju. Naročiti predmet naše pažnje su ovi potonji. Stoga, nešto o području na koje su se doselili.

Bač je jedno od najstariji naselja u pokrajini, koja je po njemu i dobila ime Bačka. Njegov početak seže do II. stoljeća nove ere. Rimski Limes je dopirao do Dunava. No, Rimljani su, kao dobri vojnici, imali i neutralnu zonu preko Dunava. Nalazimo rimske utvrde i s druge strane Dunava. Više znamenitih rimskih vojskovođa ratovalo je na našem dijelu Dunava. Ratovali su s Jazigima i Sarmatima u II. stoljeću po Kristu. Uskoro su ih potisnuli dalje od Dunava i tu su, na lijevoj strani Dunava, podizali svoje utvrde. Spominje se *Castellum Onagrinum contra Bonnoniam in barbarico* – oko današnjeg Begeča. A spominju se i utvrde u Titelu, Futogu, Baču, Komoranu itd.

Ova strategija je razumljiva kada se ima u vidu da se druga prijestolnica Carstva nalazila u neposrednoj blizini Bačke, u Sirmiumu – današnjoj Srijemskoj Mitrovici. Tu su još značajni gradovi u Panoniji kao što su Singidunum, Taurinum, Mursa, Cibalae i Siscia. U IV. stoljeću u tim gradovima je već živo kršćanstvo Arijeve sljedbe. U ovim gradovima imaju biskupe i organiziraju se pokrajinski crkveni sabori. Poznate su sirmiumske formule vjere. Razložno je pretpostaviti da se kršćanstvo, preko tih jakih centara i rimskih veterana, proširilo i preko Dunava, u Bačku. Ti kršćanski centri će biti uništeni provalom Gota, Huna i Avara. No, manje oaze će ipak ostati.

Iz ovih razloga pojavu kršćanstva u Baču i Bačkoj treba staviti pod kraj IV. ili početak V. stoljeća. Tu slutnju potvrđuje i vijest od pape Honorija II., koji oko 495. uređuje crkvene pokrajine, metropolije i biskupije i pod upravu Splitske metropolije stavlja i biskupiju u Baču. Druga vijest je iz godine 535., a dolazi od cara Justinijana i nalazi se u njegovim *Novelama*. On Justinijani (*Justiniana prima*) podvrgava i biskupiju u Baču. Za obje ove vijesti je problem što ih drugi dokumenti ne spominju, pa ih povjesničari uzimaju s oprezom. Problem je u *Novelama* kako se čita latinski tekst. Naime, tamo se veli da Justinijani pripada i biskupija koja se nalazi „*in civitate Bacsiensis*“, a neki to čitaju „*in civitate Basiensis*“, dakle ne u Baču, nego u Basijani. Basijana je stari grad koji se nalazio između Beograda i Smedereva, današnji Petrovci.

Kroz sve kasnije vrijeme, sve do spomena iz 1136., nemamo ni slutnje ni dokumenata o biskupiji u Baču. Navedene godine ostrogonski nadbiskup opisuje osnivanje biskupije u Zagrebu. Veli da je pri posveti prvog biskupa Duha bio prisutan i nadbiskup bački Fabijan, a to je bilo 1095. godine. Neki autori povezuju nastanak biskupije u Baču s djelovanjem Metoda kao Panonskog nadbiskupa sa sjedištem u Sirmiumu, a u to vrijeme Sirmium je razoren, pa se pretpostavlja da mu je sjedište bilo u Baču. Njegova nadbiskupija nije teritorijalna, nego personalna, on je nadbiskup Slavena. No, ni za ovo nemamo čvrstih dokaza, premda su ostali tragovi Metodova djelovanja na ovim područjima. U liturgiji se rabi staroslavenski jezik. Bački Kaptol će tek u XII. stoljeću prihvatiti latinski jezik i rimski obred, što sve upućuje na Metodovu baštinu. U svezi s biskupijom u Baču i njenim ujedinjenjem s Kaločkom biskupijom ima povijesnih nejasnoća. Naime, nema dekreta ni o osnivanju, ni o ujedinjenju. Za tako važne

ustanove pape su obično izdavali bule ili dekrete, koji su se brižno čuvali i u Rimu i u dotičnoj biskupiji.

Kaločko-bački nadbiskupi su imali dva, po svemu sudeći, ravnopravna sjedišta. Ima više podataka da su oni stolovali sad u jednom, sad u drugom sjedištu. Postojala su i dva stolna Kaptola, jedan u Baču, a drugi u Kaloči. Oba su bila veoma ugledna i veoma značajne crkvene institucije. Često su kaptoli visoka crkvena sudišta. Njihovi članovi (kanonici) su visoke crkvene ličnosti. Uživaju veliki ugled kod kraljeva, velikaša i crkvenih prelata. Mnogi od njih postaju biskupi. Kaločko-bačka nadbiskupija se razvija u uglednu crkvenu pokrajinu. Prvo mjesto u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu pripada Ostrogonu, a drugo Kaločko-bačkoj nadbiskupiji. No, i ona će doživjeti veliko pustošenje za tatarske najezde 1242. godine. Nakon toga će se ponovno pridići i postati bogata i značajna crkvena pokrajina, da bi bitkom kod Mohača 1526. godine, i kasnije, za Turskog vladanja, opet sve propalo.

Stanovništvo Bačke je miješano, ali se od I. stoljeća po Kristu nalaze i tragovi Slavena. Oni će se isprva zvati Panonci, a kasnije Slaveni, bez narodne oznake. Stjepan Katona veli za Jazige, pozivajući se na Timona, da njihovo ime dolazi „*ex vocabulo Jazic, quod linguam valet* – od riječi jazik, što označava jezik“. Također se poziva na Ivana Severina: „*Linguam Sarmaticam sine controversia hodiernae Slavonicae matrem esse* – majka slavenskog jezika je bez dvojbe Sarmatski“. Mađari su došli „u more Slavena“, pa nema dvojbe da su Slaveni na ovim područjima mnogo ranije od velike seobe Slavena u VII. stoljeću. No, u njima još ne možemo tražiti ni jedno slavensko narodno ime, kao što su Hrvati, Srbi, Bugari, Bunjevci ili Šokci. Tada tek počinju procesi integracija u narodne cjeline.

Franjevci u Hrvatskoj i Bosni

Za Irce historičari napominju da su „redovnički“ narod, zato što su se po Irskoj zarana proširili benediktinci u velikom broju. Oni su ih pokrštavali, poučavali i stvarali i čuvali njihovu kulturu. Nešto slično se može reći i za Hrvate. Već je četrnaest stoljeća od kako su Hrvati prihvatili kršćanstvo – pripadnost Katoličkoj crkvi. Prvih sedam stoljeća su među njima najprisutniji benediktinci, naročito na Primorju i otocima. Red je osnovao sveti Benedikt, pa se po njemu zovu *Ordo Sancti Benedicti* – O.S.B., red svetog Benedikta.

U XIII. stoljeću nastaju franjevci (*Ordo fratrum minorum* – O.F.M.). Od tada će oni biti sve prisutniji među Hrvatima, a naročito su vezani za seobe Bunjevaca i Šokaca. Oni su njihovi najvjerniji pratitelji u svagdašnjem životu, pastoralu i kulturi. Stoga nekoliko riječi o njima.

Osnivač franjevačkog reda je Franjo Asiški. Rodio se 1181. godine u Assisiu, a umro 1226. godine. Pravo ime mu je *Giovanni Francesco Bernardone*. Otac mu je bio ugledan trgovac u mjestu njegova rođenja. Majka mu je bila Francuskinja, pa mu je odatle drugo ime Francesco, tj. Francuz. To ime je prevagnulo. Njegov duhovni pokret i djelo je Franjino, a red Franjin – red franjevci.

Franjo u mladosti živi veselim i udobnim životom, kao i svi njegovi vršnjaci iz bogatih obitelji. Sudjeluje u ratu s Perugiom i biva zarobljen. Po oslobađanju zapada u dugotrajnu i tešku bolest. U bolesti puno razmišlja o smislu života, pa odlučuje

potpuno izmijeniti svoj dosadašnjih način života. Napušta imućnu roditeljsku kuću, oblači skromno odijelo, nešto poput vreće. Potaknut obraćenjem i iskrenom pobožnošću, dvori gubavce, propovijeda pokoru i posvemašnje evanđeosko siromaštvo. Ispočetka ga smatraju čudakom, pa i luđakom, ali on je uporan. Ubrzo stječe pristaše novog načina života. Okupivši oko sebe desetero braće, piše Pravila, a godine 1209. dobiva prvu potvrdu nove organizacije od pape Inocenta III. Ta se godina uzima kao osnutak franjevačkog reda, premda će Pravila biti potvrđena tek 1223. godine od pape Honorija III.

Crkvene prilike u XII. i XIII. stoljeću bile su u ozračju religioznog vrenja, naročito u sjevernoj Italiji i južnoj Francuskoj. Narod je bio pobožan, ali slabo poučen. Nastajali su masovni pučki pokreti. Stanje euforije, pa čak i vjerskog fanatizma. Pojavljuju se samozvani učitelji, propovjednici i „proroci“, koji su također bili slabo poučeni u vjeri, ali su vatrenim govorima povukli za sobom vjerničke mase. Žestoko su se protivili vrhovnoj upravi Crkve, napadajući papu, biskupe i kler. U naučavanju imaju puno heretičkih misli. To je vrijeme dualista, katara, albigenza, fraticella itd.

U XI. stoljeću papa Grgur pokušava obnoviti Crkvu, ali zahvaća samo kler i pojedine redovničke zajednice. Njegova obnova ne doseže široke vjerničke slojeve. U takvim prilikama Franjo pokušava obnovu Crkve, polazeći baš od tih vjerničkih masa. Živi siromašno i pokornički i tako od siromašnih biva prihvaćen. On ne pravi grešku spomenutih pokreta i uvijek je vjeran papi i biskupima. Plemići i bogataši ga ismijavaju, rugaju mu se, ali će ubrzo baš iz tih slojeva dobivati najviše pristaša. Njegovo djelo i red brzo se

šire. Još za njegova života skupio se tako veliki broj pristaša, da je morao pristupiti pravnom uređenju reda. Ispočetka su postojale misije, zatim rezidencije i samostani. Konačno se red dijeli na provincije ili vikarije, a ove na kustodije i samostane. Jedna za drugom niču provincije Italije, Galije, Germanije, Hungarije i *Sclavoniae* (Hrvatske).

Do Hrvata su franjevci došli iz dva pravca. Prvi je preko mora, provincija *Ultra marina* (u Dalmaciju). Drugi je pravac provincija *Cis alpina*, preko Austrije, Ugarske i Slavonije. Tatarska pustošenja 1242. godine uništiti će sve samostane u Ugarskoj i Slavoniji. Ostaju samo samostani na Primorju, koji čine provinciju *Sclavoniae* (Hrvatske). Prvi spomen franjevac u Hrvatskoj je iz godine 1235. kada papa moli franjevačku provinciju iz Primorja da pošalje dva franjevca u Bosnu da ispituju učenje bosanskih „krtjana“. Nije poznat rezultat te misije, ali franjevci polako ulaze u Bosnu. U Bosni na istom poslu tada rade dominikanci, ali oni će morati napustiti Bosnu, jer nisu mogli suzbiti čudan nauk. Taj posao će preuzeti franjevci, te će oko 1340. godine osnovati Vikariju Bosna i ostati tamo sve do naših dana.

Franjevce su ubrzo prihvatili pape, kraljevi, biskupi i velikaši. Pape im rado dopuštaju osnivanje njihovih samostana u različitim krajevima Europe, šalju ih kao vizitatore u različitim crkvenim poslovima, šalju ih u misije. Ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. ih dovodi iz Dalmacije s ostalim Hrvatima, u nastojanju da obnovi opustošenu kraljevinu nakon tatarske najezde. Hrvatski velikaši ih rado primaju i darivaju. Među njima prednjače Šubići, a kasnije, naročito krčki knezovi Zrinski i Frankopani. Često su kraljevi i velikaši, a naročito njihove supruge i rodbina, članovi

franjevačkog Trećeg reda. Sve su to razlozi za brzo širenje i dugoročno trajanje franjevaca, ali najvažniji razlog njihovog prihvaćanja došao je od katoličkog puka, jer su mu oni svojim radom i ponašanjem odgovarali. Franjevci su znali s kraljevima i velikašima naći zajednički jezik, ali još su to više znali s običnim i siromašnim pukom. Za naše prilike to naročito vrijedi, jer su franjevci s našim narodom bili i za vrijeme ratova, epidemija i siromaštva.

Franjevci u Bačkoj i Podunavlju

Rekli smo već da su franjevci u Hrvatsku došli iz dva pravca iz Italije. Prvi je, preko Jadranskog mora, provincija *Ultra marina, Provincia Sclavoniae*, odnosno, Hrvatske. Drugi je, preko Austrije i Ugarske, provincija *Cis alpina*. Hrvatska provincija se nalazila u Dalmaciji i, prema nekima, franjevci su tamo došli još za života sv. Franje. Ova druga provincija se obično zove Ugarska. Ona se zapravo nalazila u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Zahvaćala je dio Ugarske i dio kontinentalne Hrvatske. U Bačku i Podunavlje su franjevci također došli iz dva pravca. Prvi je sa sjevera iz Ugarske provincije, a drugi je s juga iz Bosne.

Prvi franjevački samostan bio je u Baču već 1301. godine. Prije franjevaca u Baču su bili templari, a oni su napustili Bač nešto prije nego što će njihov red biti raspušten od strane crkvenih vlasti. Samostan u Baču je bio sjedište srijemske kustodije u koju su još spadali samostani: Ilok, Mitrovica, Tordinci, Mandelos, Irig, Zemun i Indija. Zagrebačka i Srijemska kustodija se uvijek označavaju kao iliričke, slavenske – hrvatske, premda su se nalazile u Ugarskoj vikariji. Druga franjevačka vikarija, koja je za nas naročito značajna, bila je Bosanska vikarija. Ona je nastala oko 1340. godine. Franjevci u Bosnu dolaze postupno. Isprva odlaze u Bosnu samo kao vizitatori, da ispituju pravovjernost bosanskih „kristjana”. Papa Bonifacije VIII. povjerava 1298. godine pravo na inkvizicijsku pastvu hrvatskim franjevcima u svim južnoslavenskim zemljama: Srbiji, Raškoj, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni, Istri i susjednim zemljama gdje ima krivovjeraca. Konačno je, oko 1340. godine, osnovana

posebna franjevačka pokrajina Vikarija Bosna. Vikariju su osnovali franjevci iz hrvatske i slavonske banovine. Njima je general reda Gerard poslao „mnogo braće iz raznih provincija da propovijedaju krivovjercima u Bosni“. Prije franjevaca u Bosni su djelovali i dominikanci, pa, pojedinačno, i drugi svećenici. Konačno je papa Klement V. Bulom „*Cum hora decima*“ godine 1307. isključivo franjevcima povjerio misionarsku djelatnost u Bosni i susjednim zemljama.

Upravna podjela franjevačkog reda se sastojala od provincija, vikarija, samostana i rezidencija, a ponegdje i misija. Da bi jedna pokrajina postala provincija morala je imati dostatan broj samostana i kustodija. Stoga je Bosna ispočetka samo vikarija. No, ona se vrlo brzo širila. U XIV. stoljeću ima 35 samostana. U sljedećem stoljeću ima već 60 samostana i oko 700 redovnika. Prostirala se na području od Crnog do Jadranskog mora, a obuhvaćala je Bugarsku, Moldaviju, Vlašku, Transilvaniju, dio Ugarske i Slavonije i Bosnu. Godine 1517. postat će provincija pod imenom *Bosna Argentina* (Bosna Srebrena).

Još dok je bila samo vikarija, počela se je širiti iz Bosne preko Save. Prvi samostan je osnovan u Đakovu na biskupskom imanju 1347. godine. Brzo će se proširiti po Slavoniji i Srijemu. Godine 1372. papa Grgur XI. dopušta Nikoli de Gara, županu, da može podići samostan franjevcima u mjestu Chewerg (Čerević) kaločke dieceze. Prvi samostan Vikarije Bosna u Bačkoj podignut je 17. srpnja 1421. godine u mjestu Kobol (Kovilj). Godine 1438. papa dopušta bosanskim franjevcima da mogu podići još sedam samostana u Južnoj Ugarskoj. Prije toga će u Bačkoj podići samostane još u Futogu i Kolutu. Naglo širenje bosanskih franjevaca po Slavoniji, Srijemu, Bačkoj

i Južnoj Ugarskoj uzrok je potiskivanja franjevaca iz Bosne pod pritiskom turske okupacije Bosne. Nakon Mohačke bitke Turci će ih i tamo dostići i skoro sve rastjerati, a samostane uništiti. Od tada će sve te pokrajine biti pod turskom upravom „*sub jugo Turcico*“. Franjevci će se raspršiti, ali neće posve nestati, skrivat će se po zabitim mjestima i šumama i pomagati hrvatskom katoličkom življu, koji je preostao, ili koji će u međuvremenu doći. Mađari su se skoro svi povukli prema sjeveru izvan dometa Turaka. To naročito vrijedi za katoličke biskupe i svjetovni kler. Stjepan Katona veli da kroz 170 godina nijedan kaločki biskup nije posjetio svoje biskupije, a to vrijedi i za Čanad i Pečuh, koji su također bili pod Turskom vlašću.

Brigu o preostalim katolicima na tim područjima, osim franjevaca, uporno će voditi pape preko različitih misionara i apostolskih vizitatora. Tako je fra Bonifacije Drakolica, dubrovački i stonski biskup, 1580. godine posjetio neke od tih područja da ispita stanje i pomogne vjernicima. Fra Antun Matković će 1582. godine posjetiti Temišvar iz istih razloga. Isusovac Bartol Kašić će sa Šimunom Matkovićem posjetiti ta područja 1612. i 1618. godine. Isti Šimun Matković je misionar Bačke i 1622. godine traži za sebe župu Bunjevac. Pavao Morelli je 1616. kao Dubrovčanin opat Bača. Godine 1629. misionar u Bačkoj je fra Pavao Papić, a nešto kasnije i Pranjić. Biskup bosanski Marin Ibrašimović 1649. obavlja krizmu u mnogim mjestima Bačke. To isto čini i biskup Matija Benlić 1651. godine.

Krajem XVII. stoljeća, nakon izгона Turaka, franjevci se vraćaju u stare samostane ili osnivaju nove. Oni su, prema Ivanu Antunoviću, u to vrijeme u Subotici, Somboru, Baču, Baji Mohaču, Kaloči itd.

Započinju sređivati crkvene prilike i pastoralno djeluju sve do kraja XVIII. stoljeća, kada ih zamjenjuju biskupijski svećenici. Franjevci su kroz sedam stoljeća bili naši pratitelji, odgojitelji i učitelji. Oni su bili poznavatelji našeg svagdašnjeg života, naše vjere i nacionalnog identiteta. Oni su bili i naša memorija, jer su sve zapisivali u svojim samostanskim ljetopisima. Stoga, tko želi nešto ozbiljno reći o nama, mora proučiti sve ljetopise u provincijama Bosne Srebrene, Ivana Kapistranskog i Salvatorijanske, kojoj je pripadao subotički samostan.

Franjevački povijesni izvori

Na ogromnom području Balkana i dijela Srednje Europe, koje su osvojili Turci, ostale su oaze katoličkog življa, iako je službena religija bio islam. Za te raspršene katolike brinula se središnja crkvena vlast pape i njihovi odjeli za te poslove. Za neke poslove je zadužen Zbor kardinala, a za neke Sveti oficij. Godine 1622. osnovano je u Vatikanu novo tijelo pod nazivom *Congregatio de propaganda fidei* – *Propaganda fidei*, Kongregacija za širenje vjere, kasnije jednostavno zvana Propaganda. Ona je ustanovljena da ravna razgranatim misijskim djelatnostima po cijelom svijetu. Njoj su pridruženi i krajevi koji su se nalazili pod Turcima, a gdje je bilo katolika. Ti su se krajevi označavali latinski „*partes infidelium*“ ili „*sub jure turcico*“.

Po dolasku turske sile u te krajeve, redovna crkvena uprava, kao što su biskupije i župe, bila je raspršena, pa je crkvena vlast morala pronaći drugačiju strukturu upravljanja tim dijelovima Crkve. Za područja gdje su bili katolički Hrvati uspostavljena je franjevačka pastoralna struktura. Tako je već 1340. godine osnovana franjevačka Vikarija Bosna, koja će 1515. godine prerasti u franjevačku provinciju Bosna Srebrena. Ona će u svom najvećem usponu imati oko 70 samostana i mnoštvo redovnika. Vodit će brigu o katoličkim Hrvatima na cijelom području pod Turcima. To će trajati stoljećima. Oni o nama najviše znaju, naša su memorija, samo je treba znati pronaći, pročitati i razumjeti.

Za turske vladavine na tim područjima katolici nisu imali svojih škola za izobrazbu redovnika, pa se

veći dio školovao u susjednoj Italiji, odakle i potječe franjevački red. Mnogi su postigli visoku naobrazbu i bili prikladni za profesore i poglavare provincija i samostana. Učeni franjevci su znali da sve treba zapisivati, pa su u svim samostanima imali kroničare, koji su nam iza sebe ostavili vrijedne ljetopise ili kronike. Nažalost, nisu nam svi sačuvani, ali još uvijek ima dovoljan broj dobro očuvanih i mogu nam poslužiti kao bogati izvor raznorodnih informacija. Pisani su u davnini, ali su u mnogim sastavnicama sličniji suvremenom poimanju povijesti.

Naime, oni ne pišu samo o carevima, kraljevima, papama, biskupima i plemstvu, već o svim žiteljima i pojedinostima. Zabilježeni su nam povijesni podatci o nastanku svakog samostana, njegovim poglavarima, višim redovničkim poglavarima i svim članovima pojedinog samostana. Pisana su imena i prezimena, službe i zaduženja svakog člana. Upisani su novaci i đaci s imenima i prezimenima, pa tako možemo imati uvid u nacionalni sastav. Iscrpni su zapisi o službenim sjednicama, kao i kapituli provincija i cijeloga reda. Određivani su propovjednici „*pro gente illyrica, seu dalmatica*“, pa tako znamo kome su i na kom jeziku propovijedali. Također su određivani ispovjednici, kantori, sakristani, kuhari itd.

No, oni se nisu bavili samo sobom. Pisali su više o drugima i pojavama od općeg interesa. Tako saznajemo za razne bolesti, epidemije, zemljotrese, navalu skakavaca, požare i druge nevolje. Svaki samostan je i do pedeset kilometara uokolo imao još mnoštvo sela u koje su redovnici odlazili po pastoralnim ili humanim poslovima. Naročito su brinuli za bolesnike i sirotinju. Ulazili su u svaku kuću, poznavali ljudske vrline i mane, njihove običaje i navike i sve

to zapisivali. Nalaze se, u nekim ljetopisima, iscrpni opisi naselja, imovinskog stanja, nošnja i prehrane. Puno je zapisa o vremenskim prilikama i neprilikama. Naznačena su naselja u kojima se veoma oskudno živi i preživljava. Jedan zapis veli da su ljudi nekoliko sela odlazili zimi u šume po nekakvo korijenje, koje im je bilo jedina hrana. Opisuju se pojave razbojnika i pljačkaša. Zapisuju se novi doseljenici, njihova vjera i heretici ili šizmatici. Gotovo nema područja života o kojemu nije pisano.

Franjevci su bili veoma pokretljivi. Nisu bili stalno u jednom samostanu. Obično su se mijenjali svake tri godine. To naročito vrijedi za poglavare, provincijale i gvardijane. Tako su većina njih prošli skoro cijelu provinciju i upoznali sve krajeve i ljude. Mihael Radnić je rođen u Kaloči, a bio je gvardijan u Olovu, Makarskoj, Budimu itd. Sve su to za njega bili Hrvati, kojima je govorio na istom hrvatskom jeziku, bez obzira na lokalni naziv ili nadimak. Tako su oni bili, ne samo svjedoci, nego i aktivni djelatnici u procesu objedinjavanja svih dijelova i naziva hrvatskog naroda. Oni su i prvi učitelji, prvi pisci različitih duhovnih spisa, kao što su molitvenici i pjesmarice, a kasnije i školskih priručnika iz različitih područja obrazovanja. Oni su i pisci književnih i znanstvenih radova.

Sve ovo treba imati u vidu kada se traga za identitetom bunjevačko-šokačkih Hrvata. Naime, povjesničari koji nas vide u nekom drugom etnitetu ili izvan hrvatskoga, različito pristupaju „franjevačkim izvorima“. Srpski povjesničari koji nas vide kao Srbe katoličke vjere, selektivno prilaze tim izvorima, pa iz njih uzimaju samo ono što potkrjepljuje njihovu apriornu tezu. To je očito kod Erdeljanovića, Ivića, Kneževića, Simeonovića i drugih. Oko teze da su

Bunjevci i Šokci svaki narod za sebe, a da nisu Hrvati, okupili su se razni Kuntići, Peići, Vizini, Babići i Mandići. Svi se oni klone od „franjevačkih izvora“, jer se boje da bi tamo našli pravu istinu, koja ne odgovara njihovim proizvoljnim konstrukcijama. Svi ostali povjesničari, bez obzira na naciju, koji su se koristili obilnom građom iz „franjevačkih izvora“, nisu imali nikakvih kolebanja oko nacionalne pripadnosti Bunjevaca i Šokaca, pa su ih uvijek smatrali Hrvatima.

Ilirski preporod

Protjerivanjem Turaka, nakon Velikog bečkog rata 1683.–1699. godine, Habsburzi započinju veliku obnovu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Ona se oslanja na još dosta živu feudalnu baštinu. Svi obnoviteljski potezi usmjereni su k restauraciji feudalizma. Bit će polučeni određeni rezultati, ali oni će ubrzo biti poništeni velikim europskim potresom – Francuskom revolucijom 1789. godine. Oboren je stari poredak (*ancien régime*), feudalno društvo se raspada. Stvara se nova građanska klasa.

Nova znanja na području znanosti omogućuju nagli razvoj industrije, prometa i trgovine. To tjera države na nacionalnu integraciju, da povežu pokrajine i stvore čvrstu centralističku vlast. To lakše uspijeva velikim narodima i državama, a mali narodi će se morati još dugo boriti za vlastitu nacionalnu integraciju i neovisnost. To naročito vrijedi za južnoslavenske narode, a u tom sklopu i za Hrvate.

Kao simbol novoga doba i napretka u našim krajevima može se smatrati pojava prve parnjače *Carolina* 1818. godine, koja je napravljena u „ilirskoj“ zemlji – u Trstu. Parnjače će se ubrzo pojaviti i na plovnim rijekama. One će i uništiti dosadašnje jedrenjake, koji su do tada povezivali zemlje uz mora. Kolika je bila moć hrvatskih jedrenjaka, vidi se iz zapisa Mate Balote:

„Lošinjski jedrenjaci duge plovidbe prvi su povezali gospodarstvo Austrije s velikim zemljama preko oceana. Kapetan Ante Bušanić bio je prvi, koji je s brigantinom Joakimom stigao 31. ožujka 1844.

godine u Bombaj, ploveći iz Trsta u Iliriji za Indiju. Kako mu je posljednje zadržavanje bilo u Livornu, trebalo mu je da od Livorna oplovi Afriku (sve to prije Sueckog kanala) i stigne u Bombaj punih 160 dana. Trgovinom i novim tehnikama Austrija će čvrsto držati u svojim rukama gospodarsku moć. U njenim rukama će biti i sva politička moć.“

Geopolitički, Hrvati se nalaze između talijanske iredente, bečkog centralizma i mađarskog polu-feudalnog nacionalizma. Beč je sve kontrolirao. Imao je snažan policijski i administrativni aparat u svojim rukama. Hrvati nisu mogli sami, a nisu mogli ni s Talijanima zbog iredente, a ni s Mađarima zbog isključivog nacionalizma.

Pobuna ili oružani sukob nije imao nikakve šanse. Jedinu šansu su vidjeli u južnoslavenskoj uzajamnosti. Ni to nisu mogli oružjem, pa su pokušali perom – kulturom. Srbi su također živo željeli svoje oslobođenje. Vidjeli su svoju šansu u oružanom otporu „bolesniku s Bosfora“, što je započelo Prvim srpskim ustankom 1804. godine. Ilirski preporod Hrvata pratili su s dužnom pažnjom. Tražili su šansu ugraditi ga u svoju nacionalnu ideologiju.

Austrija je sa simpatijama gledala na srpski ustanak i podržavala ga, jer još nije definitivno obračunala s Portom. Srbi su išli korak po korak, pa su prvo postali kneževina, a nakon Berlinskog kongresa (1878.) i kraljevina 1882. godine, s voždovskim i piemontskim težnjama prema ostalim južnoslavenskim narodima.

Prehistorija Ilirskog preporoda počinje u štajerskom Grazu 1827. i 1828. godine. Ljudevit Gaj (1809.–1872.) iz Krapine, sin ljekarnika upisuje

filozofiju u Grazu. Tamo upoznaje Frana Kurelca (1811.–1874.), Dimitrija Demetra (1811.–1872.), Stanka Vraza (1810.–1851.), Mojsija Baltića (1804.–1879.), Božidara Petranovića (1806.–1875.) i Ljudevita Vukotinovića (1813.–1893.). Ovi studenti u Grazu osnivaju *Ilirski klub*, koji je okupljao Hrvate, Srbe i Slovence. Ovom krugu će se kasnije pridružiti još mnogi, kao na primjer Ivan Mažuranić, Bogoslav Šulek i drugi. Treba naglasiti da su svi oni bili mladi ljudi. To naročito vrijedi za pokretače lista *Novine Horvatzke*, čiji je prvi broj objavljen 6. siječnja 1835. godine u 726 primjeraka, kojima je „Dor. Lyudevit Gay“ bio „Vandavatel y Redaktor“. Najstariji među njima bio je Antun Mažuranić s 29 godina, a najmlađi Ognjeslav Utješenić sa samo 17 godina. Vjekoslav Babukić i Vukotinović imali su po 21 godinu, Štoos 26 i Gaj 25 godina.

Gaj počinje rad na preporodu s objedinjavanjem jezičnog i pravopisnog programa. Godine 1830. u Budimu izlazi njegova *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*. Slijede *Novine Horvatzke* 1835., pa samo četiri dana kasnije i *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*. Proglas Ljudevita Gaja kojim najavljuje novine smatra se početkom kulturnog i političkog okupljanja Hrvata na suvremenim nacionalnim osnovama. Početak proglaša glasi:

„Svetloj y Prepostuvanoj Gozpodi vszakoga Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenzkoga vu jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonczem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerblyem, Krajnzem, Stajerczem, vszem zadnyich Roda nashega y Jezika Lyubitelyem y Zavetnikom“.

Gaj piše kajkavskim narječjem, ali u Danici naglašavaju da će se članci objavljivati i na svim drugim

„ilirskim“ narječjima. Gaj naglašava, potaknut mišlju o široj južnoslavenskoj integraciji, koji je njegov cilj: „... da vsa narečja velikoga našega naroda, koliko moguće je, jedno k drugom približuje se“. Mladi gajevci su ubrzo izvršili „udar“ na pravopis i kajkavštinu i prelaze na štokavsku ijekavicu. Vele da će ukinuti sve nazive koji su „posebni ili jednostrani“ i da će ih zamijeniti „s našim starim i u dogodovščini glasovitim obćinskim imenom“. Od godine 1836. njihova izdanja izlaze pod nazivima *Ilirske narodne novine* i *Danica ilirska*, te prelaze isključivo na štokavštinu i novi pravopis.

Četiri stoljeća hrvatske gramatike

Ilirski preporod je u svoje središte stavio kulturu, povijest, umjetnost, a naročito jezik. To je bila njihova prvotna djelatnost, ali u njoj je bio sakriven i nacionalno-politički program. Zbog jake centralističke vlasti Beča, jakog policijskog aparata i dobro organiziranog državnog činovništva, ilirci nisu smjeli otvoreno iznijeti svoj nacionalni program, što su inače činili svi ostali narodi. Beč je čuvao stečene pozicije i svim sredstvima je branio jedinstvo carevine. Svaki nacionalni i politički program narodâ koji su se našli u sklopu carevine, bio je sumnjiv i opasan za razbijanje monarhije.

U toj situaciji su se našli i Hrvati, pa su svoj nacionalni program morali skrivati pod plaštem kulture i jezika. Tako je nastala Gajeva jezična reforma, koja, uz različite preinake i dopune, traje do danas. No, Hrvati su se daleko ranije počeli baviti normiranjem svoga jezika. Tako je prvu gramatiku napisao Bartol Kašić još 1604. godine.

Bartol Kašić je rođen 1575. godine na otoku Pagu, a umro je 1650. godine u Rimu. On se nije bavio samo gramatikom, nego svim oblicima hrvatskog jezika. Stoga ga zovu ocem hrvatskog jezikoslovlja. Bio je isusovac. Pripadao je crkvenom redu koji se prvotno bavio misionarskim radom među poganima i nekršćanima, pa su stoga punu pažnju posvećivali izučavanju jezika narodâ među kojima će misionarski djelovati.

Kolika je bila briga misionara isusovaca za jezike vidi se iz primjera isusovca Lorenza Hervása.

On je pisao višejezični rječnik u koji je uključio 155 jezika. Isti je radi usporedbe zapisao Očenaš na 326 jezika. Isusovci su zarana pokazivali posebnu skrb za slavenski svijet, pa i za njihove jezike. Kada je 1556. godine u Pragu otvoren isusovački kolegij u njemu se našao Balthasar Hostovinus (1534.–1600.), po narodnosti Čeh. U tom kolegiju se govorilo njemački, pa Hostovinus piše svom poglavaru: „...*in Bohemia bohemizent nostri*“, što znači da isusovci u Češkoj moraju govoriti češki. Talijanski isusovac Antonio Possevino (1533.–1611.) kao papin poslanik putuje u Rusiju i piše o jezikoslovnoj problematici u Rusiji. Zbog toga je sa sobom poveo „*un prete schiavone*“, tj. svećenika Hrvata. Taj hrvatski svećenik bio je Stjepan Drenoczy (1500.–1586.). Za njega Possevino veli da je „vrlo lako naučio ruski, dok Rusima ne bi tako lako bilo naučiti hrvatski“. Iz toga zaključuje da je hrvatski jezik stariji, i da su se od njega razvili poljski, rutenski i mnogi drugi jezici. Possevino je imao problem i s bulom pape Eugenija IV. koja je napisana rutenski. Njegova je pratnja ustanovila da to nije moskovski, nego mješavina bosanskog i hrvatskog jezika. On je ponio Rusima i nekakav katekizam, koji je Rusima bio nerazumljiv s obzirom na jezik.

Za veleposlanika u Moskvi preporuča osobu koja zna hrvatski ili češki. Briga Družbe Isusove za slavenski svijet godine 1599. dobiva prvu instituciju – osniva se Akademija ilirskog tj. hrvatskog jezika. Njen cilj je: osigurati nastavnika i organizirati nastavu za sposobne i vrijedne studente, i Hrvate i strance. Prvi nastavnik hrvatskog jezika bio je Bartol Kašić. On je već imao svoj *Libretto di frasi*, koji je napisao još 1595. godine. To je bio skroman hrvatski frazeologijski rječnik. Poslužio se Vrančićem, da bi sastavio svoj hrvatsko-talijanski rječnik. U Rimu je 1604. tiskao

svoju hrvatsku gramatiku pod naslovom *Institutiones linguae illyricae*. Gramatika i rječnik bili su dovoljni za početak izučavanja hrvatskog jezika na rimskoj Akademiji. Kašić je napisao svega oko 30 djela, a među njima i *Ritual* i *Evangelistar*, koji su tiskani i kroz stoljeća korišteni. Preveo je i cijelo Sveto pismo, ali ga nije tiskao zbog protivljenja „našijenaca“, koji su imali prigovore na izbor dijalekta i varijante jezika kojima je Kašić pisao. To je bio početak znanstvenog normiranja hrvatskog jezika.

Kašić je bio s otoka Paga. Tamo se govorila čakavska ikavica. On je za hrvatsku jezičnu normu prihvatio štokavsku ikavicu. Od više dijalekata i inačica hrvatskog jezika morao je napraviti izbor. Hrvatske knjige trebaju se pisati, prvo, tako da se zadovolje svi hrvatski krajevi (Slavonija, Podunavlje, Dalmacija, Hrvatska, Istra i Bosna), drugo, jezik na koji su prevedene liturgijske knjige treba biti što više univerzalan, što prošireniji, treće, taj jezik neka bude „bosanski“. Uzeo je, dakle, za normu hrvatskog jezika štokavsku ikavicu. U situaciji da moraju birati dijalekt i varijantu hrvatskog jezika, naći će se, puno kasnije, Ljudevit Gaj i Ilirci. Gaj, i svi oko njega, bili si kajkavci. I oni su morali tražiti najrašireniju varijantu hrvatskog jezika i konačno su se odlučili za štokavsku ijekavicu, koja je i danas norma za hrvatski standardni jezik. Slično su radili i svi ostali narodi. Morali su birati između više varijanti, da bi stvorili jedan zajednički jezik za isti narod.

Gajevu reformu hrvatskog jezika prihvatili su i naši preporoditelji. Ivan Antunović piše Iliji Okrugiću da prihvaća nove norme hrvatskog jezika, premda se sa svim ne slaže. Više puta se tuži da ne zna pravopis i ortografiju i da sada, pod stare dane, mora učiti.

Antunović je poštivao autoritet i znanje hrvatskih prvaka po pitanju standarda hrvatskog jezika. Ta pravila su prihvatili i braća Ilija i Pajo Kujundžić. Ista pravila prihvatio je Blaško Rajić u svom epu Slava, pa i biskup Budanović. To je znak da su bili svjesni pripadnici hrvatskog naroda, pa su stoga prihvaćali i njegove jezične standarde. Kod njih se, doduše, osjeća stanovita kolebljivost i mješavina pri pisanju jer to nisu učili u redovnom školovanju, ali nisu dovodili u pitanje ispravnost te norme za sebe i za svoj bunjevačko-šokački puk.

Šimun Matković – župnik Bunjevaca

Točna godina i datum rođenja Šimuna Matkovića u dokumentima se izričito ne spominje. Do godine rođenja Š. Matkovića dolazimo na osnovi izvješća Bartola Kašića Svetoj Stolici. Naime, Sveta Stolica 1612. godine šalje Kašića i Stjepana Szinija u Tursku, da izvijeste Svetu Stolicu o životu katolika i mogućnostima misijskog rada „*in partibus infidelium*“. Kašić šalje izvješće 1613. godine. Preporuča Šimuna Matkovića za biskupa u južnoj Ugarskoj. U iscrpnom izvješću o zaslugama i marljivosti Š. Matkovića navodi da ima 38 godina. To znači da je rođen oko 1575. godine.

Rođen je u Olovu od oca Ivana Jakšića i majke Marije Bogoivić. Stanovali su u zaseoku Mateoković. Odatle i različita imena i prezimena Š. Matkovića u spisima i izvješćima. Pravo ime mu je Šimun Jakšić, ali kako je bio običaj da se mnogi bilježe i po očevom imenu, tako i on uzima i ime svoga oca – Ivan. To je neke povjesničare dovelo u zabludu, pa su pisali o dva Matkovića – Šimunu i Ivanu, a radi se o istoj osobi. Isto je tako bio običaj da se prezime naznačuje po mjestu rođenja. Iz izvješća *Relatione Della Vita, e Costumi di Don Simone di Giovanni Matcovich* vidimo da je naznačeno i ime njegova oca i prezime po mjestu rođenja – Matković.

Šimun Matković je od svoje 12. pa do 22. godine bio kod franjevaca u Olovu. Kod njih je primio tonzuru i tako postao franjevački klerik. Tonzuru mu je podijelio fra Franjo Baličević, bosanski biskup. Ne znamo zašto nije htio ostati kod franjevaca. Napustio

je franjevce i otišao u barsku nadbiskupiju. Tamo je i ređen za svećenika. Ne znamo kada je zaređen za svećenika, ali vjerojatno je to bilo oko 1600. godine.

Početakom XVII. stoljeća već je „*in partibus infidelium*“ kao misionar, apostolski misionar. Njegov teren je poglavito bio Srijem, Baranja, Bačka, Banat i sjeverna Srbija. Na tom je terenu imao puno neprilika od strane pravoslavnih svećenika, kaluđera i kalvina, koji su svojatali katoličke crkve i priječili mu pastoralni rad. Smutnje su mu pravili oko uvođenja novog kalendara i tužili ga turskim vlastima da ne priznaje brak sklopljen pred njima. To ga je ponukalo da o svom trošku ode u Carigrad i tamo isposluje *ferman* za sebe i svoje katolike. Pri tome mu je pomogao Bošnjak, koji se nalazio u Carigradu, a koji je odrastao u Bosni, u kući Matkovića. S carskim *fermanom* otišao je budimskom Ali Paši. Ovaj potvrdi *ferman* i još mu doda 7 točaka kao tumač i objašnjenje u korist Matkovića i katolika. U Pečuhu je uspješno obranio katolike od pečuških kalvina. Godine 1612. odlazi Matković preko Dubrovnika u Rim, da traži veći broj svećenika za svoje misionarsko područje. U Dubrovniku ga je generalni vikar Petar Beneša uputio da traži Isusovce. Don Luka Natali ga je odveo Bartolu Kašiću. Tri mjeseca su trajale njegove muke. Sve ih je svladao uz pomoć isusovačkog generala Claudia Acquavive. Pomogao mu je i učeni francuski poklisar Savary de Brèves. Po nalogu pape Pavla V. isusovački general poslao je Bartola Kašića i Stjepana Szinija, isusovca Mađara iz Transilvanije, s don Šimunom u Tursku, tj. na misijsko područje Šimuna Matkovića.

Nakon godinu dana 15. listopada 1613. vratiše se Kašić i don Šimun u Rim. Tada Kašić toplo preporuča don Šimuna za biskupa. Ističe da

je Matković svećenik uzorna života, bogoljuban, požrtvovan, vješt prilikama, izvanredno zaslužan. U narodu i kod Turaka ima ugleda. Predlagao je da se Matković posveti za biskupa, a sjedište da mu bude – Mitrovica, Ilok, Beograd, Vukovar ili Smederevo.

No, sva nastojanja Kašića da Matković postane biskupom nisu uspjela. Pitanje njegova biskupstva će se pokretati kroz niz godina. U to spada i jedna molba iz mjesta Bunjevci, između Bača i Sombora, u kojoj vjernici traže da im se Matković postavi za biskupa. Za biskupa ga preporuča i lješki (Alessio) biskup Inocent Stojčinović 1613. godine. Postoji još jedna preporuka s više potpisa. Sve je to poslano u Rim. Komisija kardinala je našla samo jedan razlog protiv njegovog imenovanja za biskupa, a to je: skromno teološko znanje. Briga Svete Stolice, Zbora kardinala, Svetog Oficija i isusovačkog generala samo su znak i velike brige za katolike Šimunova pastoralnog područja. Šimun je razvio veliko i svestrano pastoralno područje, čak je osnovao i školu (licencijat) za laike, koji će malobrojnem svećenstvu pomagati u pastoralu.

Matković je 1622. godine tražio za sebe župu Bunjevac. Po tome će se najviše citirati u povijesnim djelima, jer bi to bio, navodno, najstariji spomen imena Bunjevac. Problem je u tome što toponim, naziv mjesta, ne nalazimo na području Bačke, pa je on vjerojatnije tražio da bude župnik Bunjevaca. No, to nije najstariji pisani spomen imena Bunjevac. Erdeljanović spominje u Maroku, u Baranji ime „Marton Bunavac“, ali sâm napominje da je to vjerojatno pogrešan prijepis iz turskih teftera, pa ga odbacuje kao prvi spomen Bunjevaca.

Iz istog razdoblja spominje se u Velikom Glamočkom Polju Matheus Bunjevac. Iz Like imamo

vijesti o Bunjevcima iz 1703. godine. No, najstariji, do sada znani, spomen Bunjevaca dolazi iz godine 1582. Naime, te godine dubrovački trgovci iz Temišvara pišu papi da se u tom gradu nalazi bosanski biskup Antun Matković i da je otvorio školu za Bunjevce. To bi do sada bio najstariji spomen Bunjevaca u nekom pisanom dokumentu. Kod subotičkih Bunjevaca stvari stoje sasvim drugačije. Oni će još 1850. godine tražiti da se u gradskom Senatu zapisnici vode na dalmatinskom jeziku. Interesantno je da se segedinski i subotički Bunjevci sve do druge polovice XIX. stoljeća zovu Dalmatinci, a za sebe kažu da govore dalmatinskim jezikom, kao i Bartol Kašić s otoka Paga.

Antunović u sklopu hrvatskog preporoda

O istim ljudima, njihovim opredjeljenjima, nazorima i vjerovanjima, kao i o njihovim političko-nacionalnim i ideološkim nazorima i djelovanjima, postoje različita mišljenja, od najljepših pohvala pa do najnižih ocjena. Ovo pravilo se odnosi i na Ivana Antunovića, velikog i značajnog preporoditelja bunjevačko-šokačkih Hrvata. Njegovi poštovatelji i prijatelji veličaju ga u stilu razvijenog romantizma, pa ispada da je u svemu bio najveći – genije. A realizam će mu poreći mnoge kvalitete romantičara, a istinski istražitelji njegova rada i dijela smjestit će ga u prave okvire, pa će tako zasjati njegova prava veličina.

S ove povijesne distance, za Antunovića je najbolje reći da je bio pobunjenik protiv osiromašenja, kulturnog zaostajanja i propadanja i nacionalnog ugnjetavanja hrvatske populacije (Bunjevaca, Šokaca, Bošnjaka, Raca) na području na kojem je on djelovao kao svećenik i kanonik Kaločko-bačke nadbiskupije. S pravom to nazivamo buntom, jer je jasno spoznao jadno stanje hrvatskog puka i osjećao je potrebu da se protiv toga pobuni. Tek kasnije, kada stvori kakav-takav plan te pobune, postat će preporoditelj s jasnim ciljem i mehanizmima koji mu stoje na raspolaganju da do preporoda i dođe.

Kao župnik u Aljmašu (bačkom) neposredno će upoznavati svoje sunarodnjake u svim njihovim potrebama. Prvo će zapaziti slabo vjersko znanje, osiromašenje i raspad obiteljskih zadruga i veliku nepismenost. Naročito su ga brinuli mladi bračnih parovi, koji stupaju u novi život s velikom odgovornošću

za ova pokoljenja, ali posve nesprenni. Stoga će mu prva briga biti dati im u ruke knjigu, koja će ih poučiti u svim važnijim stvarima koje se tiču budućeg zajedničkog života i zadaća koje imaju prema svome rodu i Crkvi. Puno godina je on promatrao i skupljao sve što će mu biti potrebno u velikom preporodnom radu. Puno je čitao, putovao i skupljao iskustva drugih naroda, a naročito svoga matičnog hrvatskog naroda. Budno je pratio Ilirski preporod, preporod Čeha i Slovaka, a naročito Srba u Ugarskoj, kao i onih u Srbiji. Smatrao je da je zadnji čas da se nešto valjano učini, pa stoga nije čudo da je upadao u utopije i iluzije panslavizma, austroslavizma i jugoslavizma. Stoga su njegove vizije „natopljene“ zanosima i emocijama svih vrsta.

Antunović je djelovao među Hrvatima u Ugarskoj, dakle na periferiji hrvatskog etnikuma. On je dobro znao da takovih „periferija“ ima još u Boki, Bosni, Dalmaciji i Istri. Stoga s njima stupa u kontakte, kako bi uskladio svoj nacionalni rad ne samo sa središnjicom u Zagrebu, nego i sa svim „periferijama“. U Bosni djeluju ilirci Petar Jukić i Grga Martić. Naročito su zadojeni ilirizmom mladi bosanski franjevci i njihovi bogoslovi. Stoga moraju napustiti Đakovo kao mjesto studija, jer Strossmayer na njih negativno djeluje, pa ih premještaju u Ugarsku i razmještaju po mađarskim bogoslovijama, kako ih na jednom mjestu ne bi bilo previše, ali oni ubrzo bježe iz Mađarske. U Dalmaciji djeluje svećenik Miho Pavlinović u istom ilirskom duhu. Traži uvođenje hrvatskog jezika u škole, prvi progovara na hrvatskom u Dalmatinskom saboru i traži pripojenje Dalmacije Hrvatskoj. Puno piše i brani hrvatska prava. U Kotoru među Hrvatima ima svjesnih iliraca. Traže svoja prava. U Istri biskup Dobrila neustrašivo brani hrvatsko pravo

na hrvatski jezik u Crkvi i školama. Godine 1870. pokreće hrvatske novine *Naša sloga*, a iste te godine i Antunović pokreće svoje novine, a nešto kasnije i *Vilu*.

Sa svim ovim ljudima, a naročito sa Strossmayerom, povezan je Antunović, s njima se dopisuje i surađuje. Ta suradnja je naročito pojačana kada je dobila i zakonsku podlogu u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. godine. Oni, kao crkveni ljudi, imali su već dovoljno problema sa svjetovnim i crkvenim vlastima, te su u svom djelovanju morali paziti na zakonske odredbe, da ne bili ometani u vjerskom i nacionalnom preporodu. Sve ovo jasno govori kojem narodu je pripadao Antunović i njegovi Bunjevci i Šokci. Iz konteksta nekog dijela ili naročitih okolnosti, posebnih izričaja, kao što su Slaveni, Bunjevci, Šokci, Raci, mogu se izvući netočni i zlonamjerni zaključci. Ponekada su se ti narodni preporoditelji morali služiti i mudrošću, pa i lukavstvom, jer su na njih pomno vrebale mnoge uhode, različiti agitatori centralnih sila, bilo državnih ili crkvenih. Razbijeni Hrvati, pa i ostali Slaveni, pod različitim stranim okupacijama, teško su mogli napraviti zajednički nacionalni program. Panslavizam je bio bauk i za Beč i za Peštu. Velika Ilirija Ljudevita Gaja bila je prava mora za Beč, Peštu i Italiju, a ni Turcima nije bila po volji. Stoga je Beč zabranio ilirsko ime, ilirske novine, ilirski jezik, pa su se jednostavno zvali naš jezik, naše novine itd. Čak im je draži bio naziv hrvatski jezik, hrvatske novine itd.

Tijekom XIX. stoljeća događale su se zamašne stvari, koje će značajno utjecati na daljnji razvoj u mnogim državama i pokrajinama i pokretima. Počelo je s Prvim srpskim ustankom 1804. godine, pa ubrzo dolazi i drugi. To ne odgovara Turcima, ali odgovara Beču i Rusiji. U Beču hrvatski mladi intelektualci

započinju nacionalni i kulturni preporod Hrvata pod imenom Ilirskog preporoda, imajući u vidu sve južnoslavenske narode, ali Srbi, osim nekih, nisu za to imali sluha, jer su imali svoju pijemontsku fantaziju. Dolazi i revolucionarna 1848. godina, pa apsolutizam i tek onda nekakvo smirenje, ali ne i trajan mir. Berlinski kongres 1878. godine nešto rješava, ali daje protektorat Beču nad Bosnom, što će biti stalan izvor sukoba. U takovom stoljeću Antunovićev bunt je opravdan, a preporod ima najvišu ocjenu.

Franjevački preporod

Oslobođenjem od Turaka, nakon karlovačkog mira 1699. godine, većina bunjevačko-šokačkih Hrvata našla se na području velike Kaločko-bačke nadbiskupije. Tada Beč počinje obnovu – političku, gospodarsku i svaku drugu – na povraćenim područjima. Kaločko-bačka nadbiskupija započinje pastoralnu i duhovnu obnovu svoga područja. Hijerarhijska struktura Kaločko-bačke nadbiskupije je za vrijeme Turaka bila uništena, a pastoralno-radna struktura se našla u rukama preostalih franjevaca Bosne Srebrene. Trebalo je puno godina da se upravna i administrativna struktura nadbiskupije obnovi.

Tu prazninu su popunjavali franjevci preko niza svojih samostana i župa koje su pripadale pojedinim samostanima. To se može zvati franjevačka obnova, ali isto tako, i franjevački preporod. Na njihov rad oslonit će se kasnije preporod Ivana Antunovića, a na oba prethodna preporod biskupa Lajče Budanovića. Tako su bunjevačko-šokački Hrvati od 1700. pa do 1940. godine imali tri preporoda crkvene provenijencije. To je ustvari jedan preporod u tri faze, a vodili su ga i organizirali franjevci, odnosno, svećenici. Četvrti preporod, odnosno faza, početak će nakon Drugog svjetskog rata, koji će voditi svjetovnjaci intelektualci, koje je za tu službu osposobila i organizirala Crkva preko svećenika Ilije i Paje Kujundžića, a najviše je tome pridonio biskup Lajčo Budanović preko *Subotičke matice* i svoje *Zadužbine*.

Franjevci su u Bosnu došli 1340. godine kada je već osnovana radno-pastoralna i kulturološka

struktura pod nazivom Vikarija Bosna. Kasnije, 1515. godine, dobit će novo ime Bosna Srebrena, koje će sačuvati do danas, ali s mnogim promjenama i skraćenjima. Ubrzo će proširiti svoje samostane po svim krajevima „*in partibus infidelium*“, što će reći na područjima koje su okupirali Turci. Prostirat će se od Makarske do Budima, Arada i Temišvara i pastorizirat će sve Hrvate bez obzira na ime kojim su se sâmi, ili su ih drugi, nazivali. S obzirom na ratne neprilike i uspjehe i neuspjehe Turaka, ta velika franjevačka redodržava će gubiti pojedina područja. Tako će se godine 1757. od nje odijeliti samostani preko Save i Dunava i oblikovat će novu provinciju pod imenom Svetog Ivana Kapistranskog. U njoj će se naći većina bunjevačko-šokačkih Hrvata uz još dva veoma važna samostana mađarske provincije Sancti Salvatoris tj. u Subotici i Segedinu. Tako će bunjevačko-šokački Hrvati biti objedinjeni svi u jednoj franjevačkoj državi. Bit će povezani vjerski, pastoralno, jezično i kulturno. Samostani u Segedinu i Subotici uvijek će imati dovoljan broj propovjednika za Dalmatince.

Koliko je ogromno područje i koliko samostana imala provincija Svetoga Ivana Kapistrana najbolje će nam reći zapis franjevca fra Emanuela Hoška:

„Provincija sv. Ivana Kapistranskoga imala je prigodom svojega uspostavljanja 1757. godine samostane u Budimu, Našicama, Velikoj, Iloku, Mohaču, Gradiški, Baču, Šaregradu, Đakovu, Vukovaru, Somboru, Petrovaradinu, Mariji Radnoj, Brodu, Osijeku, Aradu, Temišvaru, Tolni, Foldvaru, Požegi i u Cerniku, te rezidencije u Pakši, Zemunu, Mitrovici, Rumi i Čuntiću“. Franjevci su pored tih samostana i rezidencija imali još i mrežu okolnih župa, koje su pastorizirali. Franjevci su u XVIII. stojeću u

Srijemu i Bačkoj imali sljedeće župe: Subotica, Baja, Sombor, Monoštor, Sonta, Bač, Novi Sad, Šarengrad, Kamenica, Karlovci, Ilok, Ruma, Mitrovica, Drenovci, Rača, Morović, Berkasovo, Sot, Vukovar, Nuštar, Jankovci, Tordinci i Osijek. U isto vrijeme samostan u Subotici opsluživao je župe: Subotica, Horgoš, Jankovac, Miljkut, Bački Aljmaš, Madaraš, Bajmok, Čantavir, Bačka Topola, Bajša, Mali Idoš, Srbobran, Bečej, Ada, Senta, Kanjiža i Martonoš. Franjevci su u prvom redu vodili pastoralnu brigu za svoje vjernike. Oni su ih i doveli u ove krajeve i brinuli se za njih sve dok se nije uspostavila hijerarhijska struktura, a to znači biskupije i biskupijski kler. Ne treba ni spominjati kakova je pustoš bila nakon ratova s Turcima. Kroz dva stoljeća turske okupacije nije moglo biti nikakve sustavne brige o vjernicima. Crkve i kapele su bile porušene, a vjernici su ostali u velikom vjerskom neznanju. Događalo se u pojedinim mjestima da su ljudi tek sa šezdeset godina krizmani i pribivali sv. misi. Trebalo je izgraditi sakralne prostore, pisati molitvenike i katekizme, poučavati osnovne vjerske istine kod nepismenog naroda. Upravo zbog potrebe liturgijskih knjiga, molitvenika i pjesmarica i osnivanja prvih škola za svećenike i vjernike, franjevci polako ulaze u kulturno djelovanje. Otvaraju se prva filozofska i bogoslovna učilišta, pišu se teze iz filozofije i teološki traktati. Pišu se prve gramatike, ujednačuje se ortografija i uobličuje se jedinstvena forma hrvatskog jezika. Razvija se graditeljstvo, glazba i zabavna i književna djela.

Franjevci su zajednica, pa se poglavari pojedinih samostana često mijenjaju, odlaze u druga mjesta i tako upoznaju cijelo područje i sve potrebe povjerenog im puka. Stoga je Emanuel Hoško posve u pravu kada veli: „Odvajanje franjevaca od naroda

posebno se negativno odrazilo na narodno miješanom području sjeverno od Drave i Dunava. Franjevci, koji su uglavnom i doveli Hrvate u te krajeve, povezivali su ih s narodnom cjelinom, podržavali svijest o pripadnosti hrvatskome narodu i sigurnost pripadanja Crkvi u Hrvata, održavali jezik u javnoj upotrebi. Trganjem pastoralnih spona između franjevac i naroda olakšano je odnarođivanje hrvatskog življa na tome području.“

Preporod biskupa Budanovića

Preporodi ili obnove pojedinih naroda, ili dijelova jednoga naroda, nastaju obično nakon tragičnih ili veoma velikih društvenih, političkih, religioznih i socijalnih preokreta. Tako je bilo i s dijelom hrvatskog naroda u Podunavlju. Kroz tri stoljeća njihovog postojanja na ovim područjima u većem broju događale su se upravo takove pojave. Franjevci započinju preporod na ruševinama turske vladavine.

Za vrijeme te vladavine i dugotrajnih pobuna i ratova uništene su sve društvene, kulturološke i crkvene strukture hrvatskog naroda u tim područjima. Uporan, vrijedan i uspješan dugotrajni rad franjevac biva prekinut politikom Beča i dijela crkvene hijerarhije. Oduzimaju im se župe, a to znači i pastoralni rad i neposredni kontakt s narodom. Oduzima im se i veliki broj samostana, a u preostalima franjevci se zatvaraju na unutarnji život monaškog tipa i na skromno pastoralno djelovanje u franjevačkim samostanskim crkvama. Usmjerit će svoj rad na odgoj svoje mladeži i na znanstveno-kulturološki rad, što će opet biti veoma značajno za hrvatski narod. Župe i pastoralni rad preuzet će biskupijski svećenici, koji su po svojoj crkvenoj strukturi vezani za hijerarhiju, a ova opet, u ono vrijeme, na politiku bečkog dvora, koja će određivati module i crkvenog i (a)nacionalnog rada.

U takovim okolnostima započet će svoj preporod Ivan Antunović s veoma malim brojem suradnika i uz nesimpatije Beča i pojedinih crkvenih prelata. On će iskoristiti plodove franjevačkog

preporoda i na njima utemeljiti svoj. Očuvat će nit preko svojih suradnika: Blaža Modrošića, Ambrozija Šarčevića, Ilije i Paje Kujundžića i uspostaviti čvrste kontakte s Hrvatima u Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Bosni. Nakon Prvog svjetskog rata, na osnovama franjevac a i Antunovića započet će svoj preporod biskup Lajčo Budanović.

Lajčo Budanović (1873. – 1958.) započinje svoj svećenički rad u Monarhiji pri kraju XIX. stoljeća i radit će u njoj sve do njene propasti 1918. godine, a u Suboticu dolazi 1920. kao župnik župe sv. Terezije Avilske. I u tim okolnostima i različitim mjestima, kao što su Novi Sad, Dušnok, Baja i Bački Brijeg, aktivno sudjeluje ne samo u pastoralu, već i u socijalnim, pastoralnim i kulturološkim zbivanjima vremena i mjesta. Osniva kršćansku socijalnu udrugu za mlade i siromašne radnike u Novom Sadu. U Dušnoku, Baji i Beregu osniva čitaonice i knjižnice. Rođen u Bajmoku govori hrvatski, mađarski i njemački i bez razlike i pristranosti služi tim narodima u svom pastoralnom radu. U slobodno vrijeme posvećuje se buđenju, njegovanju i bogaćenju nacionalne svijesti Hrvata (Bunjevaca i Šokaca), organizira ih i stvara im nacionalne institucije. To mu nitko ne zamjera, jer to rade i Mađari, Nijemci i Slovaci. Nakon 1918. godine od velike Kaločko-bačke biskupije dvije trećine pripadaju novoj državi Kraljevini SHS. Sveta Stolica 1923. godine od toga dijela osniva ovu crkvenu ustanovu pod nazivom Bačka Apostolska Administratura, a za upravitelja joj postavlja župnika župe sv. Terezije u Subotici Lajču Budanovića.

To su za njega prijelomna vremena, a nova služba zahtjeva mudar, ozbiljan i veoma naporan rad. Godine 1927. posvećen je za biskupa, te mu to dodaje

nove obveze, jer će ubuduće upravljati Apostolskom Administraturom kao što i svaki biskup upravlja svojom biskupijom. Svakako su mu prva briga bili crkveno-pastoralni poslovi, ali to nije predmet ovoga rada. Ovdje nas zanima njegov preporoditeljski rad na nacionalnom planu. Kako bismo taj rad što bolje procijenili i ocijenili, organizirali smo znanstveni skup o biskupu Lajči Budanoviću 14. i 15. listopada 2003. godine, o 130. obljetnici njegova rođenja.

Skup je bio međunarodni, jer su u njemu sudjelovali biskupi, svećenici, povjesničari, pravnici i pastoralci iz Srbije i Crne Gore, Hrvatske i Mađarske. Željeli smo provjeriti svoja znanja i sjećanja na njega i njegov rad s više aspekata i od više stručnjaka. U fokusu su bile njegove ustanove i udruge za hrvatski narod, a to su u prvom redu *Zadužbina biskupa Budanovića* i *Subotička matica*. Pomoćni biskup đakovački i srijemski dr. Đuro Hranić naglašava:

„Ponašao se kao mudri upravitelj, koji promišlja na duge staze, ljubeći Crkvu i narod kojemu je postavljen kao pastir, te djeluje potpuno crkveno i istodobno kao pravi narodni prosvjetitelj. Služi se pritom bogatim iskustvom i duhovnom baštinom preporoditeljskog rada Ivana Antunovića. Stvara nove crkvene, društvene i kulturne ustanove i strukture, te organizira njihovo djelovanje. Među najznačajnije ustanove koje je utemeljio spada svakako njegova *Zadužbina*... Po njegovoj izričitoj želji utemeljenje zadužbine, i na civilnom pravnom području, ostalo je zadaćom njegovih pravnih slijednika da je ostvare čim to bude moguće... *Zadužbina* je osnovana kako bi ona bila materijalna i financijska potpora hrvatskih institucija i udruga. Naime, glavna briga bili su mu vjernici laici, osobito mlađi intelektualci, đaci

i studenti. Biskup Budanović bio je tako na liniji kulturno-prosvjetnog rada biskupa Ivana Antunovića, te istaknutih biskupa u hrvatskom narodu, koji su u isto vrijeme i podržavali i poticali okupljanje i razvoj laikata unutar hrvatskog katoličkog pokreta.“

Biskup Đuro Hranić zaključuje:

„Bačka apostolska administratura, današnja Subotička biskupija, koračala je u vrijeme biskupa Budanovića uz bok Crkvi u Europi, osobito na području nekadašnje Austrougarske monarhije i današnjeg kruga srednjoeuropskih katoličkih zemalja. Štoviše, *Zadužbina biskupa Budanovića* bila je i korak naprijed u odnosu na mnoge druge mjesne crkve na planu stvaranja temelja za sustavan pastoralni i crkveno-prosvjetni rad te socijalni angažman na duge staze.“

Umjesto pogovora – tri stoljeća našeg trajanja i traganja

Nemoguće je u kratkim novinskim člancima sustavno i znanstveno opisati povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata, premda je to samo mali dio sveukupnog hrvatskog naroda. Stoga je svrha ovih napisa i bila samo podsjetiti i potaknuti na zanimanje i ozbiljno proučavanje ovoga dijela hrvatskog naroda. Dane su samo natuknice o većini pojava i pojmova, kao i određenih procesa kod Bunjevaca i Šokaca. Svaka natuknica, da bi bila cjelovito i temeljito obrađena, traži knjigu ili bar opširniju i znanstvenu studiju.

Koliko je to ozbiljan i težak posao upozoravali su i historici. Dovoljno je upozoriti na zapažanja Ivana Antunovića, koji se među prvima pozabavio tim pitanjima, da za takav rad treba znati jezike, imati puno vremena i novaca; da treba detaljno proučiti desetak vojnih arhiva, još više gradskih arhiva i ljetopise svih franjevačkih samostana koji su bili u svezi s našom poviješću. Antunović je čvrsto vjerovao da će takvog „deliju“ roditi bunjevačka nana. Njegov san je samo djelomice ostvaren, jer su se stvarno pojavili ljudi bunjevačkog roda, koji su taj posao pokušali, a donekle i uspjeli, obaviti.

Ne možemo ih sve nabrajati, premda ih nije bilo mnogo, ali svakako moramo spomenuti dr. Antu Sekulića, koji je zasigurno najplodniji i najseriozniji historik i znalac povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata. Njegov rad u *Zborniku za narodni život i običaje JAZU*, tiskan 1986. u Zagrebu, svakako je najvrednije djelo s

toga područja, ne poričući značaj i vrijednost ostalih njegovih djela. Svi njegovi radovi su dostupni svakom tko se želi ozbiljno upoznati s našom poviješću. No, i on, na više mjesta, napominje, da neke stvari treba još detaljnije ispitati i napisati. Posao još nije završen i čeka nove „delije“ bunjevačkog i šokačkog roda. S obzirom na načela današnjeg znanstvenog rada i obujma posla, ne treba očekivati pojedince koji bi to trebali uraditi, nego treba stvoriti tim ili timove interdisciplinarnih stručnjaka, koji bi to stvarno mogli napraviti.

Tri stoljeća trajemo na ovim područjima. Prvu brigu o nama vode franjevci Bosne Srebrene, a kasnije, sv. Ivana Kapistranskog. Oni o nama brinu pastoralno, kulturno i nacionalno. S nama žive, propovijedaju, poučavaju i zapisuju. U svom radu upućeni su isključivo na članove svoje provincije, jer drugih radnika nije bilo. Na njihov rad se oslanja djelovanje biskupijskog klera na čelu s Ivanom Antunovićem. On već uviđa potrebu civila kao suradnika na preporoditeljskom radu, ali ih jednostavno nema, jer se tuži da za taj posao teško može naći nekog svećenika ili fratra, a civila nikako. No, svojim upornim i dugotrajnim radom osposobit će već i neke laike. Na djelo franjevaca i Antunovića oslanja se rad biskupa Lajče Budanovića. On je već posve svjestan da takov rad ne može uspjeti bez laičkih suradnika. Stoga zdušno radi na odgoju hrvatskih katoličkih intelektualaca i u tome ima zapažene uspjehe. Uz njegove ustanove i udruge za civile, kao što su *Subotička matica* i *Zadužbina* kao materijalna potpora, okupit će se solidan broj laika suradnika osposobljenih za nacionalni i kulturni rad među Bunjevcima i Šokcima.

Svako naše razdoblje pretrpjelo je velike poteškoće, ali je uvijek ostajalo toliko da novi djelatnici

imaju s čim početi i nastaviti rad na polju kulture i prosvjete Hrvata na ovim područjima. Nakon rata 1945. godine Budanoviću je sve oduzeto. Ljudstvo pozatvarano ili rastjerano. Sve je izgledalo beznadno. No, ostalo je nešto ljudi odgojenih i svjesnih i svoje uloge i narodnih potreba na polju kulture. Osnivaju se nove udruge. Istina, pod novim vlastima, novim idejnim i ideološkim sklopovima, ali je rad nastavljen. I taj rad će biti više puta prekidano, osporavano, što je ovisilo o političkom trenutku pojedinaca ili grupa. Sve hrvatske institucije osnovane nakon rata traju desetak godina i onda se jednim dekretom dokidaju, jer navodno štode bratstvu i jedinstvu naroda.

Sedamdesetih godina počinje novi val organiziranja i stvaranja na polju hrvatske kulture u Bačkoj, a naročito u Subotici. Okupljanje velikog broja hrvatskih intelektualaca pri osnivanju *Bunjevačkog kola* i organiziranja *Dužijance* kao javne manifestacije, iznenadilo je i same organizatore, kao i one koji se nisu tome baš jako radovali. To se ne sviđa pojedinim Komitetima, pa dolazi do rastjerivanja „matičara“, razaranja „hrvatskog proljeća“ i svi koji su još preostali, povlače se u ilegalu i čekaju nova, povoljnija vremena, kada će se opet moći početi s radom.

Treba naglasiti da je rad biskupa Budanovića i Blaška Rajića, uz ostale svećenike, i prije i poslije njih ostavio ploda, čvrstu jezgru obrazovanih laika, koji su bili sposobni preuzeti politički, kulturni i prosvjetni rad s Hrvatima u Vojvodini. To pokazuju i dokazuju i sadašnje mnogobrojne hrvatske udruge i ustanove. Hrvati su priznati kao manjina, otvaraju se škole i stvaraju mediji. Sve to ima pravno sređeni status, što znatno olakšava stvar. Mnoge stvari još ne rade na zadovoljavajući način. Još je sve u procesu pronalaženja

najboljih modela organiziranja i rada na različitim razinama. Treba znati da živimo u državnoj zajednici koja ni sama još nije pravno sređena u dovoljnoj mjeri. Živimo u nestabilnim političkim, ekonomskim i pravnim okolnostima i poteškoćama. To sve ima odraza i na manjinske zajednice, pa tako i na hrvatsku, na njezine ustanove, ljude i mnoge neprilike u sâmim zajednicama i u okruženju.

Bilješka o piscu

Josip Temunović, svećenik i publicist, rođen je 7. ožujka 1938. godine u Žedniku, od oca Roke i majke Klare, rođ. Radak. Odrastao je u poljodjelskoj obitelji, koja je imala desetoro djece, na salašu na „Bećar ataru“, južno od Subotice. Prva četiri razreda pučke škole završio je u „Cvijinoj škuli“, u rodnom mjestu, a ostala četiri u Subotici, u „Kerskoj škuli“. Svjetovnu gimnaziju upisuje u Subotici, završava dva razreda, nakon čega se prepisuje u crkvenu gimnaziju u Đakovo, boravi u sjemeništu i maturira 1958. U istom mjestu te godine upisuje i filozofsko-teološki studij, koji je završio 1964. Za svećenika je zaređen 29. lipnja 1964. u subotičkoj katedrali sv. Terezije Avilske.

Svećeničku službu započinje kao kapelan u subotičkoj župi sv. Roka, gdje je župnik bio Ivan Kujundžić, koji ga hrabri da puno čita, piše i istražuje. U isto je vrijeme i upravitelj župe u župi sv. Aleksandra u Subotici. Od 1967. do 1969. je župni vikar župe Imena Marijina u Novom Sadu. Okrijepljen radom i rezultatima II. vatikanskog sabora kojima je svjedočio, u Subotici i u Novome Sadu s velikim je žarom radio na katehizaciji mladih, o čemu se i danas još govori. Najdulje službuje u župi sv. Križa u Somboru – od 1969. do 1986. godine, gdje vodi skrb i o malobrojnim vjernicima u Gakovu i Kolutu, te o filijalama na Bezdanskom putu i Nenadiću. U Somboru je izgradio župni dom Svetog križa i, također s velikim uspjehom, radio s mladima. Trajno oboljevši, u Suboticu se vraća 1986. i u svećeničkom domu *Josephinum* ostaje sve do svoje smrti, obavljajući službu knjižničara Biskupijske knjižnice. Bio je član Pastoralnog i Ekumenskog vijeća Subotičke biskupije, član Vijeća za ateizam

pri tadašnjoj Biskupskoj konferenciji Jugoslavije, Katoličkog instituta za kulturu, povijest i duhovnost *Ivan Antunović*, Hrvatskog kulturnog centra *Bunjevačko kolo* i Hrvatskog akademskog društva.

Pjesme, prozne crtice, refleksivne zapise objavljivao je u mjesnoj i hrvatskoj periodici (*Bačko klasje*, *Žig*, *Zvonik*, *Hrvatska riječ*, *Crkva na kamena*, *Marulić*). Također, pisao je i na crkvene teme, te o kulturi i povijesti bunjevačkih Hrvata. Za života su mu objavljene tri knjige. Prvu je knjigu objavio u poodmakloj dobi – riječ je o zbirci pjesama, prozних crtica i kraćih eseja *Salašarske skice* (Subotica, 2002.). U njoj se Temunović otkriva kao refleksivni pjesnik sa snažnom ukorijenjenošću u zavičajne krajolike i kao pjesnik kršćanskih obola koji je trajno uznemiren tragičnom sudbinom sunarodnjaka. Druge dvije knjige su povijesne monografije – *Zadužbina biskupa Budanovića* (Subotica, 2002.) i *Subotička matica*, (Subotica, 2002.), u kojima su podrobno obrađene, uz prikaz relevantne građe, ove kulturne ustanove koje je utemeljio biskup Lajčo Budanović. Bio je glavni zagovaratelj i jedan od organizatora znanstveno-stručnog skupa o prvome subotičkom biskupu Lajči Budanoviću, koji je održan u Subotici 14. i 15. listopada 2003., a uredio je i Zbornik radova sa skupa (Subotica, 2004.). Od početka je bio suradnik *Leksikona podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, za koji je napisao nekoliko natuknica. Poticao je mlade da se bave istraživanjem zavičajne povijesti, a često im je znao pružiti savjetodavnu i materijalnu potporu.

Preminuo je u Subotici 22. prosinca 2006. u 69. godini života, nakon kratke bolesti. Pokopan je u svećeničku grobnicu na subotičkom Bajskom groblju sv. Petra i Pavla.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
Umjesto uvoda – dokazivati, poučavati ili objašnjavati	13
I. Pretpovijest, ideologije i povijest državnosti	17
Ilirska plemena – vladari zapadnog Balkana	19
Rimljani – novi gospodari Balkana	26
Dolazak Slavena na Balkan	30
Panslavizam – sveslavenska uzajamnost	34
Južni Slaveni	38
Ujedinjenje Južnih Slavena – Kraljevina SHS	42
Bunjevci i Šokci u Kraljevini SHS	46
II. Crtice iz povijesti Hrvata	51
Dolazak na Jadran	53
Stvaranje hrvatske države	57
Tomislav – kralj Hrvata	61
<i>Pacta conventa</i> 1102.	65
Hrvatsko plemstvo	69
Hrvatski humanisti	72
Od Tatara do Turaka	76
III. Crtice iz povijesti Bunjevaca i Šokaca	81
Vlasi, Karavlasli, Morlaci	83
Bosna – kolijevka Bunjevaca	86
Bosna – kolijevka Šokaca	90
Vrijeme velikih seoba	94
Bački – Podunavski Bunjevci i Šokci	98
Franjevci u Hrvatskoj i Bosni	101
Franjevci u Bačkoj i Podunavlju	105
Franjevački povijesni izvori	109
Ilirski preporod	113
Četiri stoljeća hrvatske gramatike	117
Šimun Matković – župnik Bunjevaca	121
Antunović u sklopu hrvatskog preporoda	125
Franjevački preporod	129
Preporod biskupa Budanovića	133
Umjesto pogovora – tri stoljeća našeg trajanja i traganja	137
Bilješka o piscu	141

Za nakladnike

Slaven Bačić

Ivan Karan

Recenzenti

Slaven Bačić

Tomislav Žigmanov

Lektura

Ljiljana Dulić

Korektura

Mirko Kopunović

Grafička priprema

Darko Ružinski

Tisak

Printex Subotica

Naklada

1000

Tiskanje ovog sveska pomogli su:

Pokrajinsko tajništvo za propise, upravu i nacionalne manjine
Grad Subotica

CIP

ISBN 978-86-85103-13-1